

& POLITIEK

SAMENLEVING

SAM POL

JAN
2022

Jan Eeckhout · Exorbitante
marktmacht maakt economie ziek

Interview **Bieke Purnelle**
*‘Onrecht wegwerken is geen
vreedzaam theekransje’*

Kris Hoflack · De (on)macht van
Alexander De Croo

VERSCHEIJNT NIET IN JULI EN AUGUSTUS • AFGIFTEKANTOOR ST.-AMANDSBERG 1

GEZOECHT!

Jonge durver
met scherpe pen

EMILE ZOLA PRIJS 2022

sampol.be/zola

Samenleving
SAMPOL
& Politiek

Samenleving & Politiek is een politiek maandblad dat een kritische en doordachte blik werpt op maatschappelijke en politieke kwesties. Het is een geëngageerd, maar niet-partijgebonden blad voor een sociale democratie.

ABONNEMENT

Samenleving & Politiek verschijnt 10x per jaar (niet in juli en augustus).

Tarieven:

- SamPol Steun: € 50
- SamPol Compleet: € 40
- SamPol Korting (-25j en +65j): € 30
- SamPol Online: € 30

Abonneer: sampol.be/abonneer

Telefoon: 09 267 35 31

Email: info@sampol.be

Samenleving & Politiek wordt gedrukt op chloorvrij milieuvriendelijk Biotop papier.

sampol.be

Inhoud

EDITO

- De moeizame relatie met de macht · *Wim Vermeersch* 2

REDACTIE

- Macht voor een betere wereld · *Dries Lesage* 4
- Waar ligt de macht in Europa na Merkel? · *Ferdi De Ville* 6
- De wraak der machtelozen · *Jurgen Masure* 9

INTERVIEW

- 'Onrecht wegwerken is geen vreedzaam theekransje' · *Bieke Purnelle* 12

MACHT:

WIE BEZIT HAAR? HOE BREKEN WE HAAR AF? HOE BOUWEN WE HAAR OP?

- Exorbitante marktmacht maakt economie ziek · *Jan Eeckhout* 22
- De aard van de 1% · *Diliara Valeeva* 28

- Alle inkomsten zijn gelijk, maar sommige ... · *Jan Verschooten* 34

- Hoe sterk is het sociaal overleg nog? · *Maarten Hermans* 36
- De weg naar meer democratisch bestuur in de onderneming · *Julie Battilana, Isabelle Ferreras* 42

- Als je werkgever een app is · *Lode Lauwaert* 48

- Stop Facebook · *Jeroen Baert* 50
- Don't look up: de antiklimaatlobby · *Hans Van Scharen* 55

- De (on)macht van Alexander De Croo · *Kris Hoflack* 60

- Het tijdperk van de demagoog · *Rob Devos* 62
- Taal is klassenstrijd · *Robrecht Vanderbeeken, Karim Zahidi* 69

- We zijn meer dan veredelde partijsoldaten · *Jaro Verberck* 74

BOEKEN

- How to Blow Up a Pipeline (Andreas Malm) · *Sacha Dierckx* 76

TOT SLOT

- Inclusie zaagt aan de poten van de macht · *Els Keytsman* 80
-

De moeizame relatie met de macht

Sociaaldemocraten spelen vandaag mee in een machtsspel dat niet van 'hen' is.

WIM VERMEERSCH · Hoofdredacteur Samenleving & Politiek

“In mijn visie is een politicus ethisch en professioneel verplicht macht te vergaren”, aldus Johan Vande Lanotte in zijn boek *Machtspoliticus pur sang*. Daarin omschrijft hij macht niet als iets vies, want “een middel om dingen in gang te zetten en verandering te brengen.” Johan Vande Lanotte heeft in zijn loopbaan inderdaad zijn macht maximaal gebruikt. In zijn boek benoemt hij de realisaties waar hij fier op is: de oprichting van Comité P, de bescherming van duizend hectare duingebied, de onderzoekscommissie-Mensenhandel, een afbouw van zo’n 130% staatsschuld, het moderniseren van De Post, de uitbouw van windenergie op de Noordzee en het doorbreken van het monopolie op de energiemarkt. Dat zijn heel wat verwezenlijkingen, al geeft hij toe dat een aantal zaken “niet gelopen zijn zoals hij had gewild”. De vraag die hij zich echter niet stelt: in welke mate heb ik na een lange carrière in de Wetstraat, met mijn vele ministerposten, bijgedragen tot een meer gelijke samenleving?

Ook Conner Rousseau huldigt het devies van Vande Lanotte om Vooruit op zoveel mogelijk plekken aan de macht te krijgen.

Dat was zo bij de federale onderhandelingen in 2020. Oorspronkelijk liefst met N-VA, uiteindelijk werd het Vivaldi. Met het binnenhalen van linkse trofeeën, zoals de verdeling van de welvaartsenveloppen en de verhoging van de laagste pensioenen en uitkeringen, kan je stellen dat Vooruit met weinig ministers veel macht heeft. Maar *au fond* blijft Vivaldi een compromis tussen zeven partijen, een links akkoord is het al zeker niet. Macht verwerven zal voor Conner Rousseau ook in 2024 de strategie zijn, zowel op lokaal als deelstaatsniveau. Op Vlaams niveau lonkt immers de macht, nu Open VLD en N-VA op ramkoers zitten. In 2009 werden de Vlaamse socialisten al eens verleid door de Vlaams-nationalisten met de belofte van een Vlaamse sociale zekerheid (waar bitter weinig van is terechtgekomen) en ook in 2024 komt Bart De Wever wellicht met een sluw bod. Al is het alternatief – een coalitie tussen N-VA en Vlaams Belang – de echte horror. De machtsvraag is dus niet zo eenvoudig te beantwoorden. Natuurlijk heb je liever Hannelore Goeman op Onderwijs dan Ben Weyts, net zoals je op federaal niveau liever Frank Vandenbroucke op Gezondheid hebt dan

Maggie De Block. En natuurlijk is het verschil tussen de federale regering met sociaaldemocraten (en groenen) en de Vlaamse regering zonder hen bij momenten groot. Maar de vraag blijft legitiem: loont het voor sociaaldemocraten nog de moeite om deel te nemen aan de macht?

De sociaaldemocratie is historisch gezien een variant van een bredere socialistische beweging. Ze wil, door deel te nemen aan de macht, het kapitalisme hervormen om zo tot een meer gelijke samenleving te komen. Hoewel ze daardoor altijd prooi is geweest van meer radicale socialistische bewegingen die hen wegzetten als ‘verraders van de linkse zaak’, is ze daar lange tijd goed in geslaagd. Na WOII zorgde de vaak goede verstandhouding tussen arbeid en kapitaal voor een periode van vooruitgang voor iedereen. Het systeem werd mede georganiseerd, beheerd en gecontroleerd door sociaaldemocraten, het systeem was van ‘hen’. Dat is nu echter niet langer het geval, en dus wordt ook de machtsvraag best herbekeken. Vandaag is het grootkapitaal totaal losgezongen en hypermobiel. Het valt niet meer te controleren door de natiestaat. Er rest sociaaldemocraten enkel nog mee te spelen in een machtsspel dat niet meer van ‘hen’ is en te bikkelen om de kruimels die het mondiale kapitalisme achterlaat. In dit themanummer zien we de impact van de macht van bedrijfs- en financiële elites. De maatschappelijke verhoudingen zijn volledig scheefgegroeid. Financiële ongelijkheid is de drijvende kracht achter zowat elke andere vorm van ongelijkheid. Het werpt licht op de machtsvraag: waarom nog krampachtig streven naar machtsdeelname in een setting die nauwelijks nog te sturen valt, om enkel de excessen af te vijlen? Waarom niet eerder werken aan machtsopbouw met linkse partners, om zelf structurele correcties te doen? De vragen zijn op zijn minst het stellen

waard. De vraag wordt in sommige gevallen overigens vanzelf overbodig. Als de electorale macht afneemt, vaak doordat het systeem niet meer van ‘hen’ is, verandert ook de relatie met de macht. Dan dwingt de realiteit je tot machtsopbouw. In Nederland slaan PvdA en GroenLinks uit pure wanhoop de handen in elkaar.

Kiezen voor machtsopbouw is ook geen garantie op succes. Het is een werk van lange adem met vele partners, waar wederzijds begrip en geduld voor nodig is. De strijd via de straat lijkt evenmin direct veel te veranderen. Er wordt in geen enkele stad ter wereld meer betoogd dan in Brussel, echt indruk maakt dat niet meer. Een ‘lange mars door de instituten’ dan maar, zoals de Franse radicale filosoof Geoffroy de Lagasnerie bepleit (*Knack*, 20/4/2021). ‘Linkse mensen moeten rechter, minister, hoogleraar economie of bankier worden’. Dat ‘infiltreren van de instellingen’ brengt, volgens hem, veel meer zoden aan de dijk dan ‘uitgewoonde’ vormen van protest, zoals betogingen of stakingen. Maar wat ben je met die strategie als deze mensen eens ze aan de knoppen van de macht zitten meteen ook hun ideologische veren afwerpen, zoals we de voorbije periode maar al te vaak gezien hebben? Een makkelijk antwoord kent de machtsvraag voor sociaaldemocraten, met andere woorden, niet. Laten we op zijn minst hopen dat de volgende generatie iets meer ideologische standvastigheid heeft dan de machtspoliticus pur sang uit Oostende.

Macht voor een betere wereld

DRIES LESAGE

Redactielid Samenleving & Politiek

In een multipolaire wereld is linkse hegemonie in het Westen niet voldoende.

De voorbije paar decennia is macht verschoven van het Westen naar het Oosten en het Zuiden. Qua bruto binnenlands product hebben de BRICS (China, Brazilië, India, Rusland en Zuid-Afrika) en andere groeilanden een spectaculaire inhaalbeweging ten opzichte van de VS en de EU gerealiseerd. Als grotere consumentenmarkten, investeerders, financiers, verstrekkers van ontwikkelingshulp, enzovoort hebben zij nu een zware stem in de wereldpolitiek. Zij brengen vaak andere belangen en waarden naar de onderhandelingstafel.

De combinatie van een gelijkere spreiding van macht met een heterogeniteit van belangen en waarden zorgt voor moeilijker besluitvorming. Tot 1994 konden de VS, EU en Japan inzake de regels voor de wereldhandel nog vlot hun wil opleggen aan de rest van de wereld. Vandaag zit de grote, in 2001 gelanceerde Doha-onderhande-

lingsronde van de Wereldhandelsorganisatie (WTO) al zes jaar in het slop, omdat machtiger ontwikkelingslanden voortaan neen zeggen. Daarbij stellen China, India en Brazilië zich helaas even egoïstisch op als westerse landen en trekken ze zich weinig aan van de handelsbelangen van tientallen kleinere ontwikkelingslanden. Op militair vlak zijn de VS en de NAVO nog oppermachtig. Maar de voorbij twintig jaar hebben onder meer China en Rusland hun bewapening opgedreven en gemoderniseerd. Vooralsnog hebben beide oosterse grootmachten nog geen militaire alliantie, vooral omdat China de handen wil vrij houden.

Daarbij is het Amerikaanse overwicht qua militaire capaciteiten vooral afschrikkend en voor de rest theoretisch. Wanneer het overleven van de VS niet in het geding is, kunnen de kernwapens en het reusachtige leger om allerlei redenen niet voluit worden ingezet. Sinds Obama is de Amerikaanse publieke opinie nog veel minder bereid om elders grootscheeps tussen te komen. Voorts beschikken regionale mogendheden zoals Iran, Turkije, Egypte, Saoedi-Arabië en de Verenigde Arabische Emiraten over modern wapentuig, dat zij in conflictzones als Syrië, Jemen, Libië en Ethiopië – vaak in onderlinge concurrentie – direct of indirect inzetten. Deze ontwikkelingen markeren de overgang naar een multipolaire wereldorde, die niet langer gedomineerd wordt door één (jaren 1990) of twee grootmachten (Koude Oorlog).

Wat betekent de schuivende machtsconstellatie voor een progressieve agenda, bekeken vanuit een Belgisch en Europees perspectief? In de jaren 1990, begin jaren 2000 konden wij misschien nog denken

dat progressieve regeringen aan de macht helpen in de dominante Noord-Atlantische zone de wereld op weg kon zetten naar vrede, mensenrechten en duurzame ontwikkeling (we hebben het hier niet over onze desillusies omtrent de toenmalige centrumlinkse regeringen). Vandaag is een linkse hegemonie in de westerse wereld (die ook al vrij ver af staat) onvoldoende. Wij moeten de samenwerking, of de confrontatie, of beide, aangaan met de niet-westerse machtscentra.

Voor Belgische progressieven blijft de EU het voornaamste politieke platform om op wereldvlak een verschil te kunnen maken. Als machtige consumentenmarkt kan de EU de eigen milieu-, gezondheids- en arbeidsnormen via verschillende kanalen aan de rest van de wereld deels opleggen, dan wel promoten. Vandaag moet bijvoorbeeld de Indiase landbouwsector zoveel mogelijk pesticiden afbouwen, willen ze belangrijke exportmogelijkheden in Europa niet verliezen. Via het handelsbeleid moet het mogelijk zijn de Chinese repressie van de Oeigoeren en Hong Kong van antwoord te dienen. Hopelijk werkt het dreigement om zware economische sancties tegen Rusland in te stellen, mocht het Oekraïne binnenvallen. Dit zijn vormen van harde economische macht, naast de militaire afschrikking.

De macht van het Westen om structurele binnenlandse hervormingen ten voordele van de mensenrechten en duurzame ontwikkeling in landen als China en Rusland af te dwingen, is evenwel erg beperkt. Dit desondanks toch proberen, kan de tegenpartij doen volharden in de boosheid. Daarom moeten wij volop inzetten op diplomatie, waarbij de EU en gelijkgezinden niet zozeer dreigen maar inspireren. Elke punctuele samenwerking inzake klimaat, gezondheid, sociale bescherming of financiële stabiliteit is daarom van goudwaarde. Een politiek klimaat waarin functionele samenwerking

floreert en het vertrouwen groeit, is geen garantie, wel een voorwaarde opdat een mensenrechtendialoog überhaupt iets kan opleveren.

Een veel sterkere diplomatieke cultuur tussen westerse en niet-westerse mogendheden zal ook noodzakelijk zijn om de geopolitieke spanningsvelden te stabiliseren (Oekraïne, Syrië, Taiwan, enzovoort) en vruchtbare samenwerking tot stand te brengen (bijvoorbeeld omtrent de Westelijke Sahel). Binnen de marges van wat voor de EU politiek aanvaardbaar is, moet het mogelijk zijn rekening te houden met de belangen van Rusland, China en andere tegenstanders. Diplomatie is het alternatief voor ofwel nietsdoen, ofwel via een stoere, compromisloze opstelling de spanningen en de wapenwedloop opdrijven. Scenario's zoals de aanloop naar 1914 of de Koude Oorlog moeten we absoluut vermijden. In deze context kan de EU ook een andere diplomatieke koers varen dan de VS – wat tijdens de Trump-periode in het Iran-dossier al werd gedemonstreerd. De *soft power*, waar geloofwaardigheid een component van is, zou nog toenemen, mocht de EU zelf consequenter en meer solidair zijn inzake vrede, duurzame ontwikkeling en mensenrechten in het eigen interne en buitenlandse beleid.

Niet enkel staten, maar ook multilaterale instellingen zoals de VN of specifieke VN-organen zoals de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO), Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) en het VN-Klimaatverdrag beschikken over macht. Een cynische, deels juiste visie luidt dat daar hoe dan ook de machtige lidstaten aan de touwtjes trekken. Als zij het eens zijn en geld op tafel leggen, kan de internationale organisatie iets betekenen. De jongste jaren stonden multilaterale instellingen onder zware druk door het Trumpisme en Amerikaans-Chinese tegenstellingen. In

talrijke instellingen probeert China meer invloed uit te oefenen (via de aanstelling van eigen of bevriende topmanagers) en de regels inzake mensenrechten, handel, enzovoort te herschrijven. Over de inhoud kunnen we discussiëren, maar politiek is het niet verwonderlijk dat de decennialange westerse dominantie wordt uitgedaagd.

Nochtans komen de VN, G20 en andere mondiale instellingen vaak tot zinvolle besluiten, die een minimumkader bieden, waarop progressieve krachten verder kunnen bouwen. Denk aan de *Sustainable Development Goals* (SDGs) van de VN, of de manier waarop de IAO heel wat landen en sectoren aanklampt omtrent hun gebrek aan respect voor arbeidsnormen. Dit werk wordt ondersteund door de transnationale civiele samenleving en sociale partners, die op hun manier ook wegen op de wereldpolitiek. Samen oefenen deze actoren een vorm van morele macht uit. Zij duwen het discours in een bepaalde richting en vestigen – in sociologische zin – nieuwe internationale normen. Vandaag staan bijvoorbeeld ongelijkheid, universele gezondheidsdekking en minimumbelastingen hoog op de agenda, waarbij mondiale instellingen, progressieve regeringen en civiele samenleving elkaar versterken. Binnen dit multilateralisme bestaan ook talloze communicatiekanalen tussen de westerse en niet-westerse wereld, bruikbaar voor de uitbouw van progressieve tegenmacht.

Waar ligt de macht in Europa na Merkel?

FERDI DE VILLE

Redactielid Samenleving & Politiek

Het zou niet erg zijn als een opvolger van Merkel zich niet duidelijk aandient.

Wie wordt na het vertrek van Angela Merkel als Duits Bondskanselier de nieuwe sterke man of vrouw van Europa? *The New York Times* kijkt in de richting van de Franse President Emmanuel Macron. *Politico* gokt op Mario Draghi, de premier van Italië. Sommigen menen dat de nieuwe Duitse kanselier Olaf Scholz ook deze rol van Merkel zal overnemen. Nog anderen stellen dat de voorzitter van de Europese Commissie, Ursula Von der Leyen, of van de Europese Raad, Charles Michel, in het gat zal springen.

Het zegt wat over het concept macht in de Europese Unie dat de antwoorden op deze vraag zo uiteenlopen. Elders bestaat er zelden twijfel over wie op politiek vlak de machtigste politicus is. Ook in andere grote federale entiteiten, zoals de VS, is macht via *checks and balances* verdeeld over verschillende instellingen en bestuursniveaus. Maar toch wordt bijvoorbeeld in de VS er gewoonlijk van uitgegaan dat de President er de machtigste actor is.

In de Europese Unie is macht nog meer diffuus. De verschillende ideeën over wie Merkel *de facto* aan het hoofd van Europa

zal opvolgen, suggereren dat macht er ook fluïde is en zich kan verplaatsen van de ene functie of lidstaat naar de andere. Van de 28 namen die *Politico* in 2020 selecteerde als machtigste personen in de Europese Unie, blijven er in de nieuwe lijst een jaar later slechts vier over.

Misschien komen die onenigheid en grilligheid in de antwoorden doordat de vraag op zich weinig zinvol is. We hebben de neiging om macht te zoeken bij één persoon, die deze te danken zou hebben aan haar of zijn functie en/of individuele kwaliteiten. Maar in de EU werkt het niet zo.

De EU werd doelbewust opgericht om de macht van nationale politici in te perken, en van Duitse leiders in het bijzonder. Ook vandaag maakt het systeem het bijzonder moeilijk voor één persoon om grote macht uit te oefenen.

Europese beslissingen kunnen pas genomen worden na een compromis tussen het Europees Parlement en de Raad van de Europese Unie, waar minstens een bijzondere meerderheid van de Lidstaten akkoord moet gaan. Die beslissing kan er pas komen via een initiatief van de Europese Commissie, dat moet passen binnen de Verdragen. Impulsen voor nieuw beleid komen vaak van de Europese Raad, waarin de leiders van de Lidstaten zetelen.

Op Europees niveau bestaan er onder-tussen wel twee Presidenten, die van de Europese Commissie (Von der Leyen) en van de Europese Raad (Michel). Maar hun macht is eigenlijk beperkt. Beiden proberen ze zich binnen en buiten Europa soms krampachtig te profileren als leiders. Hoe meer iemand haar of zijn best moet doen om macht uit te stralen, hoe minder echte invloed die persoon vaak heeft.

De meeste macht in de Unie ligt misschien wel bij het *Acquis Communautaire*. Dat is geen Franse eurocommissaris met een vreemde naam, maar verwijst naar het

geheel van in het verleden aangenomen Europese wetgeving, die moeilijk te wijzigen is.

Toch is het, in deze context, niet helemaal onbegrijpelijk of onterecht dat Merkel als invloedrijk gezien wordt in de Europese politiek van het voorbije decennium. Merkel combineerde een aantal troeven om macht uit te oefenen. De leider van het grootste land en de grootste economie heeft structureel altijd wel een bijzondere invloed binnen de Europese Unie.

Als christendemocraat onderhield Merkel een goede band met de grootste fractie in het Europees Parlement, en met de op-eenvolgende voorzitters van de Europese Commissie uit diezelfde hoek. Ze zat in het hart van een netwerk dat samen lijnen kon uitzetten.

Doorheen de tijd kon Merkel ook buigen op haar grotere ervaring in vergelijking met andere staats- en regeringsleiders. In de zestien jaar dat ze aan het hoofd van Duitsland stond, zijn er in Italië acht verschillende eerste ministers de revue gepasseerd. Met elke gewonnen verkiezing steeg het aanzien bij collega's in de Europese Raad.

Bovendien paste de Europese context waarin Merkel aan de macht was goed bij haar individuele kwaliteiten. Als politica die meer geïnteresseerd was in concrete problemen oplossen dan in utopische visies najagen, werd Merkel op Europees vlak getrakteerd op meer dan genoeg uitdagingen om aan te pakken.

De financiële crisis, de eurocrisis, de vluchtelingencrisis, de Oekraïne-crisis en de coronacrisis, in elk van deze speelde Merkel een belangrijke rol. Bijna altijd door af te wachten welke posities andere lidstaten innemen, en dan op zoek te gaan naar een compromis dat volstaat om de crisis op korte termijn te onderdrukken. Handig daarbij was dat de voorkeuren van Duitsland zelf ook vaak ergens in het

midden van het spectrum lagen.

In een systeem dat gekenmerkt wordt door padafhankelijkheid, is het makkelijker om invloed te hebben als pragmaticus die zich wel kan vinden bij de status quo, dan als visionair die de loop van de geschiedenis graag wil verleggen. We mogen correlatie tussen voorkeuren en resultaten ook niet verwarren met causale invloed.

Met Merkel als ogenschijnlijke leider heeft Europa de polycrises overleefd. Maar tegelijk zijn de structurele problemen van de Unie niet fundamenteel aangepakt. De eurozone is nog steeds een te fragiele constructie, met een eenheidsmunt maar zonder sterke budgettaire en sociale pijler. De Europese Unie heeft nog altijd geen humaan, solidair en effectief antwoord op de vluchtelingenuitdaging.

Het zou dan ook niet erg zijn als een opvolger van Merkel zich niet duidelijk aandient. Fundamentele veranderingen aan het Europese project gebeuren zelden onder leiding van één uitgesproken figuur. Politici die zich te nadrukkelijk profileren roepen binnen de Europese Unie vaak weerstand op. In plaats van één leider vereist een koerswijziging een coalitie die de verschillende breuklijnen (ideologisch, geografisch, institutioneel en grootte van lidstaten) in de Unie weet te overstijgen. Onder druk van omstandigheden (corona, geopolitieke rivaliteiten) en ideologische veranderingen (het in diskrediet geraten van neoliberale ideeën) liggen er vandaag voorstellen op tafel die de Europese Unie wel in een andere richting zouden doen evolueren, zoals het aanpassen van het Stabiliteits- en Groeipact of de koofstofgrensbelasting.

Op 1 januari nam Frankrijk het roterend voorzitterschap van de Raad van de EU over. Het zou zomaar kunnen dat de kans op slagen van deze belangrijke voorstellen afhangt van de mate waarin Macron erin slaagt de neiging te onderdrukken om

zich te profileren als leider van Europa, opvolger van Merkel.

De wraak der machtelozen

JURGEN MASURE

Redactielid Samenleving & Politiek

Wat als de onverschilligheid plaatsmaakt voor grimmig geweld?

We komen in een perfecte storm terecht. Maar of er een paradijs uit zal waaien, is nog maar de vraag. Het chagrijn en de machteloosheid regeren. Ressentiment zorgt ervoor dat mensen stemmen met middenvinger. Maar wat als dat niet 'genoeg' zal zijn? Een stukje over Marc Van Ranst, Friedrich Nietzsche, zoete wraak en een vleugje optimisme.

Waarom begin ik dit stuk met een toberig toontje? Wel, omdat er toch het een en ander staat te gebeuren. We gaan het derde coronajaar in. De gas- en elektriciteitsprijzen swingen de pan uit. De inflatie gaat door het dak. Wereldwijd laat de klimaatopwarming zich met de dag harder voelen. De geopolitieke spanningen nemen hand over hand toe. En dan heb ik het nog niet over de structurele sociale ongelijkheid gehad. Het zijn allemaal factoren die bijdragen aan een gevoel van onmacht. We leven daarenboven in een paradigma dat focust op winnaars. Het systeem teert op deze gedachte. Verliezers worden aan de kant geschoven. Want de wereld, 'ja, die is aan de vernieuwer, de ondernemer, de durfkapitalist, de creatieveling en intellectueel'. Ze lijken bovenaan de imaginaire voedselketen te staan. Dat riedeltje. En de rest, tja, die moet maar

beter hun best doen. Weg uit de hangmat. Maar 'die rest' pikt dit niet langer. En het valt de laatste jaren op dat de fameuze, haast mythische en vermaledijde toplaag alsmáar kleiner, exclusiever én hoogmoediger wordt. Vraag maar aan Oxfam. De 'rest' voelt zich hierdoor achtergelaten en dus machteloos. De achterblijvers (naar het boek van Geert Schuermans), de onfatsoenlijken (naar het boek van Jan Antonissen), de blanco stemmer (naar de docu van Phara de Aguirre) voelen zich niet langer gehoord.

Jarenlang vertelden de elites in de politiek en het bedrijfsleven het publiek dat ze antwoorden hadden. Want, zo ging het verhaal, door zelfregulerende markten zouden de gebraden kippen ons in de mond vliegen. Economische voorspoed zou ons ten dele vallen. Door de financieel-economische crisis van 2008 stuikte dat discursieve kaartenhuisje in elkaar. Het besef groeide dat een handjevol hier de vruchten van zou plukken, met Musk en Bezos op kop. De rest zou het met stagnerende lonen en status quo moeten zien te rooien. Je zou er voor minder machteloos en moedeloos van worden.

Er hangt een onbehagen in de lucht. Een geëmotioneerde mensenmassa draagt een gevaarlijk potentieel in zich. De coronapandemie en -maatregelen stellen ons daarnaast op de proef. Mensen grijpen hierdoor terug naar dubieuze argumenten. Onmacht kan omslaan in ressentiment, woede en wraakzucht. De Duitse denker Friedrich Nietzsche haalde dit aan in zijn polemisch essay *Genealogie van de moraal*. Ressentiment was voor hem een ingewikkeld proces waar het gewone volk, *de slaven* bij Nietzsche, zich uit wrok tegen de bestuurlijke elite, *de meesters* bij Nietzsche, keren. Zij willen vooral macht verwerven. Daarin ligt hun wraak. Het is de wraak der machtelozen. 'Het is aan ons'.

Er wordt daarom een denkbeeldige vijand gecreëerd. Die kan alle vormen aannemen: 'Marc Van Ranst', de 'migrant', de 'gevacineerde' of de 'politicus-als-mislukte-tiran'. En het is dan ook hún fout dat er van alles misloopt in de samenleving. Maar Nietzsches gaat een stapje verder in zijn analyse. De machtelozen voelen zich gesterkt, waardoor zij hun waarden en normen als het normatief en deugdzaam sterke naar voren schuiven, terwijl alles waar de tegenstander van overtuigd wordt afgeschilderd als zwakzinnig, achterhaald of onrealistisch. Er wordt aan de poten gezaagd van het puur rationele, het wetenschappelijke. Dat is niet niets. Er is minder ruimte om op een rationele wijze de gemoederen te bedaren.

De machteloze mens raakt pissig en evolueert naar de woedende mens. We komen stilaan in die perfecte storm terecht. Mensen zijn boos, hebben weinig vertrouwen in de politiek, lijden onder de stijgende levenskost en energieprijzen. De sociale coronamaatregelen behoedden ons van erger. Maar het is opletten geblazen. Het chagrijn kan de bovenhand krijgen. Mensen stemmen ook alsmaar minder via het rode bolletje, maar via een overduidelijke middelvinger. Mensen komen op straat en laten (online) van zich horen dat het hen niet meer boeit. Maar wat als die onverschilligheid plaatsmaakt voor grimmig geweld? Dat moet worden vermeden.

We kunnen en moeten er dus wat aan doen.

Ten eerste door sociale, rechtvaardige maatregelen die goed zijn voor de portefeuille van de gezinnen. Hogere minimumlonen en -pensioenen, waardige en robuuste uitkeringen, een sterke sociale zekerheid in plaats van haar uit te hollen en inzetten op duurzame en kwaliteitsvolle jobs: dit alles geeft zicht op zekerheid. Hoe minder zorgen mensen zich moeten maken, hoe minder hard men voor elkaar is.

Ten tweede moeten we ook naar onszelf te kijken. We moeten goed begrijpen hoe het zover kunnen komen is, waarom we zo verdeeld en vijandig zijn, waarom we niet langer met, maar naast elkaar praten. We weten dat al voor een stuk: verbolgenheid en verontwaardiging verkopen, conflict genereert meer *likes* en *retweets*.

In het verlengde daarvan, ten derde, de spektakelpolitiek moet eruit. Het vertrouwen moet worden hersteld. Een radicale omwenteling, een sociaaleconomische paradigmaswitch, op solide en beproefde basis is nodig. Maar dit is een langetermijnverhaal. Monopoliserende, parasitaire multinationals en het grootkapitaal moeten minder macht verwerven, waardoor ze niet zo hoog van de toren blazen. Er moeten meer democratische en politieke hefboomen gaan naar de werkende klasse, gaande van werknemers tot precaire schijnzelfstandigen. En de waan van de dag mag niet langer fungeren als beleidsmatige richtsnoer.

Ten vierde, er werd binnen dit paradigma te lang gefocust op de zogenaamde 'individuele verantwoordelijkheidszin' en *winner-takes-all*-mentaliteit. De wereld bestaat niet uit winnaars en verliezers. Maar wel uit onderdrukkers en onderdrukten, uit zij die gewiekste knowhow hebben en zij die in het ongewisse blijven. Die ultra-neoliberale logica moet eruit.

Ten vijfde, hoop en optimisme zijn onze beste bondgenoten. De huidige, gefragmenteerde samenleving is een voedingsbodem voor angst en woede. Maar dat betekent niet dat we moeten zitten kniezen, afwachten en ons terugtrekken in de marge. Daarenboven moet de linkerzijde vermijden karikaturaal weggezet te worden door rechts. De link tussen wat leeft, wat er beweegt, wat de bekommernissen zijn bij de mensen mag niet weggebben. Anders zal de wraak der machtelozen zoet zijn.

Interview

Bieke Purnelle: *‘Onrecht wegwerken is geen vreedzaam theekransje’*

Tekst: **WIM VERMEERSCH** · Foto's: **THEO BECK**

Voor Bieke Purnelle wordt gezelligheid schromelijk overschat. “Onrecht wegwerken is soms lelijk, luid en onharmonieus, en bijna altijd oncomfortabel.”

Bieke Purnelle is sinds 2016, samen met Ciska Hoet, directeur van het kenniscentrum voor gender, feminisme en gelijke kansen Rosa. Dat combineert ze met freelanceschrijverschap. Vandaag is ze columniste bij *De Standaard* en *Mo**, waar ze een linkse stem vertolkt. Als we zeggen dat we haar, voor dit themanummer van *Samenleving & Politiek* over macht, wilden interviewen omdat veel van haar columns indirect gaan over hoe links macht kan afbreken en opbouwen, lacht ze eens: “Mensen denken nochtans dat ik over eender wat schrijf. Maar het klopt: ik probeer te luisteren naar wie geen megafoon krijgt en verbanden te leggen.”

“Jeff Bezos is machtiger dan Joe Biden,” steekt Bieke Purnelle van wal als we haar ontmoeten in haar schrijverskamer, nu al geruime tijd tevens haar telewerkplek. “Politieke macht is vluchtig, maar als miljardair ben je echt onaantastbaar. Maar ook binnen de politiek wordt de macht van het geld een steeds groter probleem.

Er worden fortuinen uitgegeven op sociale media. Mocht ik morgen een partij willen oprichten – quod non, voor alle duidelijkheid (*lacht*) – kan ik daar nooit tegen op. Dat is een democratisch deficit. Kapitalisme en democratie zijn niet complementair. Natuurlijk deelt niet iedereen die analyse. Als ik iets kritisch tweet over kapitalisme, zwaaien mensen meteen met Goelags en Stalin. Vermoeiend.”

Waarom is er zo weinig ruimte om het bestaande economische systeem te bevragen?

“Binnen de economie als wetenschap is er weinig reflectie over wat de pijnpunten zijn van het systeem. De degrowth-beweging is er nog veroordeeld tot de marge. Onze toekomst blijft bedacht, uitgetekend en ingekleurd door wereldvreemde

mensen, meestal mannen, in kostuum met weinig verbeelding zoals vermogensbeheerders, economen, opiniemakers, lobbyisten en managers.”

Als u bij het woord ‘macht’ denkt aan mensen in kostuum, aan wie denkt u dan bij het woord ‘machtelozen’?

“Aan al de rest, tiens (*lacht*). Aan boeren in het Zuiden die voor een hongerloon onze groenten telen, aan mensen op de vlucht, aan mensen zonder papieren. Maar ook aan uitgebuite werknemers van Amazon. Jeff Bezos organiseert luxeplezierreises naar de ruimte, maar zijn personeel moet bij wijze van spreken een luier dragen omdat de plaspauzes te kort zijn. Het is schokkend hoe weinig we ons druk maken over het contrast tussen de machtigen en de machtelozen.”

*Aan frustratie en gevoel van onmacht
nochtans geen gebrek dezer dagen.*

“De frustratie uit zich vaak tegen de verkeerde. Mensen op zoek naar houvast schoppen makkelijker naar onder dan naar boven. Ik lees dat 80% van de Vlamingen gewonnen zou zijn voor het idee van de gemeenschapsdienst. Men heeft blijkbaar een groter probleem met het ‘profitariaat’ aan de onderkant van de samenleving dan met het profitariaat aan de bovenkant waar elk fiscaal achterpoortje wordt gezocht én gevonden. Alsof rondkomen met een ondermaatse uitkering hetzelfde is als je miljoenen parkeren op de Kaaimaneilanden en je werknemers uitbuiten.”

Hoe verklaart u dat?

“De 1% heeft een status van onaantastbaarheid gekregen. Ook zijn de bedragen van de Papers abstract. Wat moeten we ons voorstellen bij 10 miljard euro? Terwijl iedereen wel iemand kent die de kantjes eraf loopt voor een uitkering. Als iemand met een leefloon afkomstig uit Marokko een eigendom in zijn thuisland blijkt te hebben, is het hek helemaal van de dam. Er doen veel mythes de ronde. Zoals de hardnekkige mythe dat vluchtelingen meteen een woning krijgen van de staat. Daar zit vaak een georkestreerde strategie achter. Mensen schatten bijvoorbeeld migratiecijfers altijd veel hoger in dan ze in werkelijkheid zijn. De idee dat we ‘overspoeld’ en dus ‘omvolkt’ worden, leeft sterk.”

*Is Filip De Winter de ‘invloedrijkste
Vlaamse politicus van de voorbije 30
jaar’, zoals Joël De Ceulaer beweert?*

“Niemand is er in geslaagd om het maatschappelijk discours zo te beïnvloeden als hij, dat klopt. Veel aspecten

van het 70-puntenplan zijn verwezenlijkt, punt 1 – het opdoeken van het centrum voor de gelijkheid van kansen en racismebestrijding – op kop. Maar de titel is te veel eer. Filip De Winter kon dat nooit politiek verzilveren. En hij had geluk door de internationale omstandigheden. Angst is een motor voor xenofobie gedachtegoed. België is geen eiland. Overal heeft een verrechtsing plaatsgevonden. Dat had te maken met andere zaken, zoals de aanslagen van 9/11 en de vluchtelingen crisis.”

*Nu blijkt ook de coronacrisis de motor
voor extreemrechts succes.*

“Ik kan maar niet begrijpen dat mensen die de drastische Covid-maatregelen totalitair vinden, hun antwoord zoeken bij... een totalitaire partij als Vlaams Belang. Men betoogt zij aan zij met Dries Van Langenhove voor meer vrijheid. De geschiedenis is nochtans duidelijk. Overal waar extreemrechts aan de macht komt, is het eerste wat gebeurt het indijken van de persvrijheid en de vrije meningsuiting.”

*U snapt de frustratie toch? Iedereen
voelt ze wellicht in deze loden tijden.*

“Zeker. Maar niet waarom het antwoord zo destructief moet zijn. Alsof alles dan maar kapot mag. Het doet me denken aan een balorige puber die op een fuif te veel gedronken heeft en dan om zich heen begint te slaan, zonder te denken aan de gevolgen. Waarom zijn mensen niet veel kwader over de astronomische energieprijzen dan over een mondkaskeplicht? Woede uit zich op een vreemde manier, en niet per se waar ze nuttig is. Mensen hebben de neiging naar hun burens te kijken, in plaats van systemisch te denken. Misschien moeten we aan politieke opvoeding doen. (lacht) Terug naar de volksverheffing!”

Voelt u als schrijver de extreemrechtse opstoot?

“Censuur bestaat hier niet, maar ik denk soms wel eens drie keer na voor ik iets schrijf. Bij mij valt het voorlopig nog mee, buiten de occasionele haatmail. Maar als er ergens een zwarte lijst bestaat, sta ik er wellicht op. De verhalen van activisten die stickers ‘Liever dood dan rood’ op hun deur vinden, zijn echter talrijk. Net als de verhalen van jonge vrouwen, vaak van kleur, die digitaal belaagd worden. De gevaarlijkste mening die je vandaag kan verkondigen is een uitgesproken linkse en inclusieve. Het gevaarlijkste wat je kan doen is een vluchteling in huis nemen. Het gevaarlijkste voor je loopbaan is openlijk progressief zijn. Het allergevaarlijkste is zichtbare migratieroots hebben.”

Moeten we meer luisteren naar de onvrede van Vlaams Belang-kiezers?

“(fel) Hoe gaat dat ons vooruit helpen? Sinds Zwarte Zondag hoor ik dezelfde hulpeloze adviezen. Geen enkele kiezer is zo gehoord, gezien en gepamperd als de extreemrechtse. Altijd was hij misleid, miskend en misbedeeld. Natuurlijk is het nuttig om te begrijpen wat die mensen drijft, maar het zou best kunnen dat die drijfveren veelal emotioneel en weinig tastbaar zijn: vervreemding, wantrouwen voor het onbekende, angst om wat dan ook te verliezen. Maar uiteindelijk zullen ze zelf verliezen. Overal waar men uit ongenoegen extreemrechts heeft gestemd, is de vrijheid erop achteruit gegaan. Fascisten aan de macht helpen is nooit, nergens een oplossing gebleken. Als er integendeel naar iemand niet geluisterd wordt, is het naar mensen die uitgesproken links zijn. De uitkeringen en laagste lonen blijven laag, de zorgsector ondergewaardeerd, het onderwijs het verbrokken fundament van de samenle-

ving waarop wordt bespaard, een eerlijke fiscaliteit is er nog altijd niet, asielzoekers sliepen deze winter op straat,... Dat laatste vind ik hallucinant. Dat we er niet in slaagden om mensen uit de vrieskou te halen, is een gigantisch falen van de Wetstraat.”

In één van uw columns schreef u dat de Wetstraat moet worden geëvacueerd.

“(lacht) Soms moet je wat provoceren om je punt te maken, maar het wordt inderdaad hoog tijd dat de Wetstraat meer interesse toont in ‘de mensen’. Misschien is het tijd voor een verplichte inburgering voor politici: wie bevoegd is voor asiel moet meedraaien in een asielcentrum, wie zorg in zijn portefeuille heeft moet bejaarden wassen en maaltijden rondbrengen.”

U gelooft niet in de partijpolitiek als macht om dingen te veranderen?

“Daar is ze toch niet mee bezig? Niemand denkt nog verder dan de volgende verkiezingen. Het gaat om opnieuw verkozen te geraken en dan proberen één of twee strijdpunten binnen te halen. Dat is waarom mensen het gevoel hebben dat niets verandert. Systemen worden zo ontworpen dat ze zichzelf in stand houden. De huidige kiesdrempel is volstrekt ondemocratisch. Het is vandaag onmogelijk om aan het bestaande politieke landschap iets nieuws toe te voegen. De Wetstraat is gecorrumpeerd. Je draait mee in het systeem of je haakt gedesillusioneerd af.”

Zitten bij Vooruit, Groen en andere partijen dan geen goede politici die er elke dag het beste van proberen maken?

“Natuurlijk wel, maar die komen doorgaans niet in de hoogste regionen terecht. De narcisten, niet de dossiervreters, worden beloond. Conner Rousseau enthous-

siasmeert me totaal niet. In de politiek heerst een grote egocultus.”

Als Conner Rousseau door zijn groot ego in 2024 de verkiezingen wint, heeft Vooruit toch meer macht om de dingen te veranderen?

“Die macht is een illusie. Tot in de jaren 1970 bestond er een systeem waar

de sociaaldemocratie arbeid en kapitaal in een relatief harmonieus geheel kon samenbrengen. Sindsdien heeft het kapitaal zich aan elke vorm van nationale controle onttrokken. Het huidige systeem is niet langer van sociaaldemocraten, en dus zijn ze machteloos om het te veranderen. Ooit zal dat weer keren. Maar dat zal nog een tijd duren. Als je er middenin zit, lijkt die tijd eindeloos.”

Wat moet daarvoor gebeuren?

“Om te beginnen allianties smeden met de vele, nieuwe grassroots organisaties en verenigingen die er in de voorbije periode zijn bijgekomen. Maar ook door de banden met het zogenaamde oude middenveld weer nauwer aan te halen. Dat Beweging.net zijn partnerschap met CD&V heeft opgezegd en de banden tussen Vooruit en ABVV zijn verwaterd, is niet gezond.

Natuurlijk kunnen we niet voorbij aan de aanval van N-VA op dat middenveld. Die partij wekt de indruk dat het middenveld alleen bestaat uit overgesubsidieerde linkse, ontwrichtende activisten. Dat klopt niet. Het sociaal-cultureel veld is heel divers; ook Voka en de Vlaamse Volksbeweging maken er deel van uit. Voor N-VA moet het middenveld focussen op dienstverlening en verbinding, terwijl het altijd een sterke politiserende rol had. Het was een bewuste keuze om daar in te snijden.”

Hoe kan het middenveld die politiserende rol weer opnemen?

“Dat zal niet evident zijn. De opeenvolgende besparingsrondes op jeugdwerk, sociaal werk en integratie hebben veel organisaties op hun tandvlees gezet. Er is enkel nog ruimte voor de dienstverlening en de ontmoetingsfunctie. Aan de politiserende rol komt men gewoon niet meer toe. De acties van het middenveld mogen best weer wat ongezelliger worden. Gezelligheid wordt schromelijk overschat. Onrecht wegwerken is geen vreedzaam theekransje. Het is soms lelijk, luid en onharmonieus, en bijna altijd oncomfortabel.”

Vandaag is er nog weinig begrip voor de oncomfortabele actie, voor de scherpe toon.

“In de strijd voor vrouwenrechten vraag ik me al decennia af wat de ‘juiste toon’ dan is, hoe die klinkt. Het enige algemeen aanvaardbare feminisme is er één van vriendelijke goedkeurend glimlachende cheerleaders. Gezelligheid is de beproefde strategie om een klacht of een eis in de kiem te smoren. Protest is niet beleefd. Boze mensen hoeven niet keurig en vriendelijk te zijn.

Maar we zijn bang geworden voor het conflict. Bang dat mensen massaal stemmen voor een partij die zegt dat we de dingen moeten durven benoemen, maar tegelijk durven we dat zelf nauwelijks nog doen. Vandaag moet je de meest ranzige dingen mogen zeggen over vrouwen die hun benen moeten opendoen, maar niet over de ontwrichtende macht van het kapitaal voor de democratie.”

De gele hesjes in Frankrijk kregen hun eisen op de politieke agenda via gewelddadig protest. Is geweld een geoorloofde vorm van verzet?

“Ik ben absoluut tegen geweld. Gewone mensen zijn daar meestal het eerste slachtoffer van en het zorgt niet voor een breed draagvlak. Maar geweld is een rekbaar begrip. Stel dat morgen iedereen zijn geld weghaalt bij de bank. Dat zou een heel ontwrichtend effect hebben, zonder dat je geweld pleegt. Het zou alleszins meer impact hebben dan een zoveelste betoging of staking.”

Deze Covid-tijd weegt als een ton, dat is ook niet bevorderlijk voor de actie.

“We missen vandaag wellicht allemaal het gevoel om ergens een levend deel van te zijn. Er is nog weinig ruimte voor ontmoeting. Voor de pandemie waren er tref-, denk- of kennisdagen voor middenveldactoren. Dat waren vaak motiverende en inspirerende momenten. Dat

is allemaal weggefallen. Via Zoom geen revolutie.”

Waarom is iedereen zo boos?

“Veel sociaal contact is weggefallen en de kanalen om frustraties op een gezonde manier te uiten zijn er niet meer. Vanmorgen nog zag ik social mediaposts van mensen waarvan ik dacht dat ze redelijk waren, met woorden als ‘regimepers’, ‘journaille’ en ‘totalitair’. Mensen slaan echt door in hun woede. De woede zelf is legitiem, maar ze wordt niet per se in de juiste richting geschoten.

Daarnaast lijkt het beleid amper oog te hebben voor de noden van de onderste laag van de bevolking. Weet je nog wat er eerst open mocht aan het eind van de eerste lockdown? Tuincentra. Mensen die al maanden op een kluitje in een appartement zaten, moeten daar toch met lede ogen naar ogen hebben gekeken? De middenklasse bepaalt wat mag en wat niet, en dat wekt terecht wrevel op. De vraag is wat er gebeurt met de wrevel, in welk soort energie ze wordt omgezet.”

Dat belooft weinig goed voor 2024.

“Ik ben daar pessimistisch over. Mijn hoop schuilt bij jongeren. Ik kijk uiteraard naar mijn eigen kinderen. Gaybashing en seksisme zijn voor mijn twee tieners echt onbegrijpelijk. Net als ontkenning van het klimaatprobleem. Hun kijk op seksisme, LGBTQI+ en klimaat is veeleer intuïtief. Het is geen dagelijks, zelfs geen wekelijks thema aan tafel, maar ze voelen dingen anders aan. Mijn jongste was 9 toen hij radicaal vegetariër werd. Dat is hij vier jaar later nog steeds. Zonder veel woorden. Wanneer ze racisme, seksisme of homohaat zien, herkennen en benoemen ze het feilloos.

Tegelijkertijd laten veel jongeren zich verleiden door Schild & Vrienden, dat

besef ik ook wel. De polarisatie is dus nog niet meteen voorbij. Polarisatie is vervelend en onaangenaam, maar ze is helaas noodzakelijk. Wat mij helpt om hoopvol te blijven, is uitzoomen. Kijken naar het tijdsgewricht waarin we leven als een klein stukje geschiedenis. Na elke periode komt er een tegenreactie. Maar als je er midden in zit, is het moeilijk om die fluiditeit te blijven zien.”

Valt de huidige periode te vergelijken met bijvoorbeeld de woelige jaren 1960?

“Toen kwamen jongeren in opstand tegen de dwang en dogma’s van de kerk. Dat was heel tastbaar. Het verzet tegen kapitaal nu is dat veel minder, en dus lastiger. Kapitaal is abstract, complex en ongrijpbaar. Want nu moeten we ons verzetten tegen Coca-Cola, Amazon of Facebook, die grote multinationals zonder gezicht zijn en die we zelf vaak consumeren.

Het grootste verschil is misschien dat nog weinig jongeren geloven in de partijpolitiek. Men maakt niet langer automatisch de stap naar de partijpolitiek. Begrijpelijk, gezien de bagger die je er over je heen krijgt. Je moet van teflon zijn om in dat klimaat te overleven. Daardoor blijven enkel mensen van teflon over, en dat zijn helaas vaak narcisten. Het is een vicieuze cirkel: we zijn meedogenloos voor politici, maar dat klimaat maakt het voor veel mensen ondenkbaar om een politiek engagement op te nemen.”

Hoe kijkt u naar het wokedebat?

“Als ik ergens uitslag van krijg, is het de ophef over woke. Kan u me één concreet voorbeeld geven waar iemand daadwerkelijk is afgedreigd door wokies, of zijn job is kwijtgeraakt door hun acties? Men schept de indruk dat woke een georganiseerd, wereldwijd verbonden collectief

is met een welomlijnd plan. Dat is niet zo, in tegenstelling tot het internationale extreemrechtse netwerk.”

Hoe omschrijft u woke dan wel?

“Als een nieuwe mondigheid van minderheidsgroepen die niet vertegenwoordigd worden in de regionen waar de beslissingen worden genomen. De migranten die in jaren 1960 ons vuil werk kwamen opknappen, moesten zogezegd dankbaar en nederig zijn. Maar de huidige generatie die hier geboren is, heeft iets van: dankbaar, *why*? Groepen eisen hun plaats op in het maatschappelijk debat. Terecht. En eindelijk. Maar veel mensen voelen zich daardoor bedreigd in hun positie. En spartelen tegen, als vissen op het droge.”

De Nederlandse professor Ewald Engelen noemt dit het ‘desastreus narcisme van kleine verschillen’.

“Als je zelf nooit racisme of seksisme aan de lijve ondervindt, is het makkelijk om die verschillen ‘klein’ te noemen. Het is nogal aanmatigend tegen minderheden te zeggen dat hun strijd achterhaald en onwenselijk is.”

Hij bedoelt dat de strijd van links vooral moet blijven gaan over klasse en kapitaal.

“Een partij zal de harten van de mensen niet veroveren door enkel te focussen op het onderuit halen van de macht van het kapitaal. We hebben toch genoeg herse-
nen in ons hoofd om die verschillende strijden met elkaar te verbinden, om het zowel te hebben over quota én belasting-ontwijking? Toch slagen we er niet in de sociaal-economische realiteit te verbinden met emancipatie en discriminatie, hoe nauw die ook met elkaar verweven

zijn. Het is dus geen meerkeuzevraag. We moeten het allemaal tegelijk overdenken. De linkse strijd zal divers en inclusief zijn, of zal niet zijn.”

Wie bezit haar?

MAC

Hoe breken we haar af?

CHT

Hoe bouwen we haar op?

Exorbitante marktmacht maakt economie ziek

JAN EECKHOUT · Econoom aan de Universitat Pompeu Fabra (Barcelona)
en auteur van 'The Profit Paradox' (Princeton University Press, 2021)

De technologieën van vandaag hebben exorbitante marktmacht overgedragen aan dominante spelers in alle sectoren, ten nadele van de grote meerderheid van de mensen.

Sinds de jaren 1980 is de Dow Jones Industrial Average, gecorrigeerd voor inflatie, met gemiddeld ongeveer 6,7% per jaar gegroeid, met hoogtepunten van 30.000 in november 2020 en 34.000 in april 2021. Maar de Dow heeft dit patroon van groei niet altijd gevolgd. Als je het op de lange termijn bekijkt – met de focus op de evolutie sinds de Tweede Wereldoorlog, zonder je te laten vertroebelen door scherpe kortetermijnfluctuaties – dan ontstaat een heel ander beeld.

In 1981 bevond de Dow, gecorrigeerd voor inflatie, zich op hetzelfde niveau als in 1946, wat suggereert dat er in die periode van 35 jaar geen groei was. Dat betekent echter niet dat de ongekende stijging op de aandelenmarkten sinds het begin van de jaren 1980 een zeepbel is. Bubbels zijn grillige, kortstondige fenomenen. Ze worden niet gedreven door fundamentele veranderingen in de economie, noch worden ze ondersteund door bedrijven die resultaten behalen die hun schijnbaar vreemde waarderingen rechtvaardigen.

De meest waardevolle bedrijven van vandaag bloeien écht. Ze maken enorme winsten die hun hoge waarderingen

rechtvaardigen. Apple, Visa, Johnson & Johnson, Facebook en de meeste andere grote bedrijven die iedereen kent en liefheeft (in sommige gevallen), hebben de afgelopen jaren ongekend succes gekend. De vraag is dan wat er sinds de jaren 1980 is gebeurd om deze enorme, aanhoudende beurschaussee te verklaren.

TECHNOLOGISCHE SNELHEID DOODT

De nieuwe technologieën van het digitale tijdperk hebben onze levenskwaliteit enorm verbeterd. Deze winsten worden algemeen weerspiegeld in betere goederen en diensten, met lagere productiekosten. Geen enkel ander bedrijf als Amazon kan de logistiek tegen zo lage kosten beheren.

Maar dat is precies het probleem: steeds krachtigere kostenbesparende technologieën helpen gevestigde exploitanten om concurrenten buiten te houden, door enorme schaalvoordelen mogelijk te maken en netwerkeffecten te creëren die omvang belonen. Wie wil verkopen op een veilingplatform dat veel minder potentiële kopers heeft dan er op eBay beschikbaar zijn?

Deze trends – snelle technologische veranderingen en enorme schaalvoordelen – hebben in steeds meer industrieën een winner-takes-all-wedstrijd gecreëerd. Zoals Marc Andreessen, de mede-oprichter van Netscape die durfkapitalist werd, het in 2011 uitdrukte: ‘Software is de wereld aan het opeten’. Degenen die vroeg in een markt waren – zoals de eBay’s en de Facebooks – grepen alles, terwijl de meeste nieuwe platforms niet eens een voet tussen de deur konden krijgen. In deze wereld strijden bedrijven aanvankelijk voor een markt, maar zodra een winnaar is gekroond, houdt de concurrentie op de markt in wezen op te bestaan.

SNELLE TECHNOLOGISCHE VERANDERING IS NIET NIEUW

Snelle technologische verandering is natuurlijk niet nieuw. Vergelijkbare ontwikkelingen waren er tijdens de Tweede Industriële Revolutie, van het einde van de 19^e eeuw tot het begin van de Eerste Wereldoorlog. Met de komst van de spoorwegen, olie, elektriciteit, de telegraaf en telefooncommunicatie kregen de zogenaamde *first movers* een dominant aandeel in de markt, vaak na stevige concurrentie. Zodra een bedrijf zijn positie aan de top had bereikt, kon het concurrenten buiten houden door enorme schaalvoordelen.

In deze eerdere periode daalden de kosten enorm maar de prijzen niet, wat mede verklaart waarom deze periode bekend werd als het Gulden Tijdperk. Met de uitbreiding van de spoorwegen daalden de kosten van reizen van de oostkust naar de westkust in de VS met maar liefst een factor tien in vergelijking met reizen met paard en wagen, maar de prijs die de klant betaalde daalde slechts minimaal.

De winsten die dominante bedrijven uit het Gulden Tijdperk behaalden, zijn vergelijkbaar met de hoge waarderingen op de aandelenmarkten die we vandaag zien. De namen zijn veranderd – in plaats van Rockefeller, Morgans en Carnegies hebben we Jeff Bezos, Mark Zuckerberg, Sergey Brin en Bill Gates – maar het basisverhaal is hetzelfde: een bedrijf ontdekt en exploiteert nieuwe technologieën om de kosten dramatisch te verlagen, terwijl de prijzen slechts iets dalen onder wat ze voordien waren. Dezelfde technologieën die materiële vooruitgang stimuleren, verstikken ook de concurrentie en versterken de dominante posities van bedrijven. Dat leidt tot een bijna universele, decennialange concentratie van marktmacht.

EEN GECONCENTREERDE HOOGTE

Mijn eigen onderzoek toont aan dat er sinds de jaren 1980 een gestage toename van marktmacht is geweest (te verstaan als: het vermogen van een bedrijf om prijzen te hanteren die hoger zijn dan de kosten van het produceren ervan). Om voor de hand liggende redenen wedden slimme beleggers op bedrijven met aanzienlijke vooruitzichten om hun marktmacht uit te breiden. De sleutel tot het succes van Warren Buffett in de afgelopen decennia is dan ook zijn vermogen om deze kastelen uit te kiezen met 'brede en langdurige grachten'. Wanneer het farmaceutische bedrijf Mylan de prijs van een EpiPen met bijna 550% verhoogt, stijgt de aandelenkoers omdat beleggers geloven dat deze uitoefening van marktmacht de winst zal vergroten. Zoals je zou verwachten, zijn de bedrijven met de meeste marktmacht die met de hoogste aandelenwaarderingen. Met minder marktdeelnemers heeft elk bedrijf een groter marktaandeel en kan het zijn positie gebruiken om steeds hogere winsten te behalen.

Deze praktijk komt duidelijk naar voren in de data. Mijn collega's en ik meten de beursprestaties van een bedrijf als de verhouding tussen de beurswaardering en de omzet. We hebben geconstateerd dat over alle beursgenoteerde ondernemingen het gemiddelde van deze ratio sinds 1980 met een factor 3 is gestegen, van minder dan 0,5 tot meer dan 1,5. Deze enorme stijging weerspiegelt de verwachtingen van investeerders over een stijging van toekomstige dividenden – omdat de waardering van een bedrijf een indicator is van zijn toekomstige winstgevendheid. Nooit was het probleem van marktconcentratie zo manifest als tijdens de Covid-19-crisis. Hoewel de Amerikaanse werkloosheid tot boven de 14% steeg en het bbp met bijna 10% daalde toen de

pandemie uitbrak, herstelde de aandelenmarkt zich snel. Drie maanden na het begin van de eerste lockdowns waren de aandelenkoersen van beursgenoteerde ondernemingen gemiddeld met 15% gedaald, maar hun winsten waren hersteld omdat ze erin geslaagd waren de kosten evenredig te verlagen.

Omdat deze bedrijven bovendien geen concurrentie hebben zal hun winst naar verwachting nog verder stijgen, ondanks een daling van de verkoop. Voor dominante bedrijven op de aandelenmarkt kan de concurrentie verder verzwakken omdat kleinere bedrijven gedwongen worden faillissement aan te vragen. De effecten van marktconcentratie zijn verre van beperkt tot de reuzen van Silicon Valley. Ze komen voor in alle sectoren, van technologie tot textiel. Hoewel de meeste van deze bedrijven geen technologie verkopen, kunnen ze nieuwe technologieën gebruiken om te innoveren en hun kosten te verlagen. Daardoor betalen consumenten vandaag te veel voor te veel dingen, van bier tot pacemakers.

EEN ZIEKE ECONOMIE

Zo bekeken is de beurskoers van de afgelopen vier decennia dus geen teken van economische gezondheid. In een concurrerende economie zullen markten waar bedrijven enorme winsten maken nieuwe toetreders aantrekken die een kans zien om een deel van die winsten te veroveren. Zelfs als een toonaangevend bedrijf zijn producten of technologieën verbetert om voorop te blijven, zullen zijn concurrenten dit voorbeeld volgen en ook innoveren. Het is deze concurrentie die de marktmacht in toom en de prijzen laag houdt. Maar met de enorme schaalvoordelen en netwerkeffecten van vandaag, kunnen *first movers* hun onevenredige marktmacht gebruiken om de concurrentie op afstand te houden. En omdat marktmacht

endemisch is, heeft het ingrijpende gevolgen voor de hele economie. Terwijl de aandelenkoersen fors zijn gestegen, wordt de economie langzaam zieker. De hogere prijzen die marktmacht creëert waaien door alle economische sectoren.

Het is geen toeval dat de bedrijfsdynamiek tot stilstand is gekomen, zelfs in Silicon Valley. Dit komt misschien als een verrassing, maar het aantal start-ups dat elk jaar wordt opgericht, is gemiddeld gestaag gedaald tot de helft van dat van de jaren 1990. Door slechts een paar gigantische dominante bedrijven toe te staan om de meeste innovators en start-ups te verpletteren, verstikt marktmacht innovatie.

Terwijl we verblind zijn door de ogenschijnlijk geweldige prestaties van enkele honderden dominante bedrijven – of minder, aangezien er slechts 30 bedrijven in de Dow Jones Index zijn – verliezen we de zes miljoen kleine en middelgrote bedrijven in de VS uit het oog. Vandaag genereren ze lagere winsten en hebben ze te maken met zwaardere zakelijke omstandigheden dan ooit.

Marktmacht verlaagt ook de lonen. Met hogere prijzen worden er minder hoeveelheden verkocht en geproduceerd. Dat verlaagt de vraag naar arbeid, en dus de lonen. De werknemer wordt twee keer geraakt: haar loon daalt als gevolg van een lagere vraag naar arbeid, en wat ze consumeert, wordt verkocht tegen monopolistische prijzen, waardoor haar koopkracht verder daalt. Alsof dit nog niet erg genoeg was, worden de meeste arbeiders voor de derde keer geraakt omdat ze geen aandelen hebben en daardoor niet mee genieten van de financiële voordelen van marktmacht.

Bovendien zijn er tal van huishoudens die geen aandelen hebben en groeien ze in aantal, wat de verdeling van zowel

inkomen als vermogen steeds meer vertekent. Tegelijkertijd tasten velen van degenen die weinig rijkdom hebben, en de dupe worden van de symptomen van een zieke economie, in het duister over wat er werkelijk aan de hand is. Als de huidige trends zich voortzetten, zullen veel van onze kinderen tot de verliezers behoren. Jongeren hebben tegenwoordig al lagerbetaalde banen en aanzienlijk minder rijkdom dan de generatie van hun ouders. Daarom trouwen ze en kopen ze een huis op latere leeftijd dan hun ouders.

Door slechts een paar gigantische dominante bedrijven toe te staan om de meeste innovators en start-ups te verpletteren, verstikt marktmacht innovatie.

Ondertussen genieten anderen van de hoge beurskoersen en hebben ze nauwelijks te lijden. Het feit dat u dit leest, betekent dat de kans groot is dat ook u profiteert van marktmacht. Mogelijk voelt u de kosten alleen in de vorm van hogere verzekeringspremies (misschien voor een te dure EpiPen voor uw kind). En toch, zelfs als u een nettowinnaar bent, wegen uw vermogenswinsten niet op tegen alle verliezen van de mensen om u heen en voor de samenleving. De verliezen van een zieke economie wegen ruimschoots op tegen de voordelen van hoge aandelenkoersen.

De massale beleidsinterventies om de economie nieuw leven in te blazen na schokken zoals de financiële crisis van 2008 en de pandemie zullen een zieke economie zieker maken, omdat ze de aandeelhouders van grote bedrijven onevenredig bevoordelen. Waarom zouden belastingbetalers grote bedrijven moeten

redden en daarmee een enorme uitkering garanderen aan aandeelhouders die besloten een risico te nemen? Dat moeten ze natuurlijk niet. Bij reddingsoperaties is er altijd alleen een opwaarts risico, dat voornamelijk wordt gefinancierd door het belasten van werknemers.

WE HEBBEN EEN INTERVENTIE NODIG

De aanhoudende stijging van beursindexen suggereert dat het einde van de concentratie van marktmacht nog niet in zicht is. Maar wij, als samenleving, kunnen er iets aan doen. Als we serieus willen werken aan een zinvol herstel van een economie die lijdt onder een stagnerende arbeidsmarkt en een zwakke oprichting van nieuwe bedrijven, zullen we de concurrentie moeten vergroten.

Dat betekent niet noodzakelijk dat we grote bedrijven moeten opsplitsen. Sommige fusies en overnames – zoals Facebooks opkopen van Instagram en WhatsApp – hadden niet mogen plaatsvinden en zouden nog steeds ongedaan moeten worden gemaakt. Maar in het geval van Amazon bijvoorbeeld zou het net zo onproductief zijn om het bedrijf op te splitsen als het opgraven van 19^e eeuwse spoorlijnen. We moeten de schaalvoordelen en de grote netwerkeffecten die de innovaties van vandaag met zich meebrengen omarmen. Maar we hebben regelgeving nodig die concurrentie bevordert op de efficiënte netwerken die nieuwe technologieën hebben gecreëerd.

Hoewel elke markt anders is en elke technologie haar eigen behoeften heeft, zijn er tal van eenvoudige regelgevende interventies die de concurrentie kunnen stimuleren. Eén daarvan betreft 'interoperabiliteit'. Zo zijn de prijzen voor mobiele diensten in de VS twee à drie keer hoger dan in Europa, ook al zijn de markten qua

omvang vergelijkbaar en is de technologie identiek. Dat enorme verschil weerspiegelt een klein maar cruciaal verschil in antitrustregelgeving tussen de twee rechtsgebieden.

Het verschil is dat Europa, in tegenstelling tot de VS, interoperabiliteit vereist: de eigenaren van een zendmastnetwerk moeten concurrenten toestaan om van dat netwerk gebruik te maken tegen een door de regelgever vastgestelde vergoeding. Als een Peruaanse operator mobiele diensten wil aanbieden in Duitsland en Frankrijk, hoeft hij daarvoor geen eigen (grotendeels overtollige) infrastructuur te bouwen.

Er zijn tal van eenvoudige regelgevende interventies die de concurrentie kunnen stimuleren. Eén daarvan betreft 'interoperabiliteit'.

De resultaten van dit beleid zijn verbluffend. Europa heeft meer dan 100 mobiele concurrenten, vergeleken met slechts drie grote in de VS. Dergelijke interventies leiden tot meer concurrentie en lagere prijzen, en als ze in alle sectoren worden uitgevoerd, kunnen ze de hele economie nieuw leven inblazen, innovatie en output stimuleren, start-ups aanmoedigen en loongroei stimuleren.

De inzet is hoog. In mijn onderzoek, samen met economen Jan De Loecker en Simon Mongey, schatten we dat de jaarlijkse kosten van dominante bedrijven die geen concurrentie hebben in de VS 9% van het bbp bedragen. Dat is een veel te hoge prijs om te betalen om torenhoog aandelen te hebben. Naarmate de productiegroei vertraagt, zal zelfs Buffett het uiteindelijk in zijn portefeuille voelen.

Belangrijker is dat hoe langer we de concurrentieverstorende hausse op de aandelenmarkt aanhouden, hoe groter de economische polarisatie die zal volgen – dat wil zeggen, totdat we een omslagpunt bereiken. Uiteindelijk zal de overgrote meerderheid van de mensen die aan het kortste eind van het economische koord trekken, niet langer bereid zijn om volgens de regels te spelen. Vooral niet als ze zien dat die regels worden gebogen in het voordeel van winsten en rentes.

BREEKPUNT

De onderliggende economische spanning begint zich al te vertalen in een politiek conflict, en het is slechts een kwestie van tijd voordat deze uitmondt in ernstige sociale strijd. Zelfs als de hausse op de aandelenmarkt geen zeepbel is, is euforie nooit permanent. En wanneer de neergang plaatsvindt, zullen de gevolgen veel erger en langduriger zijn dan een recessie. De decennialange hausse van de vorige eeuw, ook gedreven door marktmacht, culmineerde in twee wereldoorlogen en de Grote Depressie.

Het is belangrijk om te onthouden dat ‘pro-business’ niet ‘pro-market’ is, vooral wanneer er enorme schaalvoordelen mee gemoeid zijn. Een gebrek aan regelgeving heeft de balans doen doorslaan in het voordeel van een klein aantal reusachtige bedrijven en van zij met rijkdom in de vorm van aandelen, en weg van wat nodig is om een dynamische, concurrerende markteconomie in stand te houden.

Vooruitkijkend moeten we de output verhogen met lagere prijzen, hogere lonen en – ja – lagere rendementen op aandelen van die paar honderd dominante bedrijven. We kunnen dit doen door de marktmacht te beteugelen en de concurrentie in de hele economie voor alle zes miljoen bedrijven in de VS

te herstellen. Het genezen van de ziekte zou betekenen dat we terugkeren naar de concurrerende markten zoals we die kenden vóór de jaren 1980. Een Dow van minder dan 10.000, in plaats van meer dan 34.000, zou een teken zijn van een goede economische gezondheid.

Maar in de huidige politieke omgeving, met de winnaars *high* op aandelen en de verliezers afgeleid door opgekropte cultuuroorlogen en verdoofd door eindeloze streaming entertainment, is uw pensioenfondsen niet in direct gevaar. Voorlopig.

Dit stuk verscheen eerder in Engelstalige versie op project-syndicate.org.

De aard van de 1%

Inkijk in de mondiale machtselite

DILIARA VALEEVA · Postdoctoraal onderzoeker, Faculteit van Geografie en Toerisme, KU Leuven

De meeste van topbedrijfsleiders blijven sterk gebonden aan hun natiestaten, aan hun nationale elitekringen, aan hun huizen.

‘De ongelijkheid in de wereld van vandaag ligt niet ver af van het begin van de 20e eeuw, het hoogtepunt van het westerse imperialisme,’ concluderen auteurs van het *World Inequality Report* voor het jaar 2022.¹ Als onderzoeker kijk ik altijd erg uit naar de publicatie van dit rapport. Door de rijkste bevolkingsgroepen in verschillende landen te verdelen in percentielen van 10%, 1%, 0,01% of zelfs 0,001% op basis van hun verhouding tot de rijkdom en het inkomen waarover zij beschikken, en ze te vergelijken met de rest van de bevolking, geeft dit document het meest actuele beeld van de omvang van de ongelijkheid in de wereld. Dit jaar is de ongelijkheid, in vergelijking met de voorgaande jaren, wat rijkdom en inkomen betreft alweer toegenomen. Dat is misschien niet zo verbazend. De rijken hebben geprofiteerd van de Covid-19 crisis. Het aantal miljardairs heeft een nieuw hoogtepunt bereikt en Jeff Bezos, de rijkste man ter aarde, schoot zichzelf de ruimte in.

Maar ik heb me altijd afgevraagd wie er nu precies achter die 1%, of – nog fascinerender – die 0,001% schuilgaat. Wat voor mensen zit er achter deze kleine getallen? Hoe zijn ze zo puissant rijk geworden? Hoe zijn ze met elkaar verbonden? En ten slotte, als deze kleine percentages van de superrijken in elk land toenemen, zijn ze dan vergelijkbaar in hun ‘één procent-zijn’ in verschillende natiestaten?

BEELDEN OVER MONDIALE MACHTSELITE

In de publieke verbeelding zijn de zogenaamde ‘één procent’ extreem rijke mensen met goede connecties, opgeleid in exclusieve scholen en topuniversiteiten, die tijd doorbrengen in de grote wereldsteden, die gekenmerkt worden door bijzondere culturele referenties en consumptie van luxegoederen en -diensten, die zeer mobiel zijn met hun privéjets en superjachten, en in het algemeen de burgers van de wereld zijn. Zeer rijke wereldburgers. Sommige van deze ‘één procent’ bekleden posities in de politiek, of hebben de touwtjes in handen van de grootste multinationals, of wonen regelmatig mondiale beleidsbepalende bijeenkomsten bij, zoals het Economisch Wereldforum of de Bilderberggroep. Dit alles spreekt tot de verbeelding. Als het aantal van deze mensen extreem klein is en zij al in het bezit zijn van meer dan de helft van de rijkdom en het inkomen in de wereld², dan zouden zij, naast hun politieke aanwezigheid, deel kunnen uitmaken van een mysterieuze ‘mondiale machtselite’, die aan de touwtjes van de wereld trekt. Maar is dat ook echt zo?

De ideeën over het bestaan van deze machtselite van wereldleiders is niet iets dat alleen de gemoederen van samenzweringstheoretici heeft beziggehouden. Interessant is dat sentimenten over de opkomst van de ‘mondiale machtselite’ zowel bij politiek rechts als bij politiek links aanwezig zijn, en bij beiden gebruikt worden om kiezers te trekken. ‘Maar de elites, die alleen maar meer geld willen binnenhalen voor mondiale bedrijven, negeren de zorgen van de Amerikaanse kiezers’³, zegt Donald Trump. Evenzo betoogt Bernie Sanders: ‘We hebben een Democratische Partij nodig die geen partij is van de liberale elite, maar van de arbeidersklasse[...], waar kandidaten

praten met werkende mensen en niet hun tijd besteden aan het inzamelen van geld voor de rijken en de machtigen’.⁴

Al deze zorgen over de opkomst van één bedreigende groep machtingen brachten mij ertoe de vraag te stellen: bestaat er werkelijk zoiets als de ‘mondiale machtselite’? Trekt die echt aan de touwtjes van de wereld, volgens een gemeenschappelijke agenda?

HET UNIVERSUM VAN ONDERNEMINGEN EN HUN LEIDERS

Toen ik ongeveer vijf jaar geleden aan de Universiteit van Amsterdam begon met mijn onderzoek naar elites⁵, hield de sociale wetenschapswetenschap zich voornamekelijk bezig met elitegroepen binnen natiestaten. Franse elites, Amerikaanse elites, Chinese elites. Hun voorkeuren wat betreft kostscholen en topuniversiteiten, welke musea zij steunen, en wat voor existentiële problemen zij ondervinden omdat het voor sommigen van hen zo moeilijk is om extreem rijk te zijn en zoveel macht te bezitten. Slechts een klein onderzoeksgebied heeft zich beziggehouden met de globalisering van sommige van deze nationale elitegroepen. Hoe vaak krijgen zij eigenlijk internationaal onderwijs, aan welke internationale activiteiten nemen zij in de loop van hun beroepsleven deel, en zien zij zichzelf eigenlijk als een ‘mondiale elite’?

In mijn onderzoek heb ik me gefocust op de globalisering van een bepaalde elitegroep – bedrijfselites. Dit zijn de CEO's, bestuursleden en eigenaren van deze bedrijven. Het zijn invloedrijke, machtige en vaak extreem rijke mensen die aan de top van grote bedrijven opereren. Dit zijn mensen als Jeff Bezos van Amazon, Sheryl Sandberg van Facebook, of Jack Ma van Alibaba. We noemen ze zakelijke elites omdat ze belangrijke beslissingen

nemen over de toekomst en strategieën van hun bedrijven, maar ook omdat die beslissingen onze dagelijkse levens beïnvloeden. Wat zij beslissen zal bijvoorbeeld van invloed zijn op de vraag of u en ik al dan niet werk hebben, wat we eten, en zelfs welke lucht we inademen.

Bedrijfselites zijn dus waarschijnlijk een van de meest interessante groepen om te bestuderen als we bredere vragen willen stellen over de omvang van de huidige eliteglobalisering. Ten eerste zijn zij mogelijk een van de meest geglobaliseerde elitegroepen. Bedrijfselites hebben actief deelgenomen aan de economische globalisering, en zij hebben het meest geprofiteerd van de globalisering van kapitaal, technologie en sociale verhoudingen. Bovendien zijn deze mensen vaak goed ingebed in meerdere elitekringen en hebben zij invloed op heel veel verschillende levensgebieden, niet alleen het bedrijfsleven. Bill Gates is niet alleen medeoprichter van Microsoft, maar ook filantroop. Zijn geld bepaalt hoe het beleid inzake klimaatverandering, vaccinaties en steun aan de wetenschap zal worden uitgevoerd. Ten slotte vormen bedrijfsleven en staten een belangrijke, onverbreekelijke verbinding in moderne kapitalistische economieën. Als het nodig is, kunnen bedrijven de politiek gemakkelijk beïnvloeden. Denk maar aan de jarenlange dreigementen van Shell om uit Nederland te vertrekken naar een land met een gunstiger vennootschapsbelastingklimaat, waarin zij uiteindelijk zijn geslaagd door de verhuizing naar het Verenigd Koninkrijk eerder dit jaar.

In mijn onderzoek heb ik een big data-benadering toegepast om verschillende invalshoeken van de globalisering van de bedrijfselite te bestuderen. Dit betekent dat ik het hele universum van bedrijven en de mensen eromheen heb onderzocht in plaats van me te richten op elitegroepen

binnen een paar natiestaten. Mijn dataset bestaat uit zo'n 21 miljoen personen die deel uitmaken van het bestuur van 200 miljoen ondernemingen over de hele wereld.⁶ Ik was vooral geïnteresseerd in het onderzoeken van de verbanden tussen al deze mensen en bedrijven. Ik heb bijvoorbeeld gekeken naar hoe vaak zij in dezelfde raden van bestuur van multinationals zitten, waar zij elkaar ontmoeten en met elkaar omgaan, en hoe zij zich in verschillende elitekringen bewegen. Samenvattend heb ik een reeks bevindingen die allemaal bevestigen dat het misschien nog te vroeg is om te spreken van één mondiale elite met een duidelijk vastgesteld gemeenschappelijk doel.

DYNASTIEKE ONDERNEMINGEN INTERNATIONALISEREN, MAAR BLIJVEN STERK

Mijn eerste bevinding betreft de globalisering van dynastieke ondernemingen, of bedrijven die al eeuwenlang in handen zijn van één familie. Dit zijn bijvoorbeeld de bankclan van de Rothschilds, de productiedynastie van de Faber-Castells, of de oliemonarchen van de Al Saud-familie. Geregeerd worden door één adellijke familie is al eeuwenlang een gebruikelijke manier van zakendoen. Je zou denken: als de wereld geglobaliseerd is, dan zou dit wel eens veranderd kunnen zijn.

En als we kijken naar de bedrijfsstructuren van deze bedrijven die eigendom zijn van dynastieën, zien we inderdaad recente veranderingen. In raden van bestuur en topmanagementteams zien we nu steeds meer mensen met uiteenlopende internationale ervaring die zijn ingebed in invloedrijke internationale netwerken. Zo bestaat de raad van bestuur van Rothschild & Co, een multinationale bank en financiële dienstverlener, uit topmensen met uiteenlopende bedrijfservaring, en geen van hen is een Rothschild. Behalve

de CEO van het bedrijf – Alexandre de Rothschild. Dit zou kunnen duiden op een internationalisering van deze familiebedrijven – waarbij de dagelijkse controle over de bedrijven in handen komt van mensen buiten de familie. Maar tot 20% van de leden van de raad van commissarissen van dezelfde Rothschild & Co draagt nog steeds de naam Rothschild. De familieleden zijn niet aanwezig in de raad van bestuur die zich hoofdzakelijk bezighoudt met de dagelijkse bedrijfsactiviteiten, maar zij maken wel deel uit van een raad die verantwoordelijk is voor de algemene strategie en ontwikkeling. Dit geldt voor een aantal zeer beroemde familiebedrijven die ik heb geanalyseerd. Hoewel het lijkt alsof zij internationaliseren en zich openstellen voor mensen buiten de familie, blijft de voornaamste eigendom en controle in handen van een familie. De macht van dit soort families is er dus beslist niet minder op geworden, zowel binnen hun bedrijven als in hun landen. Ik concludeer dat hoewel de

oudste (en waarschijnlijk ook de meest traditionele) bedrijven lijken te internationaliseren in hun management, bedrijfsactiviteiten en eigendomsstructuren, zij in realiteit sterk verbonden blijven met nationale elitegroepen en hun belangen.

ELITES HEBBEN DE NEIGING IN HUN RESPECTIEVE REGIO'S TE BLIJVEN

In de volgende stap heb ik een groter aantal personen geanalyseerd, niet noodzakelijk binnen familiebedrijven, die tegelijk in meerdere raden van bestuur van ondernemingen zetelen. Waarom zou dat er toe doen, naar deze mensen te kijken? Als iemand als Wan Ling Martello, een prominente zakenvrouw, in de raad van bestuur van Alibaba zit en over een paar maanden een bestuursvergadering van Uber bijwoont, naast het feit dat ze bij Nestlé werkt en waarschijnlijk deel uitmaakt van andere belangrijke kringen buiten de bedrijfswereld, dan is zij (en mensen zoals zij) uiterst invloedrijk, rijk en machtig.

Het mondiale elitenetwerk is eerder gefragmenteerd dan verenigd vanwege zijn specifieke, regionaal bepaalde structuur.

En omdat dit soort bedrijfsleiders over de hele wereld meerdere machtsposities bekleden, kunnen ze worden beschouwd als – niet minder dan – ‘mondiale elite’. Het eerste wat ik heb gedaan is berekend hoeveel van de bestuursleden van ondernemingen in de wereld daadwerkelijk dit soort grensoverstijgende posities bekleden. Het aantal van deze mensen is relatief klein – slechts maximaal 10% van de bestuursleden in de wereld bekleedt bestuursfuncties in meer dan één land. Wat echter interessanter is, is dat er bepaalde patronen zijn, of ‘gebaande paden’ zoals ik ze noem, die zij volgen om deze internationale posities te bereiken en de wereldmarkt te betreden. De meerderheid van deze mensen heeft de neiging binnen de eigen regio te blijven, en de grenzen ervan zelden te verlaten. Neem bijvoorbeeld de Belgische bedrijfsleiders. Een klein aantal van hen kan banden hebben met Nederlandse of Franse bedrijven. Maar ze zitten zelden in de raad van bestuur van Indiase of Zuid-Amerikaanse bedrijven. Culturele en geografische afstand is nog steeds van groot belang.

Ik laat zien dat er op dit moment een paar sterke regionale elitegroepen zijn. Tot de meest prominente daarvan behoren de groeiende Chinese elite, en een reeds gevestigde Europese en Noord-Amerikaanse elite. Zij staan echter niet volledig los van elkaar. Invloedrijke westerse executives zitten soms in de raad van bestuur van grote Chinese bedrijven en vice versa. Toch houden de elites zich vooral bezig met hun eigen regio. Ik concludeer dat

het mondiale elitenetwerk eerder gefragmenteerd dan verenigd is vanwege zijn specifieke, regionaal bepaalde structuur. Het is onwaarschijnlijk dat er onder deze regionale elites een verenigde groep bestaat met één duidelijk bepaald sociaal en politiek belang.

ELITES GECONCENTREERD IN GROTE WERELDSTEDEN

Ten slotte vroeg ik me af op welke locaties sommige van de internationaliserende bedrijfselites geconcentreerd zijn. In de publieke verbeelding bouwen elites vaak hun leven op in steden als New York, Londen of Abu Dhabi. Zij vliegen naar bestuursvergaderingen die in zulke steden plaatsvinden, kopen er het vooraanstaand onroerend goed op en consumeren er een bruisend cultureel leven. Dergelijke steden staan er ook om bekend een gunstig klimaat te scheppen voor bedrijven en de mensen die ze runnen. Er is veel financiële activiteit op zulke plaatsen, en in sommige gevallen kunnen multinationals profiteren van een versoepelde vennootschapsbelasting.

Ik ontdekte ongeveer 300 grote steden waar deze globaliserende bedrijfselites opereren. Dit zijn gevestigde westerse wereldsteden zoals New York, Londen, Parijs, Amsterdam. Maar ook Aziatische stedelijke reuzen zoals Hong Kong, Singapore of Mumbai. Maar ondanks hun concentratie in deze steden, laat ik zien dat deze elites sterk gehecht blijven aan hun land van herkomst. Zij brengen vaak internationale ervaringen mee naar hun nationale context en dat kan hen helpen om daar succesvol te zijn. De meesten houden sterke banden met hun land van herkomst, waar ze familie hebben wonen en waar ze regelmatig naar terugkeren. Ik concludeer dat de meeste elites, ondanks het feit dat ze geconcentreerd zijn in we-

reldsteden en genieten van hun bruisende stadservaringen, sterk verbonden blijven met hun nationale elitegroepen.

DE GRENZEN VAN ELITAIRE GLOBALISERING

Na een paar jaar zoeken naar een ‘mondiale machtselite’ binnen het bedrijfsleven, concludeer ik dat er (nog) niet zoiets bestaat. Misschien zijn de werkelijk ‘mondiale’ elites wel te goed verborgen voor de ogen van onderzoekers. Wat ik zie is een zeer kleine groep van geglobaliseerde mensen aan de top van de bedrijfswereld. Zij zijn invloedrijk bij de grootste multinationals ter wereld, zij zijn flexibel in hun keuzes wat reizen, leven en carrière betreft. Maar hebben zij een gemeenschappelijk doel, een agenda die zij samen volgen? Sommigen zouden zeggen van wel – er is een gemeenschappelijke pro-liberale of pro-autocratische opstelling onder de wereldleiders en politici van vandaag. Maar wat ik in mijn studie zie is de afwezigheid van een gemeenschappelijke basis voor de ontwikkeling van een dergelijke agenda. Tenminste onder de bedrijfselites. De meeste van deze topbedrijfsleiders blijven sterk gebonden aan hun natiestaten, aan hun nationale elitekringen, aan hun huizen. Er is nog niet genoeg overeenkomst in ‘één procent’ om de elites uit verschillende natiestaten te doen uitgroeien tot één machtige groep met sterk gemeenschappelijke belangen en doelstellingen.

EINDNOTEN

- 1 World Inequality Report 2022, p. 11.
<https://wir2022.wid.world/>.
- 2 Uit het World Inequality Report 2022 blijkt dat de rijkste 10% van de wereldbevolking 52% van het wereldinkomen opstrijkt en 76% van alle rijkdom bezit. <https://wir2022.wid.world/>.
- 3 <https://factba.se/transcript/donald-trump-speech-manchester-nh-august-25-2016>.
- 4 <https://thehill.com/blogs/blog-briefing-room/news/326820-sanders-defends-trump-voters-i-dont-think-theyre-racists>.
- 5 Mijn proefschrift is online beschikbaar op <https://dare.uva.nl/search?identifier=eb72328c-9283-4a77-9488-a65da1ae0205>. Dit stuk is ook gebaseerd op de resultaten van een aantal academische papers van mij, waarvan de meeste beschikbaar zijn via mijn website <https://www.diliaravaleeva.com/>.
- 6 Als primaire gegevensbron heb ik de Orbis Bureau van Dijk dataset gebruikt: <https://www.bvdinfo.com/>. Het aantal personen en bedrijven is een schatting van het aantal observaties in de dataset in 2017.

Alle inkomsten zijn gelijk, maar sommige ...

Waar zit de onmacht die de fiscale hervorming bemoeilijkt? Waar zit de macht die ze tegenhoudt?

JAN VERSCHOOTEN · Voormalig commissaris-adjunct bij het federaal planbureau

Volgens het regeerakkoord bereidt de regering-De Croo 'een brede(re) fiscale hervorming voor om het belastingstelsel te moderniseren, te vereenvoudigen, meer rechtvaardig, meer neutraal te maken.'

De hervorming zal zich richten op een verdere verlaging van de lasten op arbeid door een verbreding van de belastbare basis binnen de personenbelasting. Aftrekposten, belastingverminderingen en uitzonderingsregime zullen zoveel mogelijk uitdoven, alternatieve verloningsvormen geleidelijk verschuiven richting verloning in euro's en optimalisatiemogelijkheden tot een minimum herleid. Ook maatregelen in het kader van de klimaat- en milieudoelstellingen zullen een bijdrage leveren. Tot slot dient de hervorming budgettair neutraal te zijn waardoor reeds een eerste belangrijk twistpunt uit de weg wordt geruimd.

Meestal worden compensaties gezocht binnen de personenbelasting bij de andere (roerende en onroerende) inkomens, of bij de andere belastingen (vennootschapsbelasting en de indirecte belastingen).

Het regeerakkoord bevat geen expliciete verwijzing naar roerende of onroerende

inkomsten, maar deze worden eventueel wel impliciet gevat door de verbreding van de belastbare basis binnen de personenbelasting waarvan ze deel uitmaken. Een belasting op privaat verhuurde eigendommen op basis van de reële nettohuuropbrengsten zou zeker bijdragen tot een meer rechtvaardig belastingstelsel. Het uitzuiveren van zeer uiteenlopende belastingregimes van financiële beleggingsproducten zou zeker de neutraliteit bevorderen. De lobbymachine van de vastgoedsector en de creativiteit van de financiële sector blokkeren echter decennia lang elke vooruitgang op dat vlak. Bovendien is de vastgoedsector belangrijk voor het verwezenlijken van de klimaatdoelstellingen op vlak van energie-efficiënte woningen en vormt de verdere regionalisering van de onroerende fiscaliteit een potentieel onderdeel van toekomstige staatshervormingen. De regering rekent op banken, verzekeringsmaatschappijen en beleggingsfondsen voor de ondersteuning van het door de regering beoogde relance- en investeringsbeleid.

Met betrekking tot de vennootschapsbelasting wordt binnen het regeerakkoord de door de vorige regering doorgevoerde

hervorming niet in vraag gesteld en wordt alleen gewezen op het sterk beperken van een (verdere) vervennootschappelijking. Ook ontbreekt elke verwijzing naar een verhoging van accijnzen en/of BTW-tarieven. Een dergelijke verschuiving roept onmiddellijk vragen op bij de elders verdedigde ondersteuning van de koopkracht en de gewenste progressiviteit binnen het fiscale stelsel en leidt tot de traditionele, moeilijke discussies over de toepassing van de automatische loonindexering, waarover de meningen binnen de regering duidelijk verdeeld zijn.

De opkuis van niet langer verantwoorde vrijstellingen, aftrekken en uitzonderingen binnen de personenbelasting zal ook arbeidsinkomens treffen. Hierbij dient voorkomen te worden dat ‘verliezers’ hun lastenverhoging afwentelen op hun werkgever waardoor de loonkosten stijgen.

Zodra het gecorrigeerde belastbare inkomen beter aansluit bij de reële draagkracht van elke belastingplichtige en de regering de meeropbrengsten van de correcties kent, kan ze binnen de personenbelasting inkomensschijven en belastingtarieven bepalen in functie van de gewenste progressiviteit en herverdeling. Maar welke progressiviteit wenst men en op welk niveau? Wenst de regering een progressief belastingstelsel waarbij de inkomstenbelastingen ook het eventueel degressieve karakter van de indirecte belastingen opvangen of wordt de progressiviteit beperkt tot de personenbelasting? De ondertussen door alle politieke partijen gehanteerde verwijzing naar de ‘hard werkende Belg’ waarvoor de belastingdruk dient verminderd te worden, levert hierbij weinig houvast.

Een verschuiving van lastendruk leidt onvermijdelijk tot winnaars en verliezers. Winnaars zullen niet overtuigd moeten worden, maar welke boodschap brengt men aan de verliezers? Al de te corrigeren

uitzonderingen, vrijstellingen en aftrekken werden in het verleden door een politieke meerderheid goedgekeurd en verdedigd. Hier nu op terugkomen doet de vraag rijzen of politici in het verleden de verkeerde beslissingen namen en zal door de betrokken belastingplichtigen/kiezers gezien worden als woordbreuk. In beide gevallen ondermijnt dit het vertrouwen in de politiek.

Vele nu te corrigeren maatregelen werden bedongen door economische sectoren en bevolkingsgroepen met rechtstreekse toegang tot het politieke niveau. Ze vormen dikwijls ook de sociale leefomgeving van politici, experts en kabinetsmedewerkers die deze hervorming zullen onderhandelen en beslissen. Deze groepen vinden ook gehoor binnen de media en zullen niet nalaten hun huidige privileges te verdedigen. Vraag is of de regering in staat zal zijn om als tegenmacht een globaal samenhangend verhaal op te bouwen waardoor bij de bevolking een draagvlak kan gecreëerd worden voor de verschillende onderdelen van de hervorming. Wanneer ze hierin niet lukt zou de regering zelf wel eens de belangrijkste verliezer van deze hervorming kunnen worden.

Voorlopig blijft het (tot februari?) wachten op een concreet voorstel van minister Van Peteghem. De gesprekken ter voorbereiding van de begroting 2022 temperen ondertussen ons optimisme. De discussies rond de fasering van de schrapping van de bijzondere bijdrage voor de sociale zekerheid, de beperking van de gunstregimes binnen de sportsector en het beëindigen van de federale belastingsteun voor aankoop van een tweede woning bewijzen hoe moeilijk het was om binnen de regering een consensus te bereiken over deze eerste, eerder beperkte stappen.

Er is dus veel werk aan de winkel om de neuzen in dezelfde richting te krijgen en een geloofwaardig verhaal op te bouwen.

Hoe sterk is het sociaal overleg nog?

MAARTEN HERMANS · Arbeidssocioloog en kernlid van Denktank Minerva

De sociale partners schuiven nog wel mee aan tafel, maar er wordt duidelijk geknaagd aan de macht van het sociaal overleg en de macht(sverhoudingen) van de sociale partners.

Zowel ons sociaal overlegstelsel als de sociale partners, staan sterk in hun schoenen. Dat toont alvast de internationale vergelijking van de gangbare indicatoren voor de sterkte van het sociaal overleg. Zo kunnen vakbonden en werkgeversorganisaties onderling en met de overheid zelfzeker aan de onderhandelingsstafel gaan zitten, in de wetenschap dat ze een relatief hoog en stabiel aandeel werknemers en bedrijven vertegenwoordigen. De collectieve akkoorden die ze sluiten zijn automatisch quasi-algemeen geldend, en surveyonderzoek toont dat men hun maatschappelijke rol legitiem vindt.

De blijvende macht van het sociaal overleg om mee vorm te geven aan de samenleving zien we ook aan de 'uitkomsten' ervan. Zo vormt in de VS de stijgende (inkomens) ongelijkheid het spiegelbeeld van de tanende vakbondsmacht. In België mogen we een behoorlijk deel van ons tamelijk egalitair plaatje toeschrijven aan de blijvende macht van vakbonden en sociaal overleg – zowel wat betreft genderloonskloof, topinkomens, als inkomen voor én na herverdeling via de sociale zekerheid. Dit overlegstelsel, met een beperkt aantal erkende en relatief machtige spelers die gedurig mee vorm kunnen geven aan onze samenleving, is een uiting van haar historisch gegroeide neo-corporatistische basisfilosofie. In tegenstelling tot de libe-

raal-pluralistische keuze voor een meer directie, individuele relatie tussen burger en overheid, vertrekt deze filosofie vanuit het idee dat voor een billijke en stabiele samenleving het beter is om maatschappelijke conflicten te kanaliseren via erkende organisaties die de belangen van verschillende groepen in de samenleving behartigen.

Voor sociale partners betekent dat ze rechtstreeks(er) aan de tafel van de macht kunnen aanschuiven, en beschikken over formele consultatie- en adviesrechten in het politiek besluitvormingsproces, evenals het (mede)beheer van uitbetalings-, arbeidsmarkt- en sociaizekerheidsinstituten.

NOG MEE AAN TAFEL, MAAR DE STOEL IS MEER WANKEL

Deze algemeen positieve indicatoren, uitkomsten, en de blijvend stabiele neo-corporatistische structuur, verhullen echter dat er onderliggend duidelijk geknaagd wordt aan de macht van het sociaal overleg en de macht(sverhoudingen) van de sociale partners (Vandaele, 2019).

Dit merk je bijvoorbeeld aan het aandeel van de geproduceerde welvaart dat naar lonen gaat, een aandeel dat recent ook voor België is beginnen te dalen. Het toont dat de machtsbalans tussen arbeid en kapitaal is verschoven ten nadele van werknemers en vakbonden (Guschanski & Onaran, 2021), en de sociaal overlegstructuur die op deze machtsbalans is geschraagd, mee verschuift.

De maatschappelijke veranderingen die zulke machtsverschuivingen in de hand werken zijn langlopend en complex, ik beschrijf er hier drie meer recente, concrete uitingen. Ten eerste staan vakbonden voor uitdagingen wat betreft 'nieuwe' groepen op de arbeidsmarkt. Ten tweede weegt het sterkere 'primaat van de politiek' op het sociaal overleg. En ten slotte

beïnvloedt de regionalisering de (machts) verhoudingen in het sociaal overleg.

VAKBONDSUITDAGINGEN BIJ NIEUWE WERKNEMERSGROEPEN

De sterkte van zulk een geïnstitutionaliseerd sociaal overlegsysteem als in België kent in veranderende maatschappelijk omstandigheden ook risico's voor toekomstige machtsposities. Zo zorgt bijvoorbeeld de rol van de vakbonden in het uitbetalen van werkloosheidsuitkeringen voor een structureel ledenwervingkanaal. Ook betekent de wetgeving die sociale verkiezingen verplicht vanaf 50 werknemers, dat men doorgaans geen enorme (juridische) strijd moeten voeren – denk aan Amazon in de VS – om nog maar louter een vakbond erkent te krijgen in je bedrijf.

Deze relatief automatische mechanismen bekennen echter ook dat wanneer vakbonden 'nieuwe' groepen werknemers of subsectoren dienen te incorporeren in het sociaal overleg, er steeds een extra bewuste koerscorrectie nodig is om niet de boot (deels) te missen. Dit zien we bijvoorbeeld aan de toenemende uitdaging om de instroom in vakbondslidmaatschap van jongere cohorten werknemers voldoende hoog te krijgen, of de décalage tussen het groeiend aandeel vrouwen op de arbeidsmarkt en het (trager groeiend) aandeel vrouwelijke vakbondsvertegenwoordigers.

Minder leden of vertegenwoordigers betekent niet automatisch minder effectieve vakbondsmacht – hiervoor is hun neo-corporatistische verankering in het maatschappelijk bestel waarschijnlijk meer relevant (Crouch, 2017). Maar op termijn ondergraaft zulk een trend natuurlijk wel hun legitimiteitsclaims en middelen. In het verleden hebben vakbonden relatief succesvol zulke nieuwe groepen (bijvoorbeeld werknemers in de

uitzendsector) weten te incorporeren in het sociaal overleg, het zal ook van hun huidige machtspositie afhangen of dat in de toekomst lukt met bijvoorbeeld werknemers in de ‘platformeconomie’.

Deze uitdaging voor de instroom van leden en de daarop gestelde macht en legitimiteit, speelt minder voor werkgeversorganisaties. Ten eerste is er voor individuele werkgevers in vergelijking met werknemers structureel minder nood om zich collectief te organiseren. En ten tweede vormen de hoge Belgische syndicalisatiegraad en dekking van cao's automatisch een sterk incentive om aan te sluiten bij werkgeversorganisaties (Brandl & Lehr, 2016)

PRIMAAT VAN DE POLITIEK

De meest zichtbare verschuiving het laatste decennia op het vlak van machtsverhoudingen, zien we in de verhouding tussen de Belgische politiek en het sociaal overleg (Vandaele, 2019; Van Gyes et al., 2018). Sinds de financiële crisis van 2008 en de toenemende nadruk op bezuinigingsbeleid, is namelijk ook de mate van controle, *overrulen* of negeren van het sociaal overleg door de overheid toegenomen.

Met de huidige beleidsdynamiek rond de Covid-pandemie is het moeilijk te beoordelen hoe deze trend zich doorzet onder De Croo I, maar zeker onder Michel I (2014-2018) vertaalde die verschuiving zich ook expliciet in het benadrukken van het ‘primaat van de politiek’. Deze nauwe kijk op het democratisch proces en de relatie tussen burger en overheid, speelt ook actiegroepen en het brede middenveld parten. Maar het geeft extra fricties met een neo-corporatistische sociaal overleg-traditie waarin sociale partners steeds een relatieve autonomie kende om onderling tot een akkoord te komen. Deze verschuiving verklaart ook mee

waarom de huidige discussie rond de loonnorm zo scherp is. Het Belgisch loonoverleg kent een hele set vrij dwingende en in historische compromissen uitgebalanceerde elementen zoals indexering, minimumlonen, sectorale cao's, enzovoort. De toegenomen staatsinterventie in sociaal overleg verstoort deze evenwichten, wat in combinatie met het gevoel van een onbillijke eindverdeling van de taart – zie het dalend loonaandeel – zeker de vakbonden de kernelementen van dit loonoverleg in vraag doet stellen.

REGIONALISERING ALS DECENTRALISATIE

Een tweede opvallende verschuiving met invloed op de (machts)verhoudingen in het Belgisch sociaal overleg, is decentralisatie in de vorm van toenemende regionalisering. In andere Europese landen zien we vooral decentralisatie in termen van het verschuiven van het onderhandelingsniveau: van nationaal of sectoraal niveau naar het ondernemingsniveau. Deze vorm van decentralisatie – die vooral de macht van vakbonden aantast – zien we nauwelijks in België (Van Gyes et al., 2018). Wél zien we dus dat samen met de regionalisering van bevoegdheden ook het sociaal overleg en haar spelers (intern) mee regionaliseren.

Wat dit zal betekenen voor de macht van het sociaal overleg en de onderlinge machtsverhoudingen is een meer open vraag dan voor de twee hierboven beschreven dynamieken. Ook de houding van de verschillende spelers in dit regionaliseringproces is niet eenduidig (Bouteca et al., 2013). Meer decentraalgeregionaliseerd sociaal overleg betekent niet noodzakelijk een vermindering van de dynamiek: de afgelopen jaren bleek het bijvoorbeeld soms eenvoudiger om tot tripartite akkoorden te komen op Vlaams dan op federale niveau (Van Gyes et al., 2017).

Ook leren we uit politicologisch onderzoek dat de neo-corporatistische sociaal overlegstructuren zichzelf regionaal heruitvinden, en dat ook daar vakbonden, werkgeversorganisaties en professionele associaties in de praktijk de meest invloedrijke gesprekspartners blijven voor de politiek (Fraussen et al., 2015). Alle grote ideeën en mediagenieke claims rond meer directe burgerparticipatie ten spijt, blijft een stevige organisatiestructuur met de nodige middelen en expertise broodnodig om actief en effectief te wegen.

Wel zien we samengenomen over de Belgische bestuursniveaus heen een stijgende fragmentatie en diversificatie, met ook actiegroepen, burgerbewegingen en *identity groups*, enzovoort die een toenemende rol spelen en – zeker via de media en publiek debat – er in slagen om politieke besluitvorming te beïnvloeden (Willems et al., 2021).

CYNISCHE STOELENDANS?

Hier zit waarschijnlijk ook een uitdaging voor de macht van het sociaal overleg, indien politieke partijen – zeker diegenen die hameren op het primaat van de politiek – deze trend strategisch gebruiken om (regionaal) de invloed van het sociaal overleg uit te hollen. Ik denk hierbij aan bestuursorganen (zoals bij De Lijn) waar de sociale partners hun zitjes aan tafel verliezen ten voordele van ‘onafhankelijke bestuurders’, of het door de regering gericht selecteren van individuele experts en ‘ervaringsdeskundigen uit het werkveld’ om in panels te adviseren – zelden zeer beleidskritisch – over het economisch post-Covid relancebeleid of onderwijsbeleid.

De verdere regionalisering heeft alleszins ook haar invloed op de interne structuur en machtsverhoudingen bin-

In bestuursorganen (zoals bij De Lijn) verliezen de sociale partners hun zitjes aan tafel ten voordele van ‘onafhankelijke bestuurders’.

nen en tussen sociale partners. Zeker aan werkgeverszijde zorgt het voor het zoeken naar een machtsbalans tussen werkgeversorganisaties als Voka die sterk regionaal gericht zijn, en organisaties die nationaal opereren zoals VBO-FEB. Maar ook vakbondsintern zorgt de regionaliseringsdynamiek, in combinatie met het gaandeweg formeel slechten van het onderscheid arbeiders–bedienden en verschuivingen in de beroepsbevolking, voor een lopend reconfiguratieproces.

Ten slotte lijkt de regionalisering ook samen te hangen met een zwakkere koppeling met het Europees sociaal overleg. Dit komt mogelijk doordat dit vooral federaal verloopt, of omdat men met dezelfde middelen meer bestuursniveaus dient op te volgen. In ieder geval is de Europese betrokkenheid en invloed van de sociale partners via het federaal niveau merkbaar zwakker geworden (Vandaele, 2019), terwijl de EU als bron van materie voor het sociaal overleg enkel in belang toeneemt.

HET SOCIAAL OVERLEG STERK HOUDEN

Voor het counteren van structurele machtsverschuivingen tussen arbeid en kapitaal, of het beheersen van de impact van de centrifugale krachten in het Belgisch federalisme, zijn er geen snelle recepten. Wél zijn er in het licht van de hierboven geschetste machtsverschuivingen alvast drie concrete zaken die de slagkracht van het sociaal overleg kunnen versterken, en dus ook haar positieve effecten op bijvoorbeeld ongelijkheid helpen vrijwaren.

Ten eerste lijkt het voor vakbonden nuttig om te kijken naar de ervaring van hun buitenlandse collega's die de afgelopen decennia zéér noodgedwongen andere manieren van werken hebben uitgetoetst. Belgische vakbonden hebben momenteel nog een voldoende stevige machtspositie om te experimenteren met recepten van vakbondsvernieuwing en het incorporeren van nieuwe groepen werknemers, voordat de marges om dat te doen op termijn te krap worden.

Ten tweede zouden de sociale partners er goed aan doen om de ideeënstrijd en publiek debat over sociaal overleg niet te vergeten. De toenemende dominantie van het Angelsaksische, unitaristisch denken over arbeid (verhoudingen) in de geesten van werknemers, bedrijfsleiders en HR-personeel knaagt beetje-bij-beetje aan de steun – 'waarvoor is sociaal overleg nog nodig, als je een *open door policy* en een *Chief Happiness Officer* op werk hebt?' Het is opvallend hoe in Angelsaksische landen waar het sociaal overleg en de vakbonden het zwakst staan, je het meeste materiaal en onderzoek vindt om in het publiek debat hun rol en effecten te verdedigen. Omgekeerd, als sociale partners in een neo-corporatistisch overlegsysteem als België voldoende structurele macht hebt, is het waarschijnlijk niet zo dwingend om blijvend hierover in het publiek debat te treden. Echter, op die manier laat men wel dat publiek debat in Vlaanderen grotendeels over aan enkele arbeidsmarktexperten die wars van aanleiding, thema of gevolg, uiteindelijk steeds concluderen dat 'het sociaal overleg structureel moet veranderen'. Lees: dat het sociaal overleg best wat minder invloed heeft.

Ten slotte is het herstel onontbeerlijk van de adequate financiering van de overheidsdiensten die onder andere met

hun expertise, kennisopbouw, administratieve ondersteuning, en controlerende en bemiddelende functie het (triparite) sociaal overleg helpen draaien. Deze onderfinanciering is het meest schrijnend zichtbaar bij de bezetting van de arbeids- en sociale inspectiediensten. België is volgens cijfers van het Europees Agentschap voor veiligheid en gezondheid op het werk (EU-OSHA) dan ook een van de koplopers wat betreft de terugval in de kans dat een bedrijf eens een inspectie krijgt.

In zulk een situatie van onderfinanciering kunnen de nog relatief machtige Belgische sociale partners binnen een sterk geïnstitutionaliseerd sociaal overleg dan wel algemeen geldende cao's afsluiten, maar als men die niet kan controleren en afdwingen blijft de effectieve macht ook maar iets vluchtigs.

REFERENTIES

- Brandl, B., & Lehr, A. (2016). The strange non-death of employer and business associations: An analysis of their representativeness and activities in Western European countries. *Economic and Industrial Democracy*, 40(4), 932-953.
- Bouteuca, N., Devos, C., & Mus, M. (2013). The Future of Belgian Federalism as Seen Through the Eyes of the Social Partners: A Continuing Obstacle to Social Policy Decentralization? *Regional & Federal Studies*, 23(3), 293-309.
- Crouch, C. (2017). Membership density and trade union power. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 23(1), 1-15.
- Fraussen, B., Beyers, J., & Donas, T. (2015). The Expanding Core and Varying Degrees of Insiderism: Institutionalised Interest Group Access to Advisory Councils. *Political Studies*, 63(3), 569-588.
- Guschanski, A., & Onaran, Ö. (2021). The decline in the wage share: Falling bargaining power of labour or technological progress? Industry-level evidence from the OECD. *Socio-Economic Review*.
- Vandaele, K. (2019). Belgium: Stability on the surface, mounting tensions beneath. In T. Müller, K. Vandaele, & J. Waddington (Red.),

- Collective bargaining in Europe: Towards an endgame (pp. 53-76). Brussel: ETUI.
- Van Gyes, G., Terlinden, L., & Vandekerckhove, S. (2017). Belgian social dialogue since the crisis: The ups and downs of an organized system of industrial relations. In I. Guardiancich & O. Molina (Red.), Talking through the crisis: Social dialogue and industrial relations trends in selected EU countries (pp. 59-81). Genève: ILO.
 - Van Gyes, G., Van Herreweghe, D., Smits, I., & Vandekerckhove, S. (2018). Opposites attract? Decentralisation tendencies in the most organised collective bargaining system in Europe. Belgium in the period 2012-2016. In S. Leonardi & R. Pedersini (Eds.), Multi-employer bargaining under pressure: Decentralisation trends in five European countries (pp. 67-103). Brussel: ETUI.
 - Willems, E., Beyers, J., & Heylen, F. (2021). Interest Representation in Belgium: Mapping the Size and Diversity of an Interest Group Population in a Multi-layered Neo-corporatist Polity. *Politics of the Low Countries*, 3(1), 32-72.

De weg naar meer democratisch bestuur in de onderneming

JULIE BATTILANA · Professor Business Administration aan Harvard Business School
ISABELLE FERRERAS · Professor aan UC Louvain

Als we verder tolereren dat werknemers uitgesloten blijven van de besluitvormingsprocessen in ondernemingen, dan zullen hun belangen nooit een echte stem krijgen en de kortetermijnbelangen van de aandeelhouders blijven primeren.

CONTEXT

In de kennis- en diensteneconomie moeten kapitaal en arbeid samen optrekken, en die samenwerking is bepalend voor de productiviteit van het bedrijf. De aandeelhouders investeren kapitaal en de werknemers hun arbeid. Naar de eersten is er in het verleden altijd de meeste aandacht gegaan. Investeren is altijd met kapitaal investeren geassocieerd. Maar de Covid-epidemie heeft laten zien dat ook de arbeidscomponent belangrijk is. Daar waar de overheid met beperkende maatregelen ter bescherming van de volksgezondheid uitpakte, kwam de productie en de distributie van goederen én de dienstverlening in het gedrang. De introductie van het concept van 'essentiële werknemers' maakte duidelijk hoe broodnodig de factor arbeid is om het functioneren en de veerkracht van onze samenlevingen te garanderen.

PROBLEEM

Economische activiteit is een zaak van ondernemingen. En ondernemingen functioneren volgens bepaalde regels. Daarbij

hebben de belangen van de kapitaalverschaffers altijd zwaarder gewogen dan die van de samenleving en van hen die hun arbeid investeren (*labor investors*). In de ondernemingswetgeving hebben de eersten altijd een voetje voor, lees: zij bepalen het beleid van de onderneming, terwijl de werknemers niet mee aan tafel zitten. Zij hebben geen plek in de raden van bestuur. En dus ook geen stem in de aandeelhoudersvergaderingen, ondanks het feit dat zonder hun inbreng van (de verkoop van) producten en diensten geen sprake zou zijn. Het is alsof werknemers een element vormen dat vreemd is aan het bedrijf. Door hen niet bij het beleid te betrekken, lijkt het wel alsof bedrijven alleen financiële eenheden zijn en geen plekken waar iets geproduceerd wordt. De factor arbeid is structureel ondergewaardeerd in het ondernemingsbeleid, ja zelfs uitgesloten, omdat de focus vrijwel volledig ligt op de belangen van de kapitaalverschaffers. Daar moet dringend wat aan gedaan worden. In dit artikel¹ willen we de gevolgen van de huidige situatie belichten, en mogelijke oplossingen aanreiken.

GEVOLGEN

Alleen aandeelhouders (kapitaalverschaffers) zetelen in de raden van bestuur. Daardoor focussen veel bedrijven te veel op winst en de kortetermijnbelangen van die aandeelhouders, zonder systematische aandacht te schenken aan de impact van de bedrijfsvoering op het welzijn van de werknemers, het milieu en de samenleving in het algemeen.² De resultaten van die (desastreuze) benadering zijn intussen bekend: de waarde van de aandelen van sommige van de grootste Amerikaanse ondernemingen schoot de hoogte in gedurende de pandemie, terwijl die bedrijven de kosten ervan afwentelden op de werknemers, door sommigen van hen zonder compensatie af te danken

en anderen te dwingen hun gezondheid en zelfs hun leven te riskeren door hen aan het werk te houden.³ Tussen april en september 2020 waren 45 van de 50 grootste Amerikaanse ondernemingen winstgevend. Bijna de helft van hen deden het in 2020 met minder personeel en keerden het merendeel van de winst uit aan de aandeelhouders.⁴

In augustus 2019 erkende de Business Round Table, een genootschap van CEO's van de belangrijkste Amerikaanse ondernemingen, dat er heel wat schaduwkanten zijn aan de exclusieve macht van de kapitaalverschaffers. Decennialang werden de belangen van de aandeelhouders hoog in het vaandel gedragen.⁵ Maar nu klonk het plotseling dat ook andere belanghebbenden mee moeten kunnen profiteren, inclusief de klanten, de werknemers en de samenleving in het algemeen. Niet dat die verklaring van de Business Round Table veel zoden aan de dijk zette. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat bedrijven die die verklaring hadden ondertekend veel meer geneigd waren om mensen aan de deur zetten dan zij die niet hadden getekend, op het moment dat de Covid-gerelateerde economische krimp eraan kwam, in maart-april 2020! Aan de winsten van de aandeelhouders werd vanzelfsprekend niet geraakt. Overigens waren dezelfde bedrijven ook minder geneigd om te doneren aan zij die leden onder de pandemie, prijsverminderingen toe te passen of over te schakelen naar pandemie-gerelateerde producten.⁶

Als we verder tolereren dat werknemers (*labor investors*) uitgesloten blijven van de besluitvormingsprocessen in ondernemingen, dan zullen hun belangen nooit een echte stem krijgen⁷ en de kortetermijnbelangen van de aandeelhouders blijven primeren. Op die manier zullen we nooit over sociaal zinvolle (bedrijfs)

activiteiten kunnen spreken. De negatieve gevolgen van ondernemingsbeleid dat uitsluitend door geldelijk gewin wordt geïnspireerd, zijn voldoende bekend: oplopende sociale ongelijkheid, de vernietiging van onze leefomgeving en verslechterende perspectieven inzake werkgelegenheid. Bovendien impliceert alleen maar focussen op financiële resultaten een bedreiging van de politieke democratie en legitiem landsbestuur, aangezien sommige bedrijven niet aarzelen om hun groeiende macht in te zetten om regeringsbeleid te corrumperen, lees: zo te beïnvloeden dat hun winsten stijgen en er geen tegengewicht meer overblijft om de gevolgen van hun – politieke – activiteiten voor de samenleving als geheel te corrigeren.⁸

Werknemers moeten stemrecht hebben bij de belangrijkste beleidsbeslissingen, zoals de keuze van de CEO of het vastleggen van de strategische doelstellingen.

OPLOSSING: A DUAL MAJORITY BOARD

Werknemers (*labor investors*) zijn niet de ‘junior partner’ van de kapitaalverschaffers. Zij zijn even essentieel voor het bedrijf. Daarom moeten zij stemrecht hebben bij de belangrijkste beleidsbeslissingen, zoals de keuze van de CEO of het vastleggen van de strategische doelstellingen van het bedrijf, lees: bij beslissingen die zowel de werknemers als de kapitaalverschaffers raken. Werknemers moeten ‘collectief kunnen instemmen met beslissingen of een veto uitspreken’.⁹ Vakbonden moeten kunnen onderhandelen over lonen en arbeidsvoorwaarden, zowel per sector als over de sectoren heen. En werknemers moeten op bedrijfsniveau

hun vertegenwoordigers kunnen kiezen, want zij zijn het die zullen meebeslissen over de keuze van de CEO, de commerciële strategie, de prioriteiten in tijden van crisis en de winstverdeling.

INSPIRATIE

Collectieve arbeidsovereenkomsten (CAO's) worden mee onderhandeld door de vertegenwoordigers van de werknemers, op voet van gelijkheid met de werkgevers. Daarbij gaat het niet alleen over ‘verplichte’ issues zoals lonen en arbeidstijden, maar ook over kwesties die het management betreffen (strategische beslissingen). Op dat punt komen sociale geschiedenis (arbeidsverhoudingen) en politieke geschiedenis (democratische transitie) in elkaars vaarwater.

De democratisering van politieke entiteiten is vaak een zaak geweest van *bicameral moments*;¹⁰ d.w.z. zij die alle politieke rechten monopoliseerden, werden gedwongen om de macht te delen met hen die een legitieme claim hadden om mee te regeren en dus een tweede *constituency* vormden. Onderzoek

van succesvolle transitie van dictatoriale naar meer democratische regimes laat zien dat de achterban van die tweede groep (het plebs, de House of Commons, ... de arbeiders) het recht verwierf om officieel in te stemmen met beslissingen van de eerste constituency (de patriciërs, de koning en de adel, ... de aandeelhouders) of die af te wijzen.

De werknemersvertegenwoordiging in de raden van bestuur varieerde nogal in de voorbije honderd jaar. In Duitsland, bijvoorbeeld, ontstond een systeem van *Mitbestimmung*, een vorm van arbeidersparticipatie op het niveau van de raad van bestuur, met wettelijke voorschriften die aansluiten bij de omvang

van de onderneming of de sector waartoe zij behoort.¹¹ Bovendien bestaat er in 19 van de 31 landen die behoren tot de Europese Economische Ruimte, wetgeving die – op sommige terreinen – de werknemersvertegenwoordiging in de raden van bestuur regelt.¹² Bewegingen voor meer democratie in het bedrijf zijn overigens geen exclusief Europese aangelegenheid. Ook in de VS is er sprake van een lange, zij het enigszins ondergesneeuwde traditie: in 1919 werd in Massachusetts een wet gestemd waarbij werknemers – in fabrieken in de verwerkende industrie – de mogelijkheid werd geboden om toe te treden tot de raad van bestuur. Die wet is nog altijd van kracht. Nooit voorheen werd een dergelijke wet die het medebeheer regelt, gestemd.¹³

BELGIË

Het is wel opvallend dat in België, lidstaat van de EU, de werknemers geen vertegenwoordiging genieten in de raden van bestuur van ondernemingen. Zelfs in Frankrijk zijn op dat vlak intussen stappen vooruit gezet, aangezien de PACTE-wet van 2019 zegt dat 1 of 2 zetels naar de werknemers moeten gaan (*Plan d'Action pour la Croissance et la Transformation des Entreprises*). Dat België achterblijft is des te merkwaardig, want men vindt er een lange traditie van sociale dialoog én bestaat er met de Nationale Arbeidsraad (NAR) al een interprofessioneel paritair orgaan waar de werknemersorganisaties – via de vakbondsvertegenwoordigers – de werkgeversorganisaties ontmoeten. Dat

pad moet verder worden bewandeld om ook de machtsstructuur in bedrijven te democratiseren. Waarom geen 'upgrade' van de Nationale Arbeidsraad overwegen? Een versie van de Arbeidsraad op bedrijfsvlak, waarbij die evenveel macht krijgt als de raad van bestuur en functioneert als een tweede 'kamer', met meerderheidsbeslissingen, zoals in de raad van bestuur. Op die manier zou in elke 'kamer' een meerderheid moeten worden gevonden om beleidsbeslissingen te officialiseren. Idealiter zouden beide organen best samen vergaderen om op een onderbouwde manier te beraadslagen en beslissingen te nemen.¹⁴ Het lijkt op een bicameraal parlement, maar feitelijk is het een *dual majority board*.

MACHT DELEN

De democratisering van de onderneming is zowel een dwingende morele issue als een kwestie van sociale rechtvaardigheid, sociale gelijkheid, en gemotiveerde en efficiënte medewerkers. Het is ook een vehikel om bedrijfsactiviteiten duurzaam te verankeren in onze planeet.¹⁵ Als werknemers en kapitaalverschaffers macht delen, zet ons dat op weg naar welvaart voor iedereen en niet alleen voor een rijke minderheid.¹⁶ De hervorming die we voor ogen hebben, mikt niet alleen op radicaal andere machtsverhoudingen in het bedrijf, maar brengt ook de broodnodige verdieping van het democratische project dichterbij.

Waarom geen 'upgrade' van de Nationale Arbeidsraad overwegen?

EINDNOTEN

- 1 Dit artikel is deel van een memorandum dat het licht zag naar aanleiding van de Clean Slate for Worker Power, een initiatief van het Labor and Worklife Program van de Harvard Law School. Het gaat om work in progress. Input kwam er vooral van Robert Fannion (fellow Berkeley Law School), Ewan McGaughey (King's College London), Kara Sheppard Jones (research associate at Harvard), Leszek Kol (research associate at Harvard) en Alexandra Ubalijoro (research associate at Harvard).
- 2 Isabelle Ferreras, Julie Battilana, Dominique Méda, *Le Manifeste Travail: Démocratiser, Démarchandiser, Dépolluer* (Editions du Seuil, 2020).
- 3 We verwijzen naar de gezondheids- en veiligheidsrisico's van de werknemers in de vlees- en kippenindustrie tijdens de eerste fases van de Covid-19 pandemie: Centers for Disease Control and Prevention, Morbidity and Mortality Weekly Report, July 10, 2020 69, no.27(2020):887-892.
- 4 Douglas MacMillan, Peter Whoriskey, Jonathan O'Connell, 'American's Biggest Companies are Flourishing during the Pandemic and Putting Thousands of People out of Work', Washington Post, December 16, 2020, <https://www.washingtonpost.com/graphics/2020/business/50-biggest-companies-coronavirus-lay-offs/>.
- 5 Zie onder meer: The Business Round Table; Statement on Corporate Governance, (September 1997). <https://cdn.theconversation.com/static/files/files/693/Statement-on-Corporate-Governance, Business Roundtable, 1997>.
- 6 Een overzicht van het onderzoek door Tyler Wry vindt men in: Jerry Useem, 'Beware of corporate promises: when firms issue statements of support for social causes, they don't always follow through', The Atlantic, August 6, 2020, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/08/companies-stand-solidarity-are-Licensing-themselves-discriminate/614947/>.

- 7 Julie Battilana, Tiziana Casciaro, Power for all: How it really works and why it's everyone's business (New York, Simon and Schuster, forthcoming August 2022).
- 8 Meer over hoe geld democratische politieke systemen modelleert, in: Julia Cagé, The price of democracy: how money shapes politics and what to do about it (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2020).
- 9 Het intuïtief inzicht hiervoor leest men in het Working Manifesto (zie www.democratizingwork.org, gepubliceerd in mei 2020 en getekend door meer dan 6.000 wetenschappers, met onder meer Elizabeth Anderson, Dani Rodrik, Thomas Piketty, Katharina Pistor, Marshall Ganz, Joshua Cohen, etc): 'Workers should get the right to collectively validate or veto the (firm's) decisions'.
- 10 Meer over 'bicameral moments' en het concept van 'labor investor', in: Isabelle Ferreras 2017, Firms as political entities. Saving democracy through economic bicameralism (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2017).
- 11 John Addison, The economics of codetermination: lessons from the German experience (New York: Palgrave, 2009).
- 12 Terwijl medebeheer en andere wettelijke bepalingen een stap vooruit betekenen inzake werknemersparticipatie in het beleid van de onderneming, blijven de bestaande modellen finaal vaak prioriteit geven aan de belangen van de kapitaalverschaffers. In de Scandinavische landen, Duitsland en Nederland maken de vertegenwoordigers van de werknemers een derde tot de helft uit van de leden van de raden van bestuur. Maar zelfs in Duitsland, waar de werknemers de helft van de zetels hebben in de raden van bestuur, is de beslissende stem die van de voorzitter en hij of zij wordt aangesteld door de aandeelhouders. In vijf van de negentien landen waar de werknemersvertegenwoordiging in de raden van bestuur bij wet is geregeld, geldt die regeling alleen voor (semi-)staatsondernemingen of vroegere staatsondernemingen. Voor meer specifieke details over de werknemersvertegenwoordiging in de raden van bestuur in de landen van de Europese Economische Ruimte, zie: Natalie Videbaek Munkholm, Board-level employee representation, in: Europe: an overview (Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion, European Union, 2018). https://eU.eventscloud.com/file_uploads/Munkholm_Final_EN.pdf. Zie ook: www.worker-participation.eu.
- 13 Toch is de mogelijkheid om werknemers te verkiezen optioneel en niet verplicht. Voor meer informatie, zie: Ewan McGaughey, 'Democracy in America at work: The history of labor's vote in corporate governance', Seattle University Law Review, 42(2019): 697-753. Voor de Massachusetts wet, zie: <https://malegisature.gov/Laws/GeneralLaws/PartI/TitleXXII/Chapter156/Section23>.
- 14 Hélène Landemore, 2021, in: Isabelle Ferreras, Julie Battilana, Dominique Méda, Le Manifeste travail. Démocratiser, démarchandiser, dépolluer. Paris: Le Seuil, 45-62.
- 15 Isabelle Ferreras, 2019, 'Democratizing firms – a cornerstone of shared and sustainable prosperity', CUSP essayreeks over de Morality of Sustainable Prosperity, number 10, July.
- 16 Battilana and Casciaro, Power for all.op.cit.

Als je werkgever een app is

Dat werknemers altijd stand-by moeten staan en zich moeten schikken naar de berekening door het algoritme, is niet menselijk en niet wenselijk.

LODE LAUWAERT · Docent techniekfilosofie aan de KU Leuven,
auteur van 'Wij, robots' (Lannoo, 2021)

Van oudsher wordt technologie gebruikt om te werken, om er een stuk land mee om te ploegen bijvoorbeeld, of om wagens te maken. Vandaag echter worden ook de contouren van het werk vormgegeven door technologie, en dan meer in het bijzonder door anonieme apps en algoritmen.

Bedrijven bijvoorbeeld gebruiken slimme technologie om werknemers aan te werven. Neem HireVue. Het bedrijf verkoopt AI-systemen om sollicitatiegesprekken te analyseren. Er vindt een interview met een kandidaat plaats en vervolgens wordt het gesprek geanalyseerd op basis van de toon van de stem, de gezichtsbewegingen en de patronen in de spraak. De technologie schuift daarna een kandidaat naar voren. Het probleem hier is discriminatie. Het systeem werkt niet bij mensen met een beperking die de gezichtsuitdrukking beïnvloedt, zoals bij spraakstoornissen. Mensen worden daarnaast ook ontslagen door apps. Stephen Normandin is een van hen. Hij is een legerveteraan die tijdens zijn loopbaan in Arkansas in de VS kookte

voor vluchtelingen uit Vietnam. De voorbije vier jaren reed hij in Phoenix rond voor Amazon om pakketjes aan huis af te leveren. Tot voor kort dus. De technologie van het miljardenbedrijf die hem onafgebroken in de gaten hield, kwam tot de conclusie dat hij zijn werk niet naar behoren deed. Normandin kreeg daarop een geautomatiseerd bericht. Hij mocht vertrekken. Dat was het harde oordeel. Het kwam niet van een mens, maar van levenloze materie.

Tussen het aanwerven en ontslaan van mensen liggen nog andere praktijken waarin apps worden ingezet. Zo worden algoritmen ook gebruikt voor monitoring. Bedrijven beroepen zich op AI om data te verzamelen en analyseren het werkritme van hun werknemers. Tijdens de Covid-pandemie hebben sommige werkgevers software laten installeren op de laptops van hun werknemers om te controleren hoe vaak ze aan hun computer zitten en welke schermen openstaan. Dat is niet geheel verrassend. In een studie van ExpressVPN blijkt dat 59% van de werkgevers

hun werknemers niet vertrouwt zonder digitale *surveillance*.

Niet enkel monitoren maar ook het opstellen van uurroosters wordt al overgelaten aan de rekenkracht van computers. Het Amerikaanse bedrijf Starbucks gebuikt een AI-systeem dat bepaalt wanneer precies iemand moet werken, een systeem dat Starbucks kocht bij het bedrijf Kronos Incorporated. Op basis van data van het gedrag van consumenten uit het verleden voorspellen algoritmen op welke dag de meeste klanten zal komen in het koffiehuis en op welk moment van de dag het meest zal worden geconsumeerd. Een grote kans op passage betekent dat er veel barista's nodig zijn; is de voorspelling dat er weinig klanten zullen komen, dan zijn er minder werknemers nodig.

Tot slot zijn er ook voorbeelden van hoe kunstmatige intelligentie concrete werksituaties stuurt. Denk aan Uber. Ik log in op een app, geef aan waarheen ik me wil verplaatsen en vervolgens matcht een algoritme me aan een chauffeur die vrij is en zich in de buurt bevindt. Snel en goedkoop voor mij, en ook voordelig voor de chauffeur: hij of zij verdient makkelijk geld en ontdekt via klanten verschillende culturen enkel en alleen door wat rond te rijden in de stad. Geweldig toch? Uber gebruikt AI die chauffeurs in de richting van een bepaald type klanten stuurt: de rijken, zij die misschien meer voor een autorit kunnen betalen. Als dat laatste het geval is, kan het bedrijf die extra opbrengsten volledig voor zichzelf houden, zonder de chauffeur meer te betalen. Alleen al daarom zal wellicht dit cijfer niet verwonderen: in het begin van 2019 werd het vermogen van de medeoprichter van Uber, libertariër Travis Kalanick, geschat op ongeveer zes miljard dollar.

Ik heb die voorbeelden gekozen om iets aan het licht te brengen dat nog te vaak onder de radar blijft vandaag, namelijk

dat veel werksituaties worden gedirigeerd door apps, door de macht van het getal. Die bewustwording is één ding, maar wat moeten we daarover denken?

Sommigen keren zich radicaal tegen de implementatie van zulke anonieme technologie in werksituaties. Apps die op de werkvloer worden ingezet en invloed hebben op mensen zouden in alle gevallen geweerd moeten worden, zo hoor je wel eens. Wie dat vindt, moet wel beseffen dat het gebruik van AI op de werkvloer vaak zonder enige twijfel voordelen heeft. Zulke technologie kan sneller de brieven van een groot aantal kandidaten screenen, en draagt ook de belofte van meer objectiviteit in zich, om gelijke cases gelijk te behandelen.

Aan de andere kant mogen we niet blind zijn voor de risico's die zulke zaken met zich mee brengen. Dat blijkt onder meer uit de voorbeelden van hierboven. De gevolgen van het controleren van werknemers door software zijn niet min. 59% van de werknemers rapporteert hierdoor extra stress en angst. 25% zou zelfs een salarisvermindering aanvaarden om het digitaal toezicht te ontwijken. Of neem de planningssoftware van Starbucks. Daardoor kunnen de werknemers hun leven nauwelijks een week van tevoren plannen. Ze moeten altijd stand-by staan. Voorspelt het algoritme op maandag dat er zaterdag veel klanten zullen zijn, dan moet men zich schikken naar de berekening door het algoritme. Zonder blind te zijn voor de voordelen, lijdt het weinig twijfel dat zulke wereld niet menselijk en dus niet wenselijk is.

Stop Facebook

JEROEN BAERT · Computerwetenschapper

Facebook heeft het online landschap in een ijzeren greep. Maar als gebruikers kunnen we er zelf voor zorgen dat de toekomst van het internet niet in handen ligt van Facebook.

Dat de verschillende onthullingen door klokkenluiders en gelekte documenten in 2021 geen fraai beeld schetsen van Facebook is een understatement. We kregen inzicht in een bedrijf dat ondanks zijn uitbreiding in ontelbare sectoren nog steeds uiteindelijk optimaliseert voor één parameter: tijd met Het Product™. Welke effecten had en heeft dat op onze maatschappij? En hoe onaantastbaar is Facebook?

PEOPLE FARMERS

In het eerste decennium van deze eeuw bouwden Facebook en consorten hun imperium met een grondstof die we te laat naar waarde zijn beginnen schatten: onze privacy. Van het prille begin als website waarop een verveelde Mark Zuckerberg knappe medestudentes beoordeelde tot de mediamastodont die het nu is: aan het businessmodel is eigenlijk niks veranderd. Er ontstond een feedbacklus tussen het vergaren van persoonlijke informatie en het vergaren van geld in investeringsrondes: het tijdperk van het surveillancekapitalisme werd geboren. Cyberactivist Aral Balkan beschrijft het al enkele jaren met een heerlijk dystopische uitdrukking: Facebook is een *People Farmer*. Met impliciete toestemming ruilen we allemaal persoonlijke informatie voor schijnbaar gratis content en functionaliteit. Het panopticon stond er niet op één dag. Facebook verzamelde door de jaren heen niet enkel rechtstreeks informatie over

de gebruikers van zijn sociale netwerk-site, maar breidde die operatie stilletjes uit naar de rest van het internet: op elke pagina met een 'like'-duimpje werd in de achtergrond een profiel opgebouwd van de bezoeker, die volgbaar werd over verschillende websites heen. De honger naar data groeide jaar na jaar. Een vergelijking met een tumor is niet eens zo vergezocht: succes wordt in Silicon Valley gemeten aan de hand van de groeisnelheid, het gemak waarmee kapitaal vergaard wordt. Sinds de Cambridge Analytica-clusterbom uit 2018 proberen we verweesd en verontwaardigd wat van die verloren weelde terug te klauwen, maar in wezen verandert er niets. Er worden wat privacy-knoppen toegevoegd waar de gebruiker ter afleiding aan mag draaien, wat zoethoudertjes voor vragenstellers, window dressing voor GDPR-lobbyisten, terwijl het gros van de buit eigenlijk binnen is.

Facebook profileert zich graag als als een publiek park, een soort utopia waarin iedereen zijn plekje heeft. Onder dat flinterdunne laagje van pr-vernis zit een ordinair shoppingcenter waar we zélf in de winkelrekken liggen. Een breed spectrum aan bedrijven en organisaties bieden gretig voor enkele seconden van onze tijd. Ik blijf het een gekke spreidstand vinden waarin zowat alle politieke partijen in ons land zich bevinden: enerzijds steen en been klagen over Big Tech, anderzijds karrevrachten belastinggeld naar de Amerikaanse multinational versluizen via een handige belastingconstructie in Ierland om hun boodschap zeer specifiek bij de zorgvuldig geselecteerde doelgroep te krijgen. Het gekste voorbeeld: Vlaams Belang die de censuur van Big Tech aanklaagt met een betaalde advertentiecampaagne op Facebook. Satire is dood, maar maakt leuke stuiptrekkingen.

Niet dat de macht van de tech-giganten niet in vraag gesteld werd. In verschil-

lende senaatszittingen in de VS werden Zuckerberg en co onder andere aan de tand gevoeld over de inconsistentie waarmee bepaalde content al dan niet toegelaten werd op het platform. De soms pijnlijk anachronistische en stuntelige vragen onthulden echter niet tot de échte maatstaf die Facebook hanteert bij de moderatie. De enige metriek die er toe doet is 'tijd met Het Product™'. Een stem die plots niet meer welkom is op Facebook is enkel en alleen het gevolg van een businessbeslissing: de aangeleverde content beïnvloedt de heilige metriek negatief, en is dus niet meer gewenst. Daar verbaasd of verontwaardigd over doen is nutteloos, en mogelijk zelfs hypocriet.

ANGRY PEOPLE CLICK MORE

Eén van de vele problemen met het nastreven van deze metriek is dat opruiende taal momenteel zéér welkom is op het platform. Ik citeer Frances Haugen, klokkenluidster: *'Anger and hate are the easiest way to grow on Facebook'*. Het Algoritme – steeds een handige complexe passe-partout om achter te schuilen – prioriteert polariserende, extreme en verdelende content. Jonge meisjes die door Instagram lichaamscomplexen aangewreven krijgen klikken meer. Mensen die dankzij Facebookgroepen in een bodemloze put van extremisme, geweld en anti-wetenschappelijke nonsens vallen klikken meer. Kwade mensen klikken meer.

Het meest onthutsende voorbeeld: uit een intern rapport in 2019 bleek dat verschillende Europese politieke partijen Facebook herhaaldelijk gecontacteerd hebben over een recente aanpassing van het suggestie-algoritme. Hun kiezerspubliek werd via hun nieuwsfeed naar steeds extremere, negatieve sentimenten gedreven, waardoor ook de partijen een extremere positie moesten innemen. Het gesleutel

van Facebook aan een businessparameter had binnen weken een merkbaar effect op politieke polarisatie. *It's the circle of life*. De gevolgen van zo'n algoritme-aanpassing zijn vaak niet te overzien, zeker als ze gekoppeld worden met een gebrek aan hands-on moderatie: de genocide in Myanmar van 2017 werd georganiseerd via Facebookberichten van militairen en de onrusten in Ethiopië werden ook aangewakkerd via Facebook, en Facebook liet begaan.

In 2020 kwamen de effecten van dat wanbeleid voor het eerst écht dichtbij, in de aanloop van de presidentsverkiezingen in de VS. Facebook werd herhaaldelijk gewaarschuwd voor de etterende, steeds explicietere potpourri van geweld in Facebookgroepen met vaak honderdduizenden leden. Het bedrijf liet ondanks alarmerende interne en externe rapporten grotendeels begaan en deze laissez-faire attitude culmineerde in het sentiment dat leidde tot de bestorming van het Capitool op 6 januari 2021. In de scherven valt ondertussen uit te maken welke rol de social media-gigant speelde bij het faciliteren van de planning en organisatie van de gefaalde coup.

Het opvallendst vond ik nog het dat Frances Haugen niet gelooft dat er iemand bij Facebook bewust kiest voor deze koers. Meer zelfs, Facebook is volgens Haugen een goed bedrijf en valt te redden. Er wordt een beeld geschetst van een soort log bewegende machine, waarbij elk subsysteem zich hult in complexiteit, waarbij elke bedrijfstak het heilige user engagement in een andere soort abstracte, droge statistiek weet te gieten. Tussenschotten en buffers om te kunnen slapen 's nachts, om zich te kunnen distantiëren van de lelijke waarheid: tussen de raderwerken van de machine raakt ons sociaal weefsel vermalen. Langzaam maar zeker wordt de olifant in de kamer onmogelijk om te

negeren. Zeker als de olifant de kamer, het gebouw en het concept van ruimte en tijd gekocht heeft via een zoveelste acquisitie.

HOW DO YOU SOLVE A PROBLEM LIKE FACEBOOK?

Waar kunnen we nu die ijzeren greep die Facebook heeft in het online landschap beginnen lospeuteren? Daarvoor moeten we naar oktober 2021, toen het bedrijf met veel bombarie de volgende stap in zijn geschiedenis aankondigde. In een presentatie die de geschiedenis zal ingaan als een schoolvoorbeeld van hoe *the room* niet te *readen*, wist humanoïde androïde Mark Zuckerberg ons mee te delen dat hij voortaan wenst aangesproken te worden als de CEO van 'Meta'. Een boekhoudkundige paraplu (zie ook: Google en Alphabet) waaronder alle producten in de stal voortaan zouden kunnen schuilen. Een cynisch vervellingsritueel waarbij de ondertussen duchtig geblutste en gedeukte Facebook-naam naar de achtergrond kon geschoven worden, liefdevol omarmd als slechts 'een van onze producten'.

Meta: een naam die meteen ook het doel voor de komende decennia duidelijk maakte: Facebook (sorry Mark, voorlopig kan je me nog niet dwingen) zou de *metaverse* bij de mensen brengen. Een steeds verontrustender niet-knipperende en wilder gesticulerende Zuckerberg liet zien hoe we in de toekomst zouden vergaderen met onze *avatars*, hoe we een virtueel consult met onze dokter zouden inplannen, kortom hoe we digitaal zouden lachen, liefhebben en leven. En hoe gepri-vilegieerd hij wel niet was om dat tot bij de mensen te brengen. The future is bright! Het zou maar al te gemakkelijk zijn om de potsierlijke presentatie af te doen als onzin (beste krantenkop: *'Zuckerberg Unveils a Virtual World in which Facebook isn't Evil'*) of koortsdromen van werelds rijkste

11-jarige. De allocatie van resources was overduidelijk: Facebook moet en zal de *metaverse* uittekenen, bouwen en bezitten. Want vergis u niet: die nieuwe manier om te connecteren komt er. De technologie is al enkele jaren weggelegd voor early adopters en mensen die er niet om malen om Google Glass-gewijs een mal figuur te slaan, en zowat alle tech-bedrijven zetten zwaar in op een wereld waarin we via Virtual en Augmented Reality (VR & AR) onze zintuigen en interacties nóg sterker verbinden met real-time informatie. En dit is volgens mij het punt in de geschiedenis waarop we als gebruikers, als gemeenschap, als maatschappij een unieke kans hebben om het heft terug in eigen handen te nemen. Om de geschiedenis zich niét te laten herhalen. We stonden al eerder op zo'n keerpunt.

DE DUBBELE WENDING

Rond de eeuwwisseling maakte het internet de ommekeer van een voornamelijk *one-way* medium naar een interactief medium. Het werd mogelijk om als leek steeds gemakkelijker van consument naar producent te evolueren: om gedachten en gevoelens te delen op het wereldwijde web. Web 2.0 zou om *jou* draaien. In 2006 was de Time Person of the Year *You*. Initiële producten van giganten zoals Facebook, Microsoft en Google werden dankzij deze nieuwe focus gretig gebruikt: het was een *brave new world*, en er waren 'gratis' diensten die iedereen in staat stelden om snel en eenvoudig te delen. Wat we niet beseften is dat wat we deelden onze persoonlijke data was. Facebook (en andere Big Tech bedrijven)

hebben deze Web 2.0 revolutie gefaciliteerd, gevoed en vervolgens heelhuids verslonden, door elk jaar de grenzen te verleggen. Een tekenend voorbeeld is de niet-chronologische nieuwsfeed waarin de communiefoto's van je neefje gemixt worden met advertenties en de kont van Kim Kardashian.

Een mengeling van extreem persoonlijke, intieme content, celebrities en massaconsumptie die door incrementele aanpassingen de normaalste zaak van de wereld geworden is. Zowat elke nieuwe social media app heeft nu als standaard interactiemodel een eindeloos scrollbare lijst ... dingen. Een maelstrom waarin je jouw content kan werpen nadat je elk zeggenschap hebt weggetekend in onontcijferbare Terms of Service. Het Algoritme bepaalt wie het te zien krijgt, wanneer en voor hoe lang.

De manier waarop we in de toekomst met elkaar interageren mag absoluut niet in zulke formulaïsche, exploitatieve vormen gegoten worden. Big Tech heeft het uiterlijk en het verdienmodel van Web 2.0 gecementeerd, en dat mogen we niet laten gebeuren met de volgende evolutie van het internet. Ik geloof niet in het van overheidswege ingrijpen in de werking van Facebook. Dat lijkt een lange juridische slag te worden die onnoemelijk veel geld gaat kosten aan advocaten, lobbyisten en pr-events, en dat geld kan beter besteed worden. Een *People Farmer* ontmantel je door *People* de uitgang te tonen.

SOEVEREINITEIT ALS FEATURE

Er moet dringend worden geïnvesteerd in producten die het zeggenschap terug bij de eindgebruiker plaatsen. We willen services die frictieloos in eigen beheer kunnen worden opgezet, waarbij die ingebakken soevereiniteit niet wordt weggemoffeld als een implementatiedetail

Ik geloof niet in het van overheidswege ingrijpen in de werking van Facebook. Een People Farmer ontmantel je door People de uitgang te tonen.

voor de nerds, maar zelfverzekerd naar voren wordt geschoven als een eigenschap waar gebruikers voor kunnen kiezen. En die soevereiniteit is essentieel: momenteel liggen al onze digitale eieren in dezelfde mand, en de mand is niet van ons. Wanneer iemand met de mand rammelt (zie: de pannes bij Facebook in december) wordt die afhankelijkheid al snel pijnlijk duidelijk. De volgende iteratie van de manier waarop we communiceren is té belangrijk om in die beperkte set handen te leggen.

Ik ben ervan overtuigd dat er dankzij de revelaties van de voorbije jaren een opening is voor technologie die *by design* de gebruiker terug écht vooraan plaatst. Niet als een holle marketingzin, maar als weloverwogen ethische keuze. Ik hoop dat onze overheden en de EU kiezen voor eigen projecten die deze waarden uitdragen, en niet domweg voor een verderzetting van het huidige investeringsklimaat om het komende decennium weer diezelfde techbedrijven te lokken om onze collectieve digitale toekomst wederom in een nauwe, geconcentreerde, winstnastrevende mal te wringen. Laat Facebook een waarschuwing zijn, en hun toekomstplannen een strijdplan.

Don't look up: de antiklimaatlobby

HANS VAN SCHAREN · Onderzoeker bij lobbywaakhond Corporate Europe Observatory (CEO)

Het is griezelig hoe in de film *Don't look up* de Silicon Valley miljardair Peter Isherwell, en politieke sponsor van president Jean Orlean, het beleid naar zijn hand weet te zetten. Het doet denken aan de exclusieve toegang die techno-miljardair Bill Gates heeft tot Ursula Von der Leyen.

In *Don't look up*, de ietwat groteske en populaire Netflix-film, nemen onafhankelijke wetenschappers het op voor het voortbestaan van de mensheid en moeten ze daarvoor opboksen tegen een reeks onversneden Amerikaanse 'ismen': populisme, consumentisme, neoliberalisme en, oh ja, ook nog een Silicon Valley-miljardair én verkleuterde media. De film wil op satirische wijze aan een breed publiek laten zien van wat ons tegenhoudt in een efficiënte strijd tegen de klimaatontsporing.

En hoewel er kritiek klonk op de film, reageerden klimaatwetenschappers juist heel positief. 'Dit is de absurde wereld waarin wij al vele jaren, of zelfs decennia, leven: we tonen zwart op wit aan dat klimaatverandering het leven op aarde voor miljarden mensen geleidelijk tot een hel zal maken en de politiek blijft reageren als een bende struisvogels in een Processie van Echternach.'

Waarom en hoe? Dat is de vraag waar vele onderzoekers, journalisten en maatschappelijke organisaties zich al jaren mee bezighouden. Voor de Europese lobbywaakhond CEO zijn de oorzaken van de voortdurende klimaatinertie zo langzamerhand kraakhelder: de politieke macht en economische lobbykracht van fossiele energiebedrijven, energie-intensieve industrieën zoals agrochemie,

cement en transport. Dat gekoppeld aan een diepgewortelde neoliberale ideologie en onwil of angst van de politieke wereld – progressieve partijen inclusief – om de noodzaak van systeemverandering op de agenda te zetten.

'ZAKEN RUSTIG OP EEN RIJTJE ZETTEN'

Schrijver en milieuactivist, George Monbiot, herkende in *Don't look up* zijn wanhoop en schreef in *The Guardian*: 'De hamvraag van onze beschaving is naar mijn mening de volgende: waarom haasten landen zich om de banken te redden [in 2008], maar niet de planeet?' De initiële reactie van de Amerikaanse president Jean Orlean (gespeeld door Meryl Streep) is: '*Sit tight and assess*'. De verkiezingen komen eraan, en dan wil je kiezers niet lastigvallen met apocalyptische verhalen (denk aan de beroemde quote van Bruno Touback).

'De zaken rustig op een rijtje zetten' is precies wat ook de Europese politiek inzake klimaatbeleid decennialang heeft gedaan, met dank aan de lobby. De tactieken die de lobbyisten en topshots van de fossiele industrie vanaf begin jaren 1880 gebruikten kwamen rechtstreeks uit de 'toolbox' van de tabaksindustrie in de jaren 1960. Deze zelfverklaarde '*merchants of doubt*' slaagden erin om met het zaaien van wetenschappelijke twijfel, de politieke inertie aan te wakkeren en zo noodzakelijk milieu- of gezondheidsbeleid af te zwakken, uit te stellen of zelfs het probleem helemaal weg te cijferen.

'*Sit tight and assess*' is intussen geen kwalificatie meer die je aan het Europese klimaatbeleid kunt geven, de urgentie wordt erkend en de Green Deal staat 'mooi op papier'. Maar helaas blijkt de term greenwashing wél steeds vaker van toepassing op het EU-beleid.

Want helaas, op zijn best komt het huidige beleid neer op 'groen kapitalisme' overgo-

ten met een wrang smakende, groenslijmerige ecomodernistische en geopolitieke saus. Het wansmakelijke recept in menig Europees machtscentrum (en daarbuiten) is: 'Gebruik lege huls begrippen als 'net zero by 2050'; raak de investeerders en machtige multinationals, en al zeker onze Europese kampioenen, niet te veel in hun machtspositie, want alleen zij kunnen ons redden; verontrust 'de mensen' (en ook de 'beleggende burger') vooral niet door hen te vragen om te consuminderen en wat gas terug te nemen; steun en promoot de door het bedrijfsleven en miljardairs voorgestelde 'technofix-oplossingen' als CCS (koolstof-opslag), waterstof (en dus gas), kernenergie 2.0, koolstofmarkten, carbon offsetting in verre landen, clean fuels, biotechnologie in de landbouw, en overgiet deze regelmatig met miljarden euro belastinggeld'. Dit alles even laten door sudderen tot 2030 en... tel uit je winst.

LEUREN VIA DRAAIDEUREN

Het op 1 januari begonnen Franse voorzitterschap van de EU gebruikt precies dat recept. Uit ons jongste rapport (*Under the Influence. The Distorted Priorities of the French EU Council Presidency*), in samenwerking met Observatoire des Multinationales, blijkt dat dit een voorzitterschap wordt dat in zeer nauwe samenwerking met het Franse bedrijfsleven is voorbereid met een beleidsagenda die de eisen van het bedrijfsleven sterk weerspiegelt. President Macron, tevens in presidentiële verkiezingsmodus, lijkt er al in te slagen om de cruciale Europese Taxonomy-wetgeving uit te hollen, door gas en kernenergie als 'duurzaam en groen' te kwalificeren. Volgens de door Macron benoemde eurocommissaris, zakenman Thierry Breton, is het 'EU-plan om kernenergie en aardgas te bestempelen als groene energiebronnen

een essentiële stap om hier voldoende financiering voor aan te trekken’.

Er zijn talloze voorbeelden van draaideurpolitiek. Om er maar eentje te noemen: de voormalige ambassadeur van Frankrijk bij de EU werkt nu voor een advocatenkantoor dat voor geheime klanten lobbyt over EU-arbeidsrechten, en zit in de raad van bestuur van Areva (kernenergie) en energiereus EDF.

Draaideurpolitiek is helaas geen louter Franse aangelegenheid. Eind oktober, vlak voor de start van COP26 in Glasgow, publiceerden we onderzoek naar de draaideurpolitiek. We beschreven 71 voorbeelden waarbij de publieke sector (nationale overheden en agentschappen, de EU en internationale instellingen), zes grote energiebedrijven (Shell, BP, Total, Equinor, ENI en Galp) én vijf van hun lobbygroepen (Hydrogen Europe, Eurogas, FuelsEurope, IOGP en CEFIC) werden onderzocht op hun klimaatlobby-activiteiten tussen 2015-2021 (tussen COP21 en COP26).

Tussen 2015 en 2021 waren er 568 ontmoetingen met topambtenaren van de Europese Commissie.

Naast de 71 in het oog springende draaideurzaken, waren er 568 ontmoetingen met topambtenaren van de Europese Commissie en spendeerde deze lobby in Europa een bedrag van ruim 170 miljoen euro.

Dit soort cijfers vertellen niet alles, maar zijn belangrijk omdat ruim twee derde van de door de mens veroorzaakte broeikasgasemissies komt van deze fossiele-brandstofindustrie. Hun grip op de politieke besluitvorming is een belang-

rijk obstakel voor de aanpak van de snel ontsprekende klimaatcrisis. Het resultaat is dat de fossiele industrie het besluitvormingsproces van de EU nog altijd deels in haar greep houdt, en dat de belangen van de energiesector in alle politieke instellingen worden ‘genormaliseerd’.

MILJARDAIRS EN INNOVATIES

Het is griezelig hoe in de film *Don't look up* de Silicon Valley miljardair Peter Dinklage en politiek sponsor van president Joe Biden, het beleid naar zijn hand weet te zetten. Mij deed dat onmiddellijk denken aan de exclusieve toegang die techno-miljardair Bill Gates heeft tot Ursula Von der Leyen, voorzitter van de Europese Commissie inzake (onder andere) klimaatbeleid. In brieven aan Von der Leyen staat te lezen hoe Gates zijn ‘Breakthrough Energy Catalyst’ programma aan meer Europese miljoenen helpt en zijn ecomodernistische visie in het hart van de macht plaatst.

Laten we wel zijn: geen weldenkend mens is tegen innovatie of wetenschappelijk onderzoek. Maar als het om niet bewezen technologie gaat of dient als politieke schaaamlap voor het intussen volop door laten draaien van de drillboren bij nieuwe olie- en gasbronnen, dan lijken die investeringen in innovatie in de context van klimaaturgentie eerder op malversatie. Of zoals een wanhopige George Monbiot recent op een Brits tv-show nog eens in herinnering bracht: vanaf 2030 op zijn allerlaatst moeten we fossiele brandstoffen in de grond laten om de meest dramatische klimaatverandering te voorkomen. Daar hoor je zelden een politicus over.

Eén van de grootste recente lobbysuccessen is het door de EU omarmen en zwaar subsidiëren van waterstof als zogenaamde schone energiebron. De zogenaamde

‘Europese waterstofstrategie’, die in juli 2020 door de Europese Commissie werd aangekondigd, is in feite een ‘paard van Troje’ voor de gasindustrie, die erin slaagde massaal steun van de belastingbetaler te krijgen voor investeringen. Het was de conclusie van een CEO-onderzoeksrapport (*‘The Hydrogen Hype. Gas Industry Fairy Tale or Climate Horror Story?’*) gebaseerd op honderden interne documenten. Auteur Belén Balanyá zei destijds: ‘Vandaag wordt minder dan 0,1% van de in Europa geproduceerde waterstof geproduceerd met hernieuwbare elektriciteit en dus echt groen. Ruim 90% wordt geproduceerd met fossiele brandstoffen. Maar dankzij een gecoördineerde, massale lobbycampagne heeft de gasindustrie zich verzekerd van enorme subsidies. Elke beleidsmaker zou moeten erkennen dat de waterstofhype van de gasindustrie niets te maken heeft met het aanpakken van de klimaaturgentie, maar alles met de status quo: het waarborgen dat het bedrijfsmodel van energiereuzen relevant – en winstgevend – blijft.’

De gas- en waterstoflobby gaf op een jaar tijd bijna 60 miljoen euro uit aan het beïnvloeden van Europese beleidsmakers, en had tussen december 2019 en september 2020 meer dan 13 keer per maand een ontmoeting met belangrijke EU-commissarissen en hun kabinetten. Het brein achter twee van de meest invloedrijke groepen die de waterstofhype promoten, (‘Hydrogen Europe’ en ‘Hydrogen Council’) is het Amerikaanse pr-bedrijf FTI Consulting, dat in 2020 in de VS werd ontmaskerd door *The New York Times* voor het oprichten van fake pro-fossiele maatschappelijke organisaties in opdracht van Big Oil en Gas. De niet zo edele kunst van het lobbyen is voor fossiele bedrijven en hun investeerders niet alleen belangrijk om effectief klimaatbeleid te vertragen maar in hun voordeel te draaien. Het waren onder-

zoeksjournalisten die het afgelopen jaar blootlegden dat ‘van de honderd Europese industriële bedrijven die de meeste broeikasgassen uitstoten, er negentig sinds 2008 niets of vrijwel niets hoeven te betalen voor hun vervuiling’. Of sterker nog: een aantal van hen verdient fors aan het Europese Emissiehandelssysteem (ETS). Mede hierdoor is de totale uitstoot van de industriële sector het afgelopen decennium niet gedaald in Europa.

COP26

De recente klimaatconferentie COP26 in Glasgow was een ramp voor mens en planeet, in het bijzonder voor de landen in het Zuiden die in de frontlinie van de klimaatverandering staan. De definitieve COP26-tekst, die door de civiele samenleving is verworpen, weerspiegelt de agenda van de rijke ontwikkelde landen en hun olie- en gasindustrieën. Op vrijdag, officieel de laatste dag van de COP, verlieten maatschappelijke organisaties onder leiding van inheemse jongeren uit protest de onderhandelingszalen.

Was de fossiele brandstofindustrie een land, zou het de grootste delegatie op COP26 zijn geweest.

Terwijl veel afgevaardigden uit het Zuiden niet aanwezig waren, was er één delegatie met ruim 500 lobbyisten sterk aanwezig: de fossiele brandstofindustrie. Als deze sector een land was geweest, zou het de grootste delegatie op COP26 zijn geweest. In de aanloop naar COP26 zei de CEO van olie- en gasconcern Shell: ‘We kregen te horen dat we niet welkom waren, dus we zullen er niet zijn.’ Toch had Shell zeven geregistreerde lobbyisten waaronder hoofd klimaat, David Hone. De Noorse

staatsolie- en gasgigant Equinor had ook minstens zeven afgevaardigden geregistreerd, waaronder Amber Rudd, voorzitter van Equinor UK's International Advisory Group. Rudd was tot september 2019 een Britse kabinetsminister onder Boris Johnson, en was eerder staatssecretaris voor Energie en Klimaat. Maar in 2020 ging ze door de draaideur om bij Equinor aan de slag te gaan.

Ondanks dat de fossiele industrie zich poogde bescheiden op te stellen en op de huid werd gezeten door activisten, waren de vingerafdrukken van de olie- en gasindustrie duidelijk in de definitieve onderhandelings tekst te vinden. Hoewel fossiele brandstoffen voor het eerst expliciet vermeld worden (een stap voorwaarts), is wat werd weggelaten even belangrijk. In de tekst is sprake van het 'geleidelijk afbouwen' van steenkool, maar de VS, de EU en Noorwegen hebben er halsstarrig voor gezorgd dat olie en gas werden weggelaten in deze context, ondanks pogingen van India om ze op te nemen. Dat komt omdat Exxon, BP, Shell en Equinor al jaren geleden besloten dat steenkool moest worden opgeofferd om hun eigen bedrijfsmodel op basis van gas te kunnen presenteren als de 'schone' optie, de 'klimaatvriendelijkste fossiele brandstof'. Dit verklaart ook waarom fossiel gas centraal staat in de Europese en Amerikaanse net-zero plannen – zowel van regeringen als van bedrijven.

Die 'net zero by 2050' is een centraal onderdeel van de overlevingsstrategie van Big Oil en Gas en stond op de COP26 zelfs centraal. De fossiele industrie gebruikt het (boekhoudkundige) concept 'net zero' om te beweren dat ze deel uitmaakt van de aanpak van de klimaatverandering. Dit terwijl hun 'net zero'-plannen stuk voor stuk uitgaan van de winning van fossiele brandstoffen tot 2050.

Volgens uitgelekte documenten zullen wereldwijd liefst 800 nieuwe olie- en gas-

bronnen worden aangeboord vóór het einde van 2022. De industrie beweert dat ze haar groeiende uitstoot kan compenseren via koolstofmarkten, boscompensaties in andere landen ('*nature based solutions*') en experimentele technologieën zoals het afvangen en opslaan van koolstof in bio-energie.

De 'net zero-greenwashing' werd tijdens COP26 dankbaar overgenomen door de financiële sector, oftewel de financiers van de fossiele industrie. In zijn rol als speciale COP26-adviseur van zowel de VN als het VK richtte de voormalige gouverneur van de Bank of England, Mark Carney, de 'Glasgow Financial Alliance for Net Zero' op. Deze alliantie kreeg de opdracht het financiële systeem te 'transformeren' om de klimaatverandering aan te pakken. Maar in het hart van deze alliantie zitten dezelfde kapitaalcrachtige financiële instellingen die fossiele brandstoffen, ontbossing en andere praktijken financieren. Zo kregen bedrijven als BackRock, JP Morgan Chase en HSBC een gouden kans om hun vuile imago's op te poetsen. Deze 'COP26 van de laatste kans' werd daarmee het grootste financiële greenwash-evenement in de geschiedenis.

WAT MOET ER GEBEUREN?

Luisteren en handelen naar de klimaatwetenschap, het drastisch inperken van de toegang van hun lobbyisten tot beleidsmakers en politici ('*Fossil free politics*'), het opbreken van de economische macht van de fossiele industrie, een duurzame, hernieuwbare en decentrale energieopwekking uitbouwen in handen van lokale en regionale gemeenschappen, de financiële sector belasten op klimaatonvriendelijke investeringen of ze verbieden.

Ja, dat betekent het breken van macht en systeemverandering. Iets waar politici van welke kleur dan ook nooit over spreken. Onrealistisch? Tja, '*don't look up*'?!

De (on)macht van Alexander De Croo

De eerste minister is nog altijd de machtigste politicus van België. Maar aan die positie wordt de laatste jaren duchtig geknaagd.

KRIS HOFACK · Auteur van 'De premier' (Borgerhoff & Lamberigts, 2021)

Merkwaardig genoeg staat de functie van Belgisch premier zo goed als nergens wetelijk omschreven. In de grondwet was lange tijd alleen sprake van de koning en zijn ministers. Geleidelijk ging de eerste minister zelfstandiger functioneren en begon hij steeds zwaarder op het beleid te wegen. Zijn rol groeide omdat de invloed van de koning steeds symbolischer en formeler werd. Ook het feit dat België de voorbije honderd jaar bijna altijd coalitieregeringen kende, vergrootte de macht van de eerste minister als bemiddelaar tussen de regeringspartijen. Door de communautaire splitsing van de partijen telt de federale regering minstens vier en tegenwoordig zelfs zeven partijen. Onrechtstreeks versterkt dat de rol van de eerste minister, omdat hij als voorzitter van de ministerraad niet alleen tussen al die partijen moet bemiddelen, maar vaak beslissingen moet forceren. Daarnaast hebben de verschillende staatshervormingen de macht van de eerste minister vergroot. Als voorzitter van het Overlegcomité tussen gewesten en gemeenschappen is hij een belangrijke brugfiguur tussen de

verschillende geledingen van de federale staat. De afwezigheid van elke hiërarchie tussen gemeenschappen en gewesten in de grondwet maakt zijn brugfunctie des te belangrijker. Ten slotte heeft ook de Europese eenmaking de macht van de premier gevoelig doen toenemen. De belangrijke rol van de Europese Raad van staatshoofden en regeringsleiders in de internationale politiek maakt van de eerste minister de belangrijkste politicus op Europees niveau. De toenemende invloed van de Europese Unie – ook op de binnenlandse politiek – versterkt zijn positie nog. Het maakt meteen ook dat hij de meest gemediatiseerde politicus van het land is en vanuit zijn functie vaak alle politieke aandacht naar zich toezuigt.

In het boek *Er is nog leven na de 16* (2002) – waarbij ik uit zijn 'Dehaenese' gedachten en kronkels een leesbaar boek probeerde te distilleren – schrijft gewezen premier Jean-Luc Dehaene: 'Het voornaamste instrument van een eerste minister is dat hij zelf zijn agenda en de timing van veel zaken kan bepalen. Hij is

baas in de regeringskeuken, hij stelt het menu samen, hij beslist wat in de ijskast blijft zitten of hoelang iets op het vuur moet blijven sudderen.’ De premier heeft op cruciale ogenblikken het politiek initiatief in handen. Hij heeft weinig concrete bevoegdheden, maar zit wel in de cockpit van de Wetstraat. Alle gevoelige politieke binnen- en buitenlandse initiatieven passeren door zijn bureau. Hij kan ze in gang steken, versnellen, uitstellen of laten doodbloeden. Hij of zij beslist wat er op de agenda van het kernkabinet komt. De premier zit ook het Overlegcomité voor. Sinds de coronacrisis is het belang daarvan alleen maar toegenomen. Alle betrokkenen proberen in de dagen op voorhand te lobbyen of op andere manieren hun slag thuis te halen, maar het is uiteindelijk de premier die beslist waar men zal landen. Ook al doen andere ministers hun best om met stoere verklaringen op de stoep van de Wetstraat 16 het tegendeel te beweren, op cruciale ogenblikken leiden alle wegen naar de premier.

Toch werd het voorbije decennium duchtig geknaagd aan de macht van de Belgische premier. De ongeschreven regel was vroeger dat de grootste partij de premier leverde. Daar is de laatste jaren verandering in gekomen. Charles Michel werd in 2014 premier, omdat Bart De Wever (N-VA) als voorzitter van de grootste partij verzaakte aan premierschap. En bij de laatste regeringsvorming in 2020 liet PS-voorzitter Paul Magnette de eer aan Alexander De Croo, ook al was PS met 20 Kamerzetels veruit de grootste partij van de huidige coalitie. In beide gevallen had dat te maken met communautaire of strategische evenwichtsoefeningen. Dat de premier daardoor pas tot de zevende partij van de regering hoort, verzwakt zijn positie. Niet toevallig weigerde De Croo lang het premierschap, omdat hij zelf dacht en zei daardoor de dweil van

de regering te worden. Ook de partitatie is aan een nieuwe opmars bezig. Sterke partijvoorzitters blijven de laatste jaren buiten de regering, maar roeren zich steeds luider. Charles Michel moest als premier terdege rekening houden met de wil van Bart De Wever, en Alexander De Croo kan de oekazes van Paul Magnette nog moeilijker negeren. Bovendien lijkt de Wetstraat de laatste jaren in een permanente sfeer van crisis te vertoeven. Ook dat verzwakt de macht van de premier. Er wordt veel ruzie gemaakt, die bovendien vaak op straat worden uitgevochten. De regering-Michel, en met haar de premier, is ten onder gegaan aan interne ruzies; en hetzelfde gevaar – nu extern – bedreigt de regering-De Croo. Het wordt steeds moeilijker een regering te vormen, maar ook in het zadel te houden. Er zijn verzachtende omstandigheden: internationale problemen zoals klimaat en migratie zijn veel bedreigender dan vroeger. De communautaire erfenis die de oudere generatie heeft nagelaten, is niet min. Dat maakt het niet gemakkelijk om vandaag premier van België te zijn. Hij of zij moet het merendeel van haar of zijn tijd steken in brandjes te blussen tussen coalitiepartners of partijvoorzitters tot de orde te roepen die zich te pas en ten onpas willen profileren. De Belgische premier is in de eerste plaats een brandweerman en een voortdurende compromiszoeker geworden. Voor een coherent en visionair beleid waar het land in deze moeilijke tijden juist ontzettend veel nood aan heeft en waar de premier het gezicht van moet zijn, blijft er nog ontzettend weinig tijd en ruimte over.

Het tijdperk van de demagoog

ROB DEVOS · Emeritus professor politieke en cultuurfilosofie

Op het einde van de 20^e eeuw bewoog de liberale democratie van het Westen naar het Oosten, maar nu merken we een omgekeerde beweging. Een autoritaire bestuursstijl rukt op van het Oosten naar het Westen.

Liegen is zo oud als de politiek zelf. Politiek onderstelt macht. Je kan een interessant project formuleren, maar je moet macht veroveren om het te realiseren. Politiek is gebaseerd op retoriek. De politieke leugen kan verschillende vormen aannemen. Men vertelt niet de ware toedracht. Men verzwijgt of ontkent de feiten, geeft een onvolledig of vertekend beeld. Men stelt zijn resultaten rooskleuriger voor, verbloemt zijn mislukkingen. Men doet verkiezingsbeloftes die men daarna ‘vergeet’. Men verbergt zijn ware intenties, presenteert zijn eigenbelang als algemeen belang. Maar méér, de politiek kan de waarheid systematisch negeren. Timothy Snyder schreef: ‘Alle presidenten liegen. Bij Trump echter is waarheidspreken uitzonderlijk.’ Dat is de kern van *post-truth politics*.

Michel Foucault belicht in zijn colleges de band tussen democratie en waarheidspreken. Instellingen en wetten waarborgen de vrije meningsuiting. Waarheidspreken is de ziel van de democratie. Als de waarheid *systematisch* genegeerd wordt, wat zegt dat over de politiek? Wat bedreigt de democratie? In dit stuk beschrijf ik eerst een aantal vertoogstrategieën waarbij de waarheid geschonden wordt. Ik analyseer daarna het onderliggend politiek bestuur. Foucault spreekt van *gouvernementalité*, d.w.z. de manier waarop de overheid het

handelen van burgers stuurt, en de vormen waarin zij kunnen reageren.

FAKE NEWS ALS VERTOOGVORM

Men beschuldigt de ander van leugens als men op onwaarheden betrupt wordt. Journalisten confronteren Trump en Poetin met de feiten, maar zij keren de aanklacht om. Het zijn de media, althans de niet bevriende, die fake news verspreiden. Het slachtoffer wordt onderdrukker, de aanvaller wordt slachtoffer. Aanvallen is de beste verdediging. Trump noemde de impeachmentprocedures 'de grootste heksenjacht in onze geschiedenis'. Hij riep zijn aanhangers op de democratie te verdedigen tegen de vervalste verkiezingen. Het standpunt van een marginale minderheid krijgt evenveel gewicht als de consensus van de wetenschappelijke gemeenschap. 'Veel wetenschappers betwijfelen de klimaatopwarming, althans de menselijke rol daarin.' Er is zekerheid noch waarheid. De wetenschap vertolkt slechts een mening. Alle meningen moeten aan bod komen. De macht gebruikt het relativisme. Ze verschilt daardoor van het totalitarisme dat een fundamentalisme aanhing. De totalitaire macht hield vast aan de absolute waarheid, i.e. de geschiedenis in het stalinisme, het ras in het nationaalsocialisme (Hannah Arendt).

Een leugen die men keihard herhaalt, wordt als waarheid gepercipieerd. Men beseft dat men liegt, maar men volhardt. Een leugen die met autoriteit en emotie wordt volgehouden, wordt uiteindelijk waar. Sommige mensen geloven je niet, maar anderen twijfelen en de harde aanhangers geloven wat zij graag geloven. De herhaling werkt vaak als volgt: 'wat ik beweer is waar, maar zelfs als dat niet zo is, zou het waar kunnen zijn. Fake news speelt met *'bias confirmation'*. We hechten belang aan feiten die onze voor-

oordelen bevestigen. We negeren feiten die niet stroken met onze overtuigingen en emoties. Informatiewinning via de sociale media werkt dergelijk gedrag in de hand. Ik ontvang content die past in mijn interesse. De surfer leeft in zijn eigen echokamer.

De grap fungeert als wapen. Men overdrijft, men probeert. Men laat zich cynisch uit, gebruikt ironie en sarcasme. Men meent het niet, althans niet helemaal. Als er kritiek komt op wat onwaar of immoreel is, antwoordt men: jij hebt geen zin voor humor. 'Zij hebben lange tenen'. Men kwetst, maar om te lachen. De vrijheid van meningsuiting impliceert zogenaamd het recht om te beledigen. Trumps campagne gebruikte het figuurtje Pepe. De half-kikker, half-Trump maakte allerlei racistische opmerkingen. Schild & Vrienden verwijst ironisch naar het fascisme: een lachende Hitler, met *'You can't be racist if there's only one race'*. Of 'te veel bruinen is ongezond.'

Ten slotte, de vorm van de communicatie. Men formuleert korte zinnen, eenvoudige boodschappen, in contrast met het wollige taalgebruik van de politieke krokodillen, de onbegrijpelijke uiteenzettingen van deskundigen, maar ook met een zorgvuldige analyse van complexe problemen. De sociale media lenen zich daartoe. In een tweet communiceert de leider onmiddellijk met zijn achterban. Men durft ingaan tegen het politiek correcte. 'Wij zeggen onverbloemd wat velen stiekem denken.' Men beroept zich op het gezond verstand. Taalfouten suggereren directheid en volksnabijheid.

POST-TRUTH POLITICS ALS BESTUURSVORM

Leugenachtige politici worden soms voorgesteld als zonderling of gestoord. Het gaat echter niet louter om individuele grillen, maar om een onderliggende

bestuursvorm. Trump en Poetin, Orbán en Erdogan zijn geen geïsoleerde figuren. Denk aan het succes van rechtse Europese partijen. Ze willen regeren. Als minderheid voeren ze een gedoogbeleid. In de oppositie drukken ze op het beleid: op de agenda, de beslissingen, het taalgebruik, het blikveld. Ze vormen een dichte wolk die neerslaat op de heersende bestuursvorm. Autoritaire leiders tonen uitvergroot wat de democratie bedreigt. Politieke wetenschappers spreken over de *illiberale democratie*. Politici hebben zich de term intussen toegeëigend. Orbán karakteriseerde zijn bestuur als *illiberale democratie* na zijn herverkiezing in 2014. Ook Aleksandr Doegin, de 'ideoloog van Poetin', gebruikt de term. Poetin zelf bestempelde in 2019 het politiek liberalisme als achterhaald, althans geen universeel

ideaal. Hij wil van Rusland een 'geleide' of 'soevereine democratie' maken.

De illiberale democratie bewaart de *democratie*. Ze steunt op de volkswil. De leider spreekt namens de burgers, althans namens het boze volk. De slachtoffers van het neoliberale bestuur lijden onder de afbouw van sociale voorzieningen zoals openbaar vervoer, gezondheidszorg en onderwijs. Ze zijn de 'losers' van de meritocratie. Ze vrezen hun resterende welvaart en sociale bescherming te moeten delen met migranten. Populisten geven een stem aan hun woede. Voorts blijven de democratische instellingen bestaan. Er zijn wetten. Verkiezingen gaan door, campagnes worden georganiseerd. Er is een meerpartijensysteem. Coalities worden gevormd. De minderheid voert op-

positie. Maar *illiberale democratie*, want de rechtsstaat wordt genegeerd, minstens uitgehold door het autoritair bestuur. Ik verkies de term *demagogie*. In de zogenaamde *illiberale democratie* heeft het volk uiteindelijk niet veel te zeggen. Het volk is bij uitstek doelwit van manipulatie. Het fungeert als een applausmachine achteraf voor uitgetekend beleid.

De demagogie verschilt van de dictatuur, die ineens en gewelddadig opgedrongen wordt. Naomi Klein liet zien hoe dictators aan de macht kwamen na een natuurlijk of gecreëerd rampenscenario. De demagogie echter wordt stapsgewijs ingevoerd, met de steun van het volk. Daar ligt ook haar kwetsbaarheid. Als die steun wegvalt, verglijdt de demagogie naar dictatuur. Opmerkelijk is ook dat demagogen aan de macht komen met een kleine, of net geen meerderheid. In het Amerikaanse kiesstelsel kan men met een procentuele minderheid toch een meerderheid van zetels winnen. Orbán heeft het kiessysteem hertekend zodat Fidesz makkelijker de meerderheid kon behalen.

Na de val van het communisme leek de liberale democratie in opmars. Francis Fukuyama sprak over 'het einde van de geschiedenis'. Hij stelde dat de vrije markt samengaat met de liberale democratie. Er is geen alternatief. Verfiningen en verbeteringen zijn mogelijk, maar het patroon ligt vast. De liberale democratie is nog niet overal gerealiseerd, maar de hele wereld is daarnaar op weg. Gauw bleek echter dat de geschiedenis niet ten einde was. Op het einde van de 20^e eeuw bewoog de liberale democratie van het Westen naar het Oosten, maar nu merken we een omgekeerde beweging. Een autoritaire bestuursstijl rukt op van het Oosten naar het Westen. Orbán zegde: '27 jaar geleden dachten wij in Midden-Europa dat Europa onze toekomst was. Nu denken wij dat wij de toekomst van Europa zijn.'

GRONDTREKKEN VAN DE DEMAGOGIE

• *Afrekenen met de elite*

Volgens Antonio Gramsci betekent democratie dat een bepaalde groep, 'de intellectuelen', de ervaringen van de mensen capteert, voorts een samenhangende en omvattende maatschappijvisie ontwikkelt, en ten slotte erin slaagt die 'ideologie' ruim te doen aanvaarden. Zo wordt consensus geproduceerd. Als dat mislukt, ontardt de democratie tot chaos of dwang. Of Gramsci een algemeen model uittekent, laat ik nu buiten beschouwing. Dit proces stond alleszins voorop bij de heropbouw van de democratie na de Tweede Wereldoorlog. De representatieve democratie kreeg brede steun na het trauma van het fascisme en als alternatief voor het communisme. De consensus berustte ook op de economische bloei. Vaak speelde de politiek zich af boven de hoofden van de burgers, maar hun kritiek werd afgekocht met toenemende consumptiemogelijkheden en uitgebreide sociale voorzieningen.

Dat model verkeert in crisis. Politici wantrouwen de massa. Zij vinden de kiezers bekwaam noch berekenbaar. Omgekeerd heerst een intens wantrouwen ten opzichte van de intellectuele en politieke elite. Het wordt in de sociale media geventileerd en opgezoegen door de mainstreammedia. Demagogen spelen erop in.

Het wantrouwen tegenover de elite heeft zijn redenen. Mensen moeten zich kunnen herkennen in hun vertegenwoordigers. Zij moeten zich erkend weten door hun bestuurders. Dat proces is verstoord. De burgers ervaren dat politici machteloos zijn om fundamentele beslissingen te nemen. Economische belangen primeren, bijvoorbeeld de banken waren *too big to fail*. Het zijn technocraten die beslissen, zij moeten zich niet verantwoorden. Het democratisch deficit is een centrale factor

in de Europese malaise. Daarbij komt de bureaucratie van de politiek zelf. In het parlement zetelen overwegend hoger opgeleiden. De politiek lijkt een duur bedrijf dat cirkelt rond zichzelf. De elite is begaan met het bestendigen van haar macht, eerder dan met het welzijn van de burgers. De democratie is een participatie. Het beleid wordt bepaald door de partijleiding. De vertegenwoordigers vertolken niet de stem van het volk, maar gedragen zich als loyale partijsoldaten. Ten slotte is er de, vaak terechte, kritiek op de corruptie van de bestuurders.

De demagoog gebruikt het beeld van de *tabula rasa*. Hij zal de boel opruimen, grote kuis houden. Trump presenteerde zich als een buitenstaander. Hij verwenste 'het establishment' in Washington. Hij noemde de Clintons het voorbeeld van die volksvreemde en corrupte elite.

- **De sterke leider**

Trump presenteerde zichzelf als een succesvol zakenman, iemand die kan beslissen, in tegenstelling tot de aarzelende Obama. De leider is lichamelijk sterk. Poetin is een atletisch type. Trump zoomde tijdens zijn campagne in op een vermoeide Hillary. Hij noemde Biden 'Sleepy Joe'.

De massa identificeert zich met de charismatische leider. Hij verwoordt de '*vox populi*'. Ook zijn stijl spreekt de taal van het volk. Trumps seksistische uitspraken waren geen probleem voor zijn achterban. Machogedrag past bij leiderschap. Hij mag de morele normen overtreden, zoals hij mag liegen.

- **Het uitspelen van het verleden**

Men idealiseert het verleden, maar dat verleden is imaginair. De utopie, aldus Zygmunt Bauman, droomt vooruit van een rechtvaardige maatschappij, een '*retrotopia*' daarentegen projecteert een harmonische gemeenschap achteruit.

'*Make America great again.*' Baudet noemt Form voor Democratie 'het vlaggenschip van de renaissance', na 'de ondergang van het Avondland'.

Men reactiveert pijnlijke ervaringen uit het verleden. Orbán bekritiseert 'het dictaat van Brussel', verwijzend naar het historisch trauma: het dictaat van Trianon, na de Eerste Wereldoorlog.

- **Het primaat van de uitvoerende macht**

De uitvoerende macht primeert op de wetgevende. Men fulmineert tegen de eindeloze discussies van het parlement. Baudet spreekt van 'keuvelsessies' in de Kamer.

De uitvoerende macht primeert op de rechterlijke. Onafhankelijke rechters worden afgeschilderd nu eens als wereldvreemd, dan weer als partijdig. Zij moeten plaats ruimen voor regeringsgezinde, zoals de omstreden Kavanaugh in het Amerikaanse hooggebrechtshof. Het conflict tussen Europa en Hongarije-Polen draait om de politieke bemoeienis in de rechtspraak.

- **Aanval op tegenstemmen**

De media liggen onder vuur. Ze zouden vervreemd zijn van het volk, en geïnfiltreerd door links. Bevriende media daarentegen worden geliefkoosd.

De universiteit en de wetenschap worden aangevallen, kritische leerkrachten en kunstenaars, vooral het georganiseerde middenveld. Orbán heeft de Central European University van George Soros tot vijand verklaard. Baudet bekampt 'de linkse indoctrinatie op scholen en universiteiten, de vooringenomenheid die aan leerlingen wordt gepresenteerd'.

In die context past de discussie over het 'cultuurmarxisme'. Klassieke marxisten, zegt men, focussten op de onderbouw. Cultuurmarxisten vervangen de economie door de cultuur, uitbuiting door onderdrukking, klasse door identiteit. Zij

hebben het proletariaat opgegeven voor allerhande minderheden (ras, gender, religie), de klassenstrijd voor ideologische strijd. Geïnspireerd door Gramsci streven zij naar hegemonie via een stellingenoorlog, d.w.z. langdurige en geweldloze machtsopbouw in de culturele instellingen. Die sector is geïnfilteerd door cultuurmarxisten. Ook het universitaire onderzoek en onderwijs, vooral de humane wetenschappen, bijvoorbeeld postkolonialismestudies, vrouwen- en genderstudies. Die nieuwlinkse intellectuelen, de erfgenamen van mei '68, dwepen met multiculturalisme en intersectionaliteit, tolerantie en diversiteit. Conservatieve en rechtse figuren, maar tegenstemmen zonder meer worden uitgesloten, minstens gemarginaliseerd. Het cultuurmarxisme is slopend, want gebaseerd op zelfcensuur bij veel wetenschappers. Tegelijk wil nieuwrechts leren van het cultuurmarxisme. De Fransen spreken van '*un Gramscisme de droite*'. Men wil zelf een rechts ideologisch blok vormen, consensus creëren en hegemonie veroveren in de culturele instellingen.

• *Het bespelen van conflicten*

De directe band tussen leider en volk creëert een Wij: één leider, één volk, één stem. Wij staan tegenover Zij. '*We have many foes*', zei Trump. Men hanteert een hard vriend-vijandschema. De ander bedreigt ons. Voor immens gevaar voelen wij intense angst. Daaruit volgt een soort paranoïde bestuursstijl: een combinatie van grootheidsdenken bij de leider en angst bij het volk.

De buitenlandse vijand, dat zijn andere landen. Ook de vreemdelingen die 'als een tsunami' binnenstromen. De binnenlandse vijand, zij ondermijnen onze eenheid, onze cultuur, 'waarden en normen', traditie, onze identiteit. De leider spreekt voor het volk, maar bepaald het

Geïnspireerd door Gramsci streven demagogen naar hegemonie via een stellingenoorlog.

authentieke deel: de echte Polen, de ware Fransen, de fatsoenlijke Britten. Verder wordt de tegenstelling tussen de stad en het platteland bespeeld. De plattelandsbewoners behoren bij een bepaalde plaats. Zij vertolken de traditie en het gezond verstand. De stedelingen zijn kosmopolieten zonder wortels. Zij lijden aan *oikofobie*. Zij vertolken het politiek-correcte denken. De islam is een gedroomde schietschijf. Extreem- en radicaalrechts vormen uiteenlopende bewegingen, maar ze delen het anti-islamisme. De strijd tussen twee massieven, 'onze cultuur' en 'de islam', is voor hen een beschavingenoorlog. Bij Samuel Huntington hebben ze de botsing tussen 'het Westen' en 'de islam' opgepikt. Ze verzetten zich tegen medeburgers die de islam verregaand tolereren, de 'nuttige idioten' van het multiculturalisme, de *Gutmenschen*. Renaud Camus waarschuwt voor '*le grand remplacement*'. De linkse elite zou er doelbewust naar streven de autochtonen te vervangen door een ander volk, i.c. door moslims. Zijn stelling vond bijval, onder meer bij Eric Zemmour. Hij kondigde aan dat hij zich kandidaat stelt bij de presidentsverkiezingen in 2022.

• *De soevereine staat*

De staat moet soeverein zijn. Hij moet zijn grenzen beschermen. Hij mag niet toegeven aan supranationale instellingen en regelgevingen, die bureaucratisch en technocratisch zijn: de Europese Unie, het Europees Hof voor de Rechten van de mens, het Internationaal Strafhof, de Wereldhandelsorganisatie. Trump zegde op de Algemene Vergadering van de VN in 2019: 'De toekomst is niet aan de glo-

balisten, maar aan de patriotten.’ Mensenrechten zijn abstract, en in die optiek onwerkzaam en natievreemd. In plaats van internationale reguleringen komen bilaterale afspraken. Die contracten zijn in het voordeel van beide staten en steeds opzegbaar.

DEMOCRATIE EN WAARHEIDSPREKEN

De grondstructuur van de liberale democratie is de balans van machten. Door ‘*checks and balances*’ houden verschillende krachten elkaar in toom. De maatschappelijke orde berust op een dynamisch evenwicht. Politiek bestuur is steeds een compromis. Het algemeen belang is de uitkomst van uiteenlopende belangen: partijen en visies, individuen en groepen. Die machten moeten voluit kunnen spelen, en door mekaar ingeperkt worden.

De macht is geen bezit, ze wordt gerepresenteerd. Ze is een mandaat, dus voorwaardelijk en tijdelijk. De meerderheid bepaalt het beleid, de minderheid voert oppositie. De minderheid probeert bij de volgende verkiezing meerderheid te worden. Meer nog, de meerderheid waarborgt de instrumenten waarmee de minderheid meerderheid kan worden. In een democratie maakt de meerderheid een georganiseerd voorbehoud bij haar eigen gelijk.

Kiezen voor democratie betekent *checks and balances* bewaken. Dat impliceert een levendige *civil society*: een georganiseerd middenveld, met diverse belangengroepen en burgerbewegingen die hun stem laten horen. Dat ondersteunt onafhankelijke media. Maar er is méér. Wat betekent een sterk middenveld, als dat verwordt tot een bureaucratie, waar men meer bezig is met zijn eigen macht dan met belangen van zijn leden, laat staan met het algemeen belang? Wat heb je aan onafhankelijke

media, als spektakel belangrijker is dan informatie, als sensatie belangrijker is dan feiten?

Democratie ondersteunt waarheidspreken. Waarheidspreken ondersteunt waarheidsliefde.

Taal is klassenstrijd

ROBRECHT VANDERBEEKEN, KARIM ZAHIDI ·

Redacteurs van 'Debatfiches van de Vlaamse elite' (epo, 2022)

Als rechtse politici van de leeuwenvlag een hondenfluitje maken voor een segregatie- en afbraakpolitiek, dan varen alle elites er economisch wel bij.

De bevrijding die het einde van de Tweede Wereldoorlog ons bracht, betekende voor het kapitaal wel het begin van nieuwe problemen. Onder druk van het 'rode gevaar' hadden ze zich in de meeste westerse landen te schikken naar een sociaal beleid: opgelegde herverdeling, progressieve vermogensbelastingen, afgedwongen sociaal overleg, de uitbouw van openbare diensten en dus de concurrentie van een groeiende publieke economie, enzovoort. Elites werden ook aansprakelijk gesteld voor hun doen en laten. Ze konden niet langer onaantastbaar boven de democratische orde uitstijgen, zoals dat vandaag weer steeds meer het geval is.

Om hun belangen toch te kunnen behartigen, was er een verdeel-en-heerspolitiek nodig die de macht van de arbeidersbeweging verzwakt. Om zo'n wij-zij logica ingang te doen vinden, zo bestudeerde de Amerikaanse rechtsprofessor Ian Haney-Lopez, ontwikkelde rechtse politici in de VS een *dog whistle politics*. Met de genocides van de nazi's nog vers in het geheugen en het succes van burgerbewegingen na mei '68, was openlijke racistische agitatie immers *not done*. Vandaar de keuze voor subtiele, discriminerende boodschappen in codetaal. Om zo bijvoorbeeld de witte Amerikaan ervan te doordringen dat overheidsdiensten en sociale programma's vooral zwarten en 'Mexicanen' vooruit zouden helpen. Ronald Reagan had het over '*welfare queens*' in een Cadillac, lees: Afro-Amerikaanse vrouwen die zouden

leven op kosten van ‘*the silent majority*.’ Mensen van kleur die werken, zouden dan weer ‘onze’ jobs stelen. Het signaal van de hondenfluiters aan diens achterban: eens verkozen, neem ik het voor ‘ons’ op. Die aanpak bleek electoraal succesvol. Het doel van zo’n hondenfluitjesvertoog: witte werkende mensen wijsmaken dat ze het beter zullen hebben als anderen minder rechten krijgen. Die verdeeldheid laat beleidsmakers vervolgens toe het sociaal bouwwerk af te breken dat doorheen de jaren was opgebouwd door solidaire strijd.

VLAAMSE RUK NAAR NIEUWRECHTS

Met het aantreden van Trump kwam er samen met een harde taalomslag een nog harder neoliberal beleid: via een presidentiële shocktherapie van rauw racisme joeg de oranje spreekbuis van *Make America Great Again* het maatschappelijke onbehagen en de verdeeldheid aan. De subtiliteit van de hondenfluitjes was aan deze president-hooligan niet besteed, hij ‘zegt waar het op staat’ via nepnieuws en ‘alternatieve feiten’. Met als dieptepunt de bestorming van het Capitool, dat geflopt Rijksdag-moment van extreemrechts in de VS.

Een paar maanden later bereikten we ook in ons land een kookpunt. De Vlaams-nationalistische terrorist Jürgen Conings hield tijdens de zomer van 2021 als voortvluchtige ex-militair het Vlaamse gewest in de ban. Het opmerkelijkste aan deze dreiging waren de tienduizenden modale burgers die zich complexloos bij zijn fancelubs aansloten. Wetenschappers moesten onderduiken en politiebescherming krijgen, televisiestudio’s ontruimd. Publieke doodsb bedreigingen, het nieuwe normaal? Het Trumpiaanse offensief resulteerde in politieke schokgolven tot ver buiten de VS. De voorzitter van Vlaams Belang zag er een momentum in om de heimelijke hondenfluitjes achterwege te

laten en ook vrijuit te pleiten voor blanke, christelijke dominantie. Tom Van Grieken mag dat tegenwoordig zeggen in een zakenkrant en maakt zo nog eens pijnlijk duidelijk wat we onder ‘onze mensen’ en ‘wij, Vlamingen’ moeten verstaan. ‘En nu is het aan ons’, zo luidt de titel van zijn boek uit 2020. Vlaams-nationalisten willen zo onze Vlaamse identiteit kapen en maken van het wapperen met de leeuwenvlag zelf één groot hondenfluitje. N-VA bleef niet achter. Volgens Bart De Wever in zijn 11-juli toespraak zal er in 2024 ‘een coup’ komen. Anders zouden er ‘burgerlijke onlusten’ uitbreken, ‘mensen die elkaar te lijf gaan op straat’. Denk de Capitoolbestorming er zelf even bij. Het jaarverslag van de veiligheidsdienst OCAD signaleert ondertussen een ‘steile opmars’ van potentiële aanslagplegers.

STEM VAN HET VOLK

Hoe is het toch zover kunnen komen? Die vraag hadden we voor ogen als samenstellers van het boek *Debatfiches van de Vlaamse elite*, dat deze maand verschijnt. Licht het aan de sanitaire lockdowns waarmee we het coronavirus konden indijken maar die ook kweekvijvers waren voor ideologische virussen die in onze samenleving lagen te slapen? Zoals xenofobie, complottheorieën en anti-overheidssentiment. Het maatschappelijke onbehagen vindt anno 2021 alleszins een uitweg in nieuwe epidemische opstoten van rechts extremisme. Of licht het aan de marktconforme media die hun huid steeds meer op deze rechtse wind lijken te hangen van angst, haatpraat en mediagenieke schandaaltjes? Gewenning zorgt ervoor dat de verrechtsing nog weinig opvalt. Extremisme: *hidden in plain sight*. Sommige sociologen zoeken hun verklaring in de volksaard van de Vlaming. Die bleef lang gecultiveerd in een christelijke zuil die collaborateurs om electorale re-

denen onder haar mantel nam. Zo bleef dat donkere verleden geworteld, vandaag woekert het terug. Sommige politicologen focussen eerder op de politieke verantwoordelijkheid: na Zwarte Zondag kwam er officieel wel een cordon sanitaire, toch namen centrumpartijen een flinks en neoliberal agenda over. Ideologisch was er helemaal geen cordon. Traditionele politici schudden hun ideologie af en gingen zich focussen op de problemen als ze zich stellen. Wat die problemen zijn, lieten ze helaas over aan rechtse framing, namens 'de stem van het volk'.

De *vox populi* als norm, dat zou ook democratisch zijn, hoewel democratie niet in de eerste plaats een zaak van aantallen maar van waarden en rechten is. Democratie gaat bovendien over de vraag wie de macht uitoefent in een samenleving. Wie spreekt er en wie blijft buiten beeld? In wiens belang wordt er gesproken? En hoe heeft die zogenaamde *vox populi* dan leren spreken zoals ze spreekt?

HEDENDAAGSE TAALSTRIJD

De sociolinguïst Jan Blommaert, die ons in de lente van 2021 helaas ontviel, riep ons jarenlang onvermoeibaar op om goed op de woorden te letten waarmee we ons samenleven beschrijven. Taal is niet neutraal. Taal is macht. Taal is strijd. Ooit viel de sociale strijd in Vlaanderen samen met een taalstrijd tussen het Frans en het Nederlands. Vandaag zet die zich door in een ideologische strijd via frames, woorden en concepten waarmee politici en hun opiniërende bondgenoten ons dagelijks bestoken. Er zijn veel factoren die de verrechtsing verklaren, maar de lopende taalstrijd heeft er alleszins een fundamenteel aandeel in. Met al die misleidende taal, die ook de *vox populi* woorden in de mond legt, hoeft het niet te verbazen dat steeds meer mensen vatbaar

zijn voor rechtse dwaallichten. Dagelijkse dosissen retoriek bedwelmen en vergiften de geesten. Daarom is het belangrijk om naar de spreekwoordelijke onderbuik te luisteren, niet om daar een beleid op te enten maar om te achterhalen hoe rechtse semantiek de spreektaal manipuleert. Hoe kapen de spreekwoordelijke rechtse debatfiches onze woorden en ontnemen ze mensen zo hun tegenstem? Hoe maakt dat ons wantrouwig voor elkaar, waardoor we onze collectieve weerbaarheid verliezen?

Men wil de term 'socialisme' van zijn bevrijdende betekenis ontdoen.

Zo wil men bijvoorbeeld de term 'socialisme' van zijn bevrijdende betekenis ontdoen. Het zou niet langer om een emanciperende politiek gaan die bottom-up de controle aan de werkende mensen wil geven en ons zo wil beschermen tegen feodale en private economische krachten. Het wordt als een scheldwoord in de markt gezet dat verwijst naar een strenge, boze overheid die ons onvrij zou maken. Naast het besmetten en herschrijven van klassieke begrippen ontwikkelde er zich tevens een nieuw vocabularium met uitdrukkingen als: omvolking, cancel cultuur, politieke correctheid, de neutrale overheid, de bezorgde burger, enzovoort. De *new speak* van rechts kent dus een rijke variatie aan registers. Deze taal wint aan hegemonie en gaat vervolgens het publiek debat domineren, waardoor andere narratieven gemarginaliseerd geraken.

ROOKGORDIJNEN WEGTREKKEN

De zorgwekkende spiraal van verrechtsing stoppen, vereist natuurlijk strijd op verschillende fronten: sociale strijd,

politieke strijd, economische strijd maar dus ook taalstrijd. Het boek *Debatfiches van de Vlaamse elite* wil alvast aan dat laatste een bijdrage leveren door een rechts retorisch repertoire te duiden. Met een team van auteurs gingen we aan de slag om een reeks van rechtse bon mots en slimmigheden te analyseren om de ideologische aannames ervan bloot te leggen. Ons onderzoek begon bij de zogenaamde hondenfluitjes. Maar al gauw werd duidelijk dat die heimelijke toespelingen slechts één aspect van de sluwe semantiek zijn en het feit dat ze hun operationele effect hebben, hun draagvlak zeg maar, ligt ook aan de bredere mechaniek aan manipulatietechnieken die op de achtergrond meedraait. Gaande van mythes, dooddoeners, semantische salto's en andere wartaal die samen ons wereldbeeld willen kneden.

Samen met een team van auteurs willen we deze taalkundige rookgordijnen ontmaskeren: mythes, dooddoeners, semantische salto's en andere wartaal. We doen dat in drie delen. Te beginnen met teksten die een analyse maken van de taal die Vlaams-nationalisten gebruiken om aan identiteitscreatie te doen. Via de bespreking van een aantal fabels demonsteren we hoe de politici van Vlaams Belang en N-VA een verzonnen zelfbeeld in het leven willen roepen volgens een rechts-conservatief rolmodel. Dat de Vlaamse identiteit een vaag gegeven is, maakt het helaas bijzonder vatbaar voor ideologisch getouwtrek. Deel twee pakt het neoliberale eenheidsdenken aan dat denktanks en allerhande liberale draaiorgels ons voortdurend willen opdringen. De vraag is hier: als voor het politiek personeel van Voka-Vlaanderen taal de sleutel tot de Vlaamse identiteit is, welk wereldbeeld zit er dan achter hun eigen taal? We weten: wie de wereld leest door een neoliberale bril, die ziet

geen alternatief meer voor de concurrentieleer en het winstgeloof. Als dan blijkt dat het verhoopte excelleren van Vlaanderen uitblijft, dan moet daar een zondebok voor worden gevonden. Dat is het onderwerp van deel drie: een conservatieve cultuuroorlog wil onze aandacht van sociaal-economische thema's naar cultureel-identitaire thema's afleiden. Dan wordt het wereldtoneel er een van botsende beschavingen. Zo willen sommigen ons opsluiten in onze vermeende superioriteit waarvan dan de ondergang dreigt. Als excuus voor het falen, zijn er duistere tegenkrachtenkrachten nodig, gaande van externe bedreigingen voor 'onze manier van leven' tot interne vijanden: het verraad van de slechte Vlaming, de inactieven, *wokeness* en cultuurmarxisten, ook bekend als yogasnuivers, bakfietsbobo's, moslimknuffelaars, enzovoort. Deze nieuwrechtse droomfabriek krijgt gemakkelijk een publiek forum, want sensatie is voor de geest is wat suiker is voor het lichaam.

Met dit ideologische drieluik willen we ook het samenspel van deze drie verschillende taalregisters duidelijk maken. Eerst is er de identiteitscreatie: vormgeven van wie we zijn en waarom 'wij' samen zouden moeten strijden. Dan is er het neoliberale plaatje dat ons wil inprenten hoe de wereld draait: *There is no alternative*, als oogkleppen. Ten slotte is er als sluitstuk de toxische propaganda die een 'zij' construeert: het andere kamp, de dreiging, het excuus, het afleidingsmanoeuvre. Want zonder die 'zij', geen 'wij'. Dat hondenfluitjes hun operationele effect kunnen hebben, hun draagvlak zeg maar, ligt ook aan deze bredere retorische mechaniek die op de achtergrond meedraait. Rest ons de vraag waarvan Jan Blommaert zou willen dat we ze stellen: wie profiteert er van deze dressuur?

WIENS BELANG DIENT DEZE TAAL?

De verrechtsing is natuurlijk geen typisch Vlaams fenomeen. In andere landen woedt een gelijkaardige taal- en cultuurstrijd. Maar die staat nergens los van de sociaaleconomische strijd die vandaag ook in volle hevigheid woedt. Een verrechtsing van de publieke opinie duwt het sociaaleconomisch beleid naar rechts en we weten wie daar baat bij heeft. Het verwondert daarom niet dat de Vlaamse werkgeversfederatie Voka tijdens de regeringsvorming in 2019 de media opzocht met de verklaring dat een regering met Vlaams Belang moet kunnen. De Vlaamse economische elite stuurt dus niet alleen aan op een neoliberal beleid dat resulteert in een groei van extreemrechts. Een deel van die elite ziet er ook geen graten in dat een extreemrechtse partij mee de beleidsagenda kan bepalen, ervan uitgaande dat ze een nog radicaler neoliberal beleid zullen voeren.

Het is niet zo dat Voka de haatpraat van extreemrechts promoot. We stellen wel vast dat het racistisch programma van extreemrechts voor Voka alvast geen beletsel vormt in het promoten van de beleidsverantwoordelijken die hun belangen mogen behartigen. Dat een deel van de economische elite de democratische strijd tegen extreemrechts offert op het altaar van het eigenbelang, zegt veel over hun democratische ingesteldheid. Dat de droomregering van Voka bestaat uit een familie van Vlaams-nationalistische partijen is niet ingegeven door één of andere sentimentele verknochtheid aan Vlaanderen of het 'Vlaamse volk' maar door het besef dat de rechts-conservatieve agenda van deze partijen het best de elitaire belangen dient. Een splitsing van België betekent namelijk meteen ook het opblazen van het naoorlogse sociale pact

en dus de verdere ontmanteling van de sociale welvaartsstaat. Het betekent het verder fnuiken van de tegenmacht van de vakbonden en de mutualiteiten, ten voordele van een fiscaal steunbeleid aan bank en beurs.

Het verwondert niet dat Voka in 2019 de media opzocht met de verklaring dat een regering met Vlaams Belang moet kunnen.

Of België werkelijk bestaat uit twee democratieën, het zal Voka worst wezen. Als de mantra 'België barst' haar belangen dient, zal ze complexloos de partijen steunen die dit beweren. Als rechtse politici van de leeuwenvlag een hondenfluitje maken voor een segregatie- en afbraakpolitiek, dan varen alle elites er economisch wel bij. En niet alleen het Vlaamse volk wordt zo bedrogen. Wie daarop reageert, haalt zijn neus niet op voor de Vlaamse cultuur of de Vlamingen. Integendeel. De vlag is niet zozeer het probleem, wel de lading die ze dekt.

We zijn meer dan veredelde partijsoldaten

Ik hoop dat partijen hun politieke jongerenorganisaties weer meer hun ding laten doen.

JARO VERBERCK · Voorzitter Jongsocialisten 2020-2021

Als we het hebben over politieke jongerenorganisaties komen opiniemakers telkens weer met hetzelfde voorbeeld op de propen: de CVP-jongeren van rond het jaar 1980. Aan het hoofd stond toen ene Eric Van Rompuy. Hij zorgde er als voorzitter mee voor dat zowel de regering Martens-I als Martens-II ten val kwamen. De eerste omwille van het communautaire, de tweede omwille van sociaaleconomische redenen.

Recenter – en binnen de eigen socialistische beweging – wordt ook vaak het voorbeeld aangehaald van het beruchte verkiezingscongres van februari 2014. Vlak voor de verkiezingen van dat jaar kwamen de sp.a-leden samen om het programma waarmee ze naar de kiezer zouden trekken in de laatste plooi te leggen. Het amendement van Jongsocialisten over de regularisering van het gebruik, de verkoop en het bezit van cannabis werd tegen de wil van de partijtop in goedgekeurd. De media doopte de naam van het congres prompt om in het ‘cannabiscongres’.

De macht die Van Rompuy had in 1980 valt niet te vergelijken met de macht van voorzitters van politieke jongerenpar-

tijen van vandaag. Dat heeft verschillende redenen. Ten eerste moeten we er ons natuurlijk van bewust zijn dat de generatie die uit de CVP-jongeren kwam ongelooflijk getalenteerd was. Wilfried Martens, Jean-Luc Dehaene, Miet Smet en beide Van Rompuy’s maakten tussen 1970 en 1980 het mooie weer bij de jongeren en speelden in hun latere carrière een gigantische rol in de Belgische politiek. Dat helpt alvast om serieus te worden genomen als jongerenbeweging. Daarnaast bestond er ook nog niet het ultra-gefragmenteerd politiek landschap dat we vandaag wél kennen. Naast de katholieken, liberalen en socialisten speelde dan enkel de Volksunie een rol. In een dergelijk politiek landschap hebben jongerenorganisaties sowieso meer bewegingsruimte om autonoom te zijn en publiek tegen de schenen van hun moederpartij te schoppen. Vandaag is zelfs de grootste politieke partij van Vlaanderen klein als je de vergelijking maakt met de grootste politieke partij van Vlaanderen van 40 jaar geleden.

Zelfs een standpunt – zoals dat over cannabis – tegen de wil van de partijtop goed laten keuren op een verkiezingscongres

lijkt vandaag compleet onrealistisch. De evolutie die Belgische politieke partijen op slechts enkele jaren volledig heeft gemoderniseerd en gestroomlijnd, heeft ervoor gezorgd dat de wil van de partijtop wet zal zijn. Enkel intern valt er nog wat te bewegen; publieke dissidentie op congressen is onmogelijk geworden. De discussies die op congressen mogen worden gevoerd – en waarover zal bericht worden in de media – zullen enkel mogen plaatsvinden met het zegen van het studiebureau en de partijvoorzitter. Over de positieve en negatieve effecten van deze evolutie kan je discussiëren, maar wat zeker vaststaat, is dat deze trend er voor heeft gezorgd dat politieke partijen eenheidsworsten heeft gemaakt van militanten en nevenorganisaties.

Nochtans is het heel duidelijk dat een sterke en onafhankelijke jongerenorganisatie veel voordelen kan bieden voor de moederpartij. Ook als dat er voor kan zorgen dat je daarmee de macht geeft aan je jongerenbeweging om het oneens te zijn met de partijlijn. Politieke jongerenorganisaties hebben namelijk het voordeel dat ze zich niet moeten verantwoorden bij de kiezer; wij moeten het compromis niet verdedigen, wij moeten net het ideologisch kompas in de juiste richting blijven laten wijzen. Eens moederpartijen dat beseffen zullen zij pas ten volle kunnen genieten van het potentieel dat politieke jongerenbewegingen hebben.

Een jongerenorganisatie moet zich kunnen profileren op een aantal thema's waar de moederpartij het omwille van, bijvoorbeeld, de politieke realiteit zelf niet kan doen. Het Jongsocialisten-standpunt over cannabis hoefde daarom niet gezien te worden als een aanval op de partij zelf; het kon perfect ook gebruikt worden om haar tanende populariteit bij jongeren op dat moment opnieuw wat op te krikken. De verschillende mensen in de partijleiding

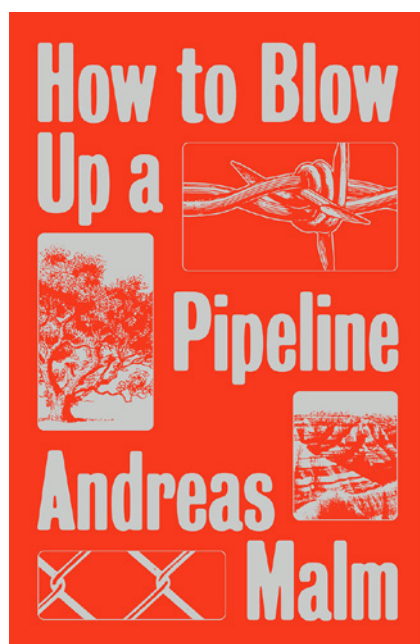
van toen tot op de dag van vandaag kozen er echter voor om dit moment te gebruiken als bewijs dat sterke nevenorganisaties de partij eerder schaden dan baten. Dat een uniforme partij te verkiezen valt over een partij met verschillende uitgesproken meningen. Dat we eerder worden aanzien als een last dan als een meerwaarde.

Dit proces van een steeds verder inkrimpende macht van politieke jongerenbewegingen werd jammer genoeg enkel versterkt door het afschaffen van de subsidies vanuit de Vlaamse overheid. In 2016 besliste toenmalig minister van Jeugd, Sven Gatz, om de reeds drastisch ingeperkte subsidies voor politieke jongerenbewegingen volledig stop te zetten. Daardoor werden jongerenbewegingen plots geconfronteerd met een zeer harde financiële realiteit: quasi 100% van de werkingsmiddelen zouden in de toekomst vanuit de moederpartij komen.

Door deze beslissing werd het idee van een onafhankelijke politieke jongerenbeweging volledig de kop ingedrukt. Want hoe onafhankelijk ben je nog als je hele werkingbudget vanuit je moederpartij komt? Hoe moeilijk maak je het om je moederpartij nog publiek tegen te spreken? De vraag stellen is ze beantwoorden. De tijd waarin politieke jongerenorganisaties een regering konden doen laten vallen zal naar alle waarschijnlijkheid in mijn leven niet meer terugkomen. Waar ik wel op hoop – en waar ik mij steeds zal voor blijven inzetten – is dat partijen de jongerenbewegingen opnieuw weer meer hun ding laten doen. Dat ze beseffen dat het net dat is wat onze organisaties uniek maakt in het politieke debat en waar we onze waarde pas echt kunnen tonen. Dat we meer zijn dan veredelde partijsoldaten en dat het soms in je eigen voordeel kan spelen dat jongerenbewegingen eens flink terugbitten.

How to Blow Up a Pipeline

MICHAEL MALM · VERSO BOOKS, LONDEN, 2021

Telkens ik ergens mag spreken over de klimaatontwrichting en hoe die op een sociaal rechtvaardige manier aan te pakken, krijg ik de vraag: hoe zorgen we dat 'de politiek' beweegt? En telkens moet ik ook maar een halfhartig antwoord geven. Ook in dit stuk zal ik helaas meer vragen moeten stellen dan antwoorden kunnen geven.

In lezingen wijs ik dan normaal gezien op de noodzaak aan een massabeweging. Zoals de bekende Canadese schrijfster Naomi Klein stelt: *'Only mass movements can save us now.'* Daarbij is het belangrijk om de impact te erkennen die de klimaatbeweging, met de vele betogingen en acties, al gehad heeft op het beleid. De voormalige Duitse kanselier, Angela Merkel, zei in de zomer van 2019: 'Jonge klimaat-activisten hebben ons zeker aangezet om sneller te handelen.' Frans Timmermans, vicevoorzitter van de Europese Commissie, stelde afgelopen november nog: 'We zouden geen Europese Green Deal hebben zonder Greta Thunberg en de Fridays For Future beweging.'

Het is belangrijk om die overwinningen te erkennen. Zonder het erkennen van die vooruitgang, verval je in cynisme en defaitisme. Maar tegelijkertijd blijf je als progressief in Vlaanderen toch op je honger zitten, zowel economisch, sociaal als ecologisch. Ook al is het laatste Klimaatplan van Zuhair Demir een vooruitgang op ecologisch vlak, het blijft veel te weinig en het houdt weinig

rekening met sociale rechtvaardigheid. De Vivaldi-regering is zeker beter dan de vorige, 'Zweede' regering, maar zowel op sociaal als op ecologisch vlak blijven er sterke beperkingen zijn. Europees is er het Fit for 55 pakket, dat wel de klimaatambitie verhoogt, maar nog te weinig blijft. Bovendien blijft het vooral teren op marktmechanismen, en ondanks plannen voor een Sociaal Klimaatfonds is het ook op sociaal vlak een dikke onvoldoende. En zo zou ik op 4 januari 2022 perfect hetzelfde stuk kunnen publiceren als het stuk dat ik op 4 januari 2021

publiceerde: 'In 2021 [nu in 2022] moeten we de klimaatnoodtoestand serieus nemen.'

Bovendien lijkt er op politiek vlak niet meteen veel vooruitgang mogelijk de komende jaren.

De huidige regeringen doen nog meer dan 2 jaar verder. Het is onwaarschijnlijk dat

een Vlaamse regering zonder N-VA mogelijk zal zijn na 2024, en ook op federaal vlak zullen 'liberalen' (zoals Bouchez) zich blijven verzetten tegen fiscale rechtvaardigheid, een doortastender klimaatbeleid dat ingaat tegen conservatieve lobby's, of een beleid dat mensen in armoede en werknemers er fundamenteel op doet vooruitgaan. Op Europees niveau is afbraak altijd veel gemakkelijker gebeurd dan opbouw, en ook in de toekomst lijkt er geen Big Bang te komen die meer dan incrementele verbeteringen mogelijk maakt. En internationaal tonen nederlagen van Jeremy Corbyn en Bernie Sanders aan dat politiek succes moeilijk blijkt voor een meer kordate linkerzijde.

Wat moeten we doen? Hoe kunnen we aan machtsopbouw doen om de politiek te 'dwingen' tot meer? In het

boek *Klimaat en sociale rechtvaardigheid* (Denktank Minerva, 2019) schreef activiste Natalie Eggermont een hoofdstuk over de waaier aan stromingen binnen de brede klimaatbeweging. Daarin besprak ze juridische acties, de divestment-beweging, massabetogingen en directe actie. Zoals Eggermont stelde: 'Er is geen *magic bullet* onder deze verschillende actiemiddelen. Verschillende verzetsbewegingen in het verleden combineerden ze tot één geheel. Een succesvolle volksbeweging slaagt er in om alle deuntjes van verzet

te spelen en samen te brengen tot één grote canon.'

En inderdaad, misschien is het minst slechte antwoord dat we geen enkele vorm van actie kunnen uitsluiten. Zelf was ik bijvoorbeeld steeds nogal sceptisch over juridische actie. Rechtszaken lijken me meestal weinig

politiserend en al te voorzichtig in het benoemen van oorzaken (en vijanden) en oplossingen. Bovendien is er geen enkele garantie dat gewonnen rechtszaken ook leiden tot rechtvaardige oplossingen. Maar anderzijds hebben de verschillende klimaatzaken, en de gewonnen rechtszaak tegen Shell, wel een rol gespeeld in het versterken van de klimaatacties van overheden. In een noodtoestand kunnen we niet anders dan dat verwelkomen.

Anderzijds was ik, en ben ik nog steeds, altijd voorstander van grote massabetogingen. Die bieden de beste kans om de sociale bewegingen, waaronder uiteraard de vakbonden, te verbinden met de klimaatbeweging. Het blijft mijn overtuiging dat dat enorm belangrijk is voor een succesvolle klimaatstrijd, en de citaten van Merkel en Timmermans aan het begin van dit stuk tonen aan dat

Door de gascentrales
van Tinne Van der
Straeten op te blazen,
hebben we nog geen
nieuwe windmolens of
zonnepanelen.

ze zeker niet onbelangrijk zijn geweest. Maar misschien moeten we ook wel eens verder nadenken over wat we ermee willen bereiken.

De tijd dat de massabetogingen nodig waren enkel en alleen om de aandacht te vestigen op de klimaatproblematiek, is wel stilaan voorbij. Uit opiniepeilingen blijkt dat we de publieke opinie al meehebben in onze eis om een doortastend klimaatbeleid (al kan dat wel nogal verschillen als we van het abstracte naar het concrete gaan). Dienen de massabetogingen dan enkel nog als uitlaatklep voor mensen om hun frustraties over het (non)beleid te tonen, en als ritueel om te laten zien met hoeveel we wel zijn? Of biedt het samenkomen met zo veel mensen hoop, en heeft het daardoor een waarde op zich? Het lijkt me in elk geval belangrijk om op die vragen een antwoord te formuleren, om zo cynisme en defaitisme te vermijden.

In het prikkelende *How to Blow Up a Pipeline* pleit de Zweedse onderzoeker (University of Lund) en activist Andreas Malm ervoor om een stap verder te gaan, en de absoluut 'geweldloze' weg van de klimaatbeweging te verlaten. Volgens hem moeten we in de context van de urgente klimaatcrisis ook overgaan tot geweld, niet tegen mensen, maar wel tegen infrastructuur: *'Damage and destroy new CO₂ emitting devices. Put them out of commission, pick them apart, demolish them, burn them, blow them up. Let the capitalists who keep on investing in the fire know that their properties will be thrashed.'*

Hij verwijst onder meer naar klimaatactivisten die de Dakota Access Pipeline in Iowa saboteerden (en daarvoor helaas een celstraf kregen), naar een Zweedse actie waarbij in 2007 een groep activisten de banden van de SUV's in rijke wijken plat lieten lopen, en naar Ende Gelände, een actie waarbij activisten elk jaar gedurende één dag

een steenkoolmijn platleggen.

Het boek is geen ongenueanceerd of idioot pleidooi voor elke vorm van geweld, op welk moment dan ook. Integendeel, het is een genuanceerde en interessante kijk op waar en wanneer geweld geoorloofd en nuttig kan zijn. Het bespreekt met open vizier, zonder moralistisch oordeel, de voor- en nadelen van het gebruik van geweld, en dat is een zeer verfrissende aanpak. Maar sabotage (eigenlijk een beter woord in deze context dan geweld, zeker aangezien het geweld eigenlijk komt van degenen die de klimaatcatastrofes veroorzaken) kent ook zijn grenzen.

Ten eerste zal het steeds een klein groepje blijven dat bereid is om over te gaan tot dit soort acties. Zeker wanneer een celstraf of zware boetes het gevolg kunnen zijn, kan je niet verwachten van mensen dat zij hun burgerlijke leven zomaar opzij zetten om zulke risico's te lopen. Dat blijkt ook al uit de (al bij al relatief brave) acties van Extinction Rebellion, die toch voornamelijk door gegoede activisten worden uitgevoerd die helemaal niet bang moeten zijn voor het einde van de maand of voor een al te gewelddadige aanpak door de politie. Eén van de problemen met de beperkte omvang van de groep mensen die bereid is om over te gaan tot sabotage, is dat de impact dan ook altijd beperkt zal blijven. De fossiele infrastructuur is zo wijdverbreid dat er toch al redelijk wat sabotage nodig is om ze steeds opnieuw plat te leggen. Ten tweede bestaat klimaatbeleid uit twee delen. Enerzijds moeten we fossiele brandstoffen afbouwen, anderzijds moeten we alternatieven opbouwen. Voor het eerste is sabotage (van bijvoorbeeld pijpleidingen) nog geschikt, maar voor het opbouwen van alternatieven helemaal niet. Door de gascentrales van Tinne Van der Straeten op te blazen, hebben we nog geen nieuwe windmolens of zonnepanelen

(en riskeren we dus in een noodscenario om even zonder elektriciteit te zitten). Door de banden van SUV's plat te laten lopen, hebben we nog geen degelijk tram- en busnet. Door de villa's met privézwembaden te bezetten, hebben we nog geen energiezuinige sociale woningen. Door privéjets te saboteren of luchthavens te blokkeren, hebben we nog geen degelijk en betaalbaar internationaal treinaanbod. Dat betekent niet dat sabotage niet nuttig kan zijn, maar wel dat het onvoldoende is om te verzekeren dat overheden ook investeren in die alternatieven. Daarvoor zijn dus andere acties of vormen van machtsopbouw nodig.

Ik blijf daar hopen op de vakbeweging om met ideeën te komen. In die zin is het misschien wel verbazend dat er toch relatief weinig aandacht uitgaat in het boek – en in het debat in het algemeen – naar de macht van werknemers in de klimaatstrijd. Wat als havenarbeiders geen olie en gas meer zouden binnenlaten via de haven? Wat als werknemers in de steenkoolcentrales gaan staken voor een rechtvaardige transitie naar groene jobs? Wat als werknemers in autofabrieken die nog fossiele wagens produceren zouden staken tot de fabriek de overgang maakt naar elektrische wagens? Wat als piloten nog zouden weigeren te vliegen in de meest vervuilende vliegtuigen?

Utopisch? Uiteraard, maar de utopie van het beperken van de klimaatontwrichting op een sociaal rechtvaardige manier, kan niet zonder de utopie van meer mensen die bereid zijn om meer actie te voeren op meerdere manieren. Malm benadrukt daarbij ook wel vaker het belang van de link tussen saboterende activisten en een grotere massabeweging. Zo stelt hij ook: *'Climate militancy would have to be articulated to a wider anti-capitalist groundswell,*

much as in earlier shifts of modes of production, when physical attacks on ruling classes formed only minor parts of society-wide reorganization.' Ik wil alvast beloven om voorlopig enkel de banden van de SUV's van de kapitalistische klasse te laten leeglopen, en de werknemers met een SUV nog een héél klein beetje respijt te geven.

Sacha Dierckx

Tot slot

ELS KEYTSMAN · Redactielid Samenleving & Politiek

‘With the right horse and saddle, even a cripple can ride’, stelt Tyrion Lannister wanneer hij een ontwerp voor een aangepast zadel cadeau doet aan Bran Stark. En hij adviseert een ongetraind jong paard dat leert luisteren naar een ruiter die zijn benen niet kan gebruiken om commando’s te geven. Het is een interessante scene uit de epische fantasyserie *Game of Thrones* – het verhaal van de bloedige strijd om de troon, lees: de macht.

De jonge Bran kan sinds zijn val uit een hoge kasteeltoren niet meer lopen, vechten noch paardrijden. Machteloos moet hij steunen op anderen. Ridder worden lijkt een onbereikbare droom. Maar dankzij Tyrion, zelf geboren met dwerggroei en ervaringsdeskundige in discriminatie in het pseudomiddeleeuwse Westeros, zal het verhaal anders aflopen.

Het aangepaste zadel en paard, en vooral de andere *mindset* inzake handicap, zijn de definitie van inclusie. Niet de persoon met een beperking moet zich aanpassen aan de omgeving. Het moet andersom. Anders blijven beperkingen een handicap, en obstakels voor inclusie onoverkomelijk.

Peter Hayden Dinklage, de acteur die Tyrion Lannister meesterlijk vertolkte, getuigt soms over discriminatie in de echte wereld: van de vernederende rollen en stereotyperende filmscripts tot zelfs graut geweld. Zoals op Martin Handerson die bij een avondje stappen zonder reden en plots op de grond werd gegooid door een dronkaard die zijn inspiratie vond in een wedstrijd ‘dwergwerpen’. Handerson hield er een gebroken arm en een leven

in een rolstoel aan over, en stierf luttele jaren na het geweld.

Het doet denken aan de ervaringen van stand-up comedian William Boeva, net als Dinklage intelligent, grappig en geboren met achondroplasie. Onlangs werd Boeva door twee tieners op de Antwerpse Meir uitgelachen omdat hij in een rolstoel zat. ‘Helaas gebeurt dit elke dag’ getuigde hij bij radiomaker Sven Pichal. ‘Een van de ergere dingen die ik al heb gemaakt, was toen ik over straat liep en twee studenten vanop hun balkon riepen: ‘Hey dwerg, dansen!’ Ze filmden me met hun gsm.’

Iedereen zal dit veroordelen en in theorie is iedereen pro inclusie. Inclusie is zelfs onlangs in onze Grondwet opgenomen. Toegankelijke openbaar vervoer of een inclusief onderwijssysteem zijn dan wel een wettelijke plicht, de realiteit is anders.

Boeva bracht daarom met orthopedagoog Beno Schraepen het boek *Excludes, wat uitsluiting doet met mensen* (2021) uit. Volgens hen zit het idee dat mensen met een beperking niet hoeven te participeren en best worden weggestopt in een zorgzame omgeving, diepgeworteld in ons cultureel DNA. Ze omschrijven inclusie ook als een ethisch project, veel meer dan een woord. Want: ‘Inclusie zaagt aan de poten van de macht en stelt het professionalisme en de autoriteit van mensen en beroepen in vraag’. Wellicht daarom dat we er nog lang niet zijn.

REDACTIE

Koen Abts, Yelter Bollen,
Alain Clauwaert, Jean-Marie De Baene,
Ferdie De Ville, Sacha Dierckx,
Dries Goedertier, Evelyne Hens,
Els Keytsman, Dries Lesage,
Geert Mareels, Jurgen Masure,
Stijn Oosterlynck, An Pauwels,
Peter Renard, Dave Sinardet,
Liesbet Stevens, Dirk Van Braeckel,
Jan Van de Poel, Dirk Van Evercooren,
Maaïke Vanmeerhaeghe,
Anne Van Lancker, Wim Van Lancker,
Luc Vanneste

HOOFDREDACTIE

Wim Vermeersch
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
wim@sampol.be

GRAFISCHE VORMGEVING

Rob Marcelis

DRUKKERIJ

NV Verbeke, 9040 Sint-Amandsberg

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Norbert De Batselier
Steenweg van Grembergen 14 bus 4
9200 Dendermonde

UITGEVER

Stichting Gerrit Kreveld
private stichting
Bagattenstraat 174
9000 Gent
ISSN-nummer: 1372-0740

GEZOECHT!

Jonge durver
met scherpe pen

EMILE ZOLA PRIJS 2022

sampol.be/zola

“Gezelligheid wordt schromelijk overschat. Onrecht wegwerken is soms lelijk, luid en onharmonieus, en bijna altijd oncomfortabel.”

Bieke Purnelle

Interview op pagina 12